

ПАВЕЛ ВЕЖИНОВ
ЗВЕЗДИТЕ НАД НАС

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ

Когато за пръв път се събудих в тоя грамаден, страшен дом, навън валеше дъжд. Не вярвам да съм го чул през дебелите стени, по-скоро съм го усетил дълбоко в себе си — студен и мътен — като спомените ми от последните месеци. Веднага се промъкнах до единствения прозорец, обкован от гъстата плетка на железата. Наистина валеше — сив, нерадостен дъжд, едва забележим в дрезгавината на утрото. Най-напред видях външната стена на затвора и недалече зад нея някакъв двор, жълт от есента, мокър и мъртъв. Върху ниска купа сено, покрита с царевичак, бе кацнал петел с могъщи, криви крака, целият оплетен в паяжината на дъжда. Струва ми се, че никога няма да го забравя — такъв самотен, вгълбен в себе си, изпълнен с презрение към тоя кошмарен свят, просто не свят, а ведро с вряла вода, в което някой ден, тъй или иначе, ще му оскубят перата. По-нататък се виждаха само ниски стрехи, покрити с потъмнели от времето турски керемиди, и част от бедняшка улица — мокра и безутешна. Гледката беше толкова потискаща, че побързах да се върна на нара.

Едва сега за пръв път зърнах очите на стареца, който спеше от лявата ми страна. Снощи едва го бях забелязал, пък и той не ми проговори, зает с някаква безсмислена мравешка суетня около своята жалка постеля. Беше завит с късо, изтрито чердженце, тъй че мършавите му стъпала стърчаха навън заедно с вървите на дългите му бели гащи. Грубите абени панталони той бе сгънал на четири и бе ги подложил под главата си вместо възглавница. Докато лягах, той все тъй ме гледаше, даже се пообърна към мене и в същия миг до носа ми стигна възкиселата миризма на престояло мляко. Понамръщих се и малко нервно метнах на раменете си моето хубаво, плътно одеяло.

— Ти какъв си? — запита шепнешком старецът.

— Никакъв — отвърнах аз недоволено.

— Всички сме такива — някак кротко и примирено се обади старецът. — Всички до един...

Още по-плътно се завих с одеялото в знак, че смятам разговора за прекратен. Но старецът, изглежда, посвоему разтълкува моето движение.

— Спи, спи! — каза той почти нежно. — По това време всички спят, сега е най-тихо...

Нарочно не му отвърнах. Бях срещал вече из болниците тия добри, дотегливи старци, от които няма спасение. Те са готови да вървят като сянка подир тебе, да ти задават стотици въпроси, да ти разказват хиляди истории, да те безпокоят ден и нощ. Знаех, че най-разумното е още при първата среща да се отнеса студено и рязко с него, но коя ли работа съм свършил като хората. Само дете си замълчах. И все пак, изглежда, старецът усети моето кисело настроение, защото премигна смутено и безшумно ми обърна гърба си.

Опитах се отново да заспя, но не успях. Лежах неподвижно и гледах как утринната дрезгавина светлее в прозореца, все така мокра и неприветлива. Дъждът навярно бе спрял, но тежките есенни облаци все още се носеха над подгизналата земя. Утрото закъсняваше, мъчително се бореше с тяхната сивкава каша, която се мъчеше да го удави. Стоял съм буден може би час или два, а ми се струваше, че са минали дни — така лепкаво и досадно течеше времето. Всичко около мене ми се струваше непоносимо — и грамадната, влажна килия, и човешката воня, която идваше от наровете, и грубото, безразборно хъркане на затворниците, които ме притискаха отвсякъде с безличната си маса. Но от всичко най-много ме отвращаваше грозотата, неизмеримата бедност, смазващото чувство за мръсотата. Струваше ми се невъзможно да прекарам тук един-единствен ден, а ме чакаха десет страшни години. Самата мисъл, че мога да свикна с всичко това и то да стане за мене обикновено всекидневие, ми се виждаше по-страшна и от затвора.

И все пак съм заспал. Събуди ме някакво движение около мене и остро неприятно поскърцване на нара. Отворих с мъка очи. Старецът се бе изправил до мене — костелив, по мръсни бели гащи — и внимателно нахлузваше своя износен панталон. Другият съсед, отдясно, навярно отдавна бе станал. Из килията сновяха затворниците, чувах се дрезгави гласове, дрънчаха тенекиени кофи. Инстинктивно обърнах глава към прозореца. Сега пред него се беше изправил млад човек, бял като сирене, с къса червеникава коса. И леко прегърбеният

нос, и извитите ъгълчета на устните подсказваха, че може би е евреин. Лицето му беше много унесено, целият той ми приличаше на човек, изпаднал в някаква будна летаргия.

— Ставай, сине! — обади се тихият познат глас. — Време е да се става!... Зер ще миеш след това сам нужниците...

Заплахата ми се стори толкова страшна, че аз веднага се надигнах.

— Такъв е редът — добави старецът, сякаш се извиняваше.

Докато се обличах, все още поглеждах към странния млад човек до прозореца. Може би беше студент, а може и продавач в някое от малките еврейски магазинчета, каквито преди време имаше със стотици по централните търговски улици. Внезапно той се обърна и ме погледна.

— Здравсти, докторе — каза момъкът.

— Здравсти — отвърнах аз сдържано.

Той ме гледаше любопитно и като че ли с малко насмешка.

— Знаем за тебе — каза той. — Даже те бяхме отписали! Е, нищо, нали се отърва!... Сега вече е по-лесно...

Аз не отвърнах, но това не му направи впечатление.

— Биха ли те? — запита той съчувствено.

— Не много — отговорих сдържано аз. — Пък и нямаше за какво...

Наистина през време на цялото следствие ми бяха ударили едина-единствена плесница, макар и доста солидна. Той ме погледна учуден.

— Как тъй „нямаше за какво“?

— Ами нямаше какво да крия... Всичко беше от ясно по-ясно.

— Е, да — в тоя смисъл — да! — отвърна той. — Но понякога те бият за удоволствие... Особено такива като мене и тебе...

Бях се облякъл и сега отново прозорецът ме притегляше с всичка сила към себе си. Струваше ми се, че ако погледна през него, тоя път ще видя моята малка тиха уличка в Лозенец. Въздъгнах и бавно приближих. Петелът беше отлетял, сега гледката ми се стори много поделнична и нелепа. И въпреки това не можех да откъсна очите си от нея, бавно, като глътка студено сутрешно кафе пиех нейното тъжно очарование.

— Видя ли се с бай Нико? — запита той.

— Да, поговорихме снощи — отвърнах аз неохотно.

— Ако искаш, можем да ти намерим място при нас...

— Не, не! — възкликнах аз едва ли не уплашено. — И тук ми е добре...

— Както искаш! — вдигна рамене младежът и бавно се отдалечи.

Сега си мисля колко млад съм бил тогава — прекалено млад за моите трийсет години. Разбира се, по онова време вече бях чел „Играчът на шах“, „Скитникът по звездите“, както и всичко друго от Цвайг и Джек Лондон. И колкото смешно да звучи, бях успял вече да превърна в забава моите бъдещи страдания. Представях си себе си едва ли не като шилъонския затворник — отделен от света в единична килия. Виждах се как в благородна борба със самотата и вътрешното опустошение постепенно изграждам своята доста лабилна личност, докато я превърна най-сетне в несломим дух — по-могъщ от страданието и физическите несгоди. Понякога така се увличах в тия мечти, че просто копнеех да попадна колкото се може по-скоро тука, в тоя мрачен дранголник, за да почна деловата работа за моето духовно издигане. Разбира се, още първият контакт със затвора направи на пух и прах всичките ми момчешки измишльотини. Изведнъж ми стана ясно, че вместо да се боря със самотата си, трябва да се съпротивявам на човешкото множество. И вместо да издигам духа си, трябва да го приравнявам до киселата миризма на стареца. Но въпреки това на известна вътрешна свобода и самостоятелност все още имах сили да се надявам.

В тоя момент в коридора се чу шум на ключове, вратата се отвори с рязко скърцане и на прага застана Ахтунг. Наистина мъчно човек може да си представи нещо по-противоречиво от понятието ключар. Беше много едър червендалест мъж, почти плешив, но затова пък с рунтав като на мечка врат. Имаше вид на човек, който е готов всеки миг да се оригне или най-малкото да се потупа по опънатия корем. Той ни погледна пренебрежително и се обади тихо и сипкаво:

— Излаизай да се миеш...

Макар заповедта да бе изречена тихо и без никаква настойчивост, аз забелязах колко послушно се раздвижиха хората около мене, как започнаха бързо да се строят един зад друг.

— Докторе, ти специална покана ли чакаш? — запита той внезапно и сега гласът му звучеше малко по-грубо. — Или искаш да те погаля по врата?...

Аз бавно и с достойнство се повдигнах от мястото си.

— Мърдай, докторе! — обади се някой тихичко до мене. — С Ахтунг шега не бива!...

Но все така бавно прибирах вещите си и се наредих последен на редицата. През цялото време тежък и студен като буца лед върху мен тежеше погледът на Ахтунг. Той изчака да минат всички и тръгна редом с мене — от лявата ми страна. Видът му бе все така сит и оригващ се, нищо заканително не виждах по лицето му.

— Ще си имаме май неприятности с тебе, докторче — каза той най-сетне, но и сега гласът му звучеше някак безучастно.

Аз не отвърнах. Така започна моят първи ден в затвора.

* * *

Нашата затворническа килия беше всъщност грамадно помещение, около двайсет крачки дълго, но доста тясно. От двете му страни бяха сковани от груби греди два нара, на които живееха и спяха всички затворници. Всеки от тях — а те бяха около четиридесет души — имаше своята малка територия върху нара, която му служеше едновременно и за стая, и за легло, и за работна маса. Стените, на килията бяха зидани от едри каменни блокове без никаква мазилка, подът беше циментов. Най-много ме потискаше таванът, защото, когато лежах по гръб, той винаги беше пред очите ми. Приличаше много на сводестите тавани, които имат старите турски бани, особено по ръждивите петна, които бе оставила там влагата. Изглеждаше така подгизнал от тая влага, че беше наистина чудно как все още мазилката му не е рухнала върху нас.

И светлината в килията беше нищожна, особено през навъсените есенни дни. Ние се движехме като сенки във вечния полумрак, едва се виждахме. И това не беше бог знае колко лошо, тъй като в жалката дупка надали имаше нещо, което да заслужава и най-краткотрайния човешки поглед. Всъщност това не беше затвор в точния смисъл на думата, а най-обикновен стар турски зандан, който на всичко отгоре някога е бил крепост — толкова дебели бяха стените му и такава вековна влага бликаше от неговите дълбоки подземия.

Първите ми дни в затвора бяха наистина най-тежките. Макар да бях лекар, особено много страдах от миризмите — безкрайните и отвратителни миризми, които издава човешкото тяло. Киселата миризма на моя старец просто не ми даваше покой. Но тя беше нищо в сравнение с вонята на моя сламеник, който ме упойваше с изпаренията си. Най-непоносими бяха миризмите в килията нощем. Имах чувството, че денем хората ги контролират по някакъв начин, но нощем, когато съзнанието заспиваше, отпуснатото тяло започваше да ги излъчва необезпокоявано и свободно. Те излитаха като някаква своеобразна животинска аура, смесваха се една с друга и се превръщаха едва ли не в осезаема мъгла. Към тях се прибавяше и вонята на двете отходни кофи, с които си служеха затворниците нощем. Разбира се, те вършеха това само в краен случай, но не всички бъбреци бяха здрави, а освен това поради отвратителната храна много често се случваха стомашни разстройства. Призори вече не можех да издържам, събуждах се омаломощен, физически страдах.

Но след първата седмица това ужасно чувство започна бавно да стихва. Изглежда, че така солидно се бях напоил с миризми, че вече по-трудно ги разграничавах от своите.

Много ме измъчваха и дървениците. Лъжа е, че те нападали човека само в тъмнина и панически се разбягвали, щом светне лампата. При нас лампата никога не угасваше. Тук дървениците си бяха изработили нови рефлексии, те нападаха хората едва след като заспят. Никак не ми беше ясно как разбираха това, с какви органи различаваха будното и полубудното състояние на човека от съня му. Навярно усещаха неговото дишане или тайно мереха пулса му, но щом се скъсваше нишката на неговото живо съзнание, те се размърдваха в своите делнични цепки и потегляха на път. За мене техните ухапвания не бяха най-страшното, повече ме измъчваше отровното им пълзене. Събуждах се целият в обриви и веднага започвах безмилостното им изтребване.

Напразно се надявах, че това ще ги сплаши и те ще си потърсят друг, по-миролюбив обект. Отдавна бях изтребил тия, които живееха в моя район, но те продължаваха да прииждат. Навярно това беше за тях въпрос на чест или по-зле — въпрос на самосъхранение. Те трябваше да победят човека, трябваше да останат единствени господари в своята тъжна империя. Скоро разбрах, че борбата е безсмислена, но я

продължавах само от злоба и упорство. Въпреки това в техния щаб не се чувствуваше никакво безпокойство и тревога. Те нито усилиха атаките, за да ме сломят, нито ги отслабваха, за да приспят вниманието ми. Те знаеха, че ще ме победят.

Те бяха победили моя съсед отляво — бай Спас. Докато бодърствувах нощем, зает с тяхното изстребване; виждах го как той се почесва безпомощно, как се мести мъчително на коравия сламеник, но никога не се събуждаше. Неговото подсъзнание бе приело бедата като непоправима, сега то страдаше вместо човека, който продължаваше да спи. Всемогъщият човек се бе подчинил на дървениците, доброволно им плащаше своя кръвен данък. Той ги презираше и мразеше, отвращаваше се от тях, но отдавна бе признал тяхното превъзходство.

Но за мое учудване старецът не страдаше от дървениците, той като че ли бе сключил с тях някакво тайно примирие. Виждах го, че спи спокойно и почти бездиханно — като умрял. Омразните животинки чисто и просто го заобикаляха, отблъснати може би от миризмата му. Но сам старецът даде друго обяснение на тая загадка. Една сутрин, като му се оплаках от тяхното нашествие, той ме погледна съчувствено с кротките си очи и тихо каза:

— Кръвта ти е сладка, сине!... От туй е всичко... Мене защо не хапят?

— Ами! Не те хапят! — обади се бай Спас. — Не ги усещаш!...

— Не, не! — поклати живо глава старецът. — Преди да вляза в тюрмето, и мене ме хапеха — и още как... Но сега кръвта ми е горчива!

Това ме интересува — не като лекар, разбира се, чисто и просто заради собствената ми кожа.

— И как стана горчива? — запитах аз. — Някакви билки ли пи?

Старецът наведе очи, лицето му потъмня.

— Мъка имам, сине!... Мъката трови кръвта!...

Бай Спас се засмя.

— И тъй да е — по-хубаво е да си имаш мъка, отколкото да те хапят дървениците...

— Ти нищо не знаеш! — пророни неохотно старецът.

— Като че на тоя свят някой знае нещо — приключи философски разговора бай Спас.

Това беше напълно в неговия стил. Той беше грамаден човек, простичък на вид, масивният му череп завършваше с немного високо чело. Но все пак зад това чело се криеше рядко скептичен ум, който наистина умееше да подлага всичко на съмнение. Отначало никак не ми се вярваше, че е политически затворник, дори веднъж го запитах.

— Май че съм политически — отвърна той неохотно. — Тук всички са политически...

— И за какво?

— За нищо — намръщи се той.

— Не може за нищо...

— Е, ако мислиш, че е чак толкова нещо да запали човек една пършива мандра.

Аз се усмигнах — не толкова на отговора, колкото на киселото му изражение.

— Тогава защо го направи?

— Ами да ме пита човек! — отвърна ядосано бай Спас. — Да няма какво да хапне градската беднория — затуй... Казаха, че уж нарядът бил за германците... Знаех си, че не е тъй... Германците как да е ще получат своето, та ако ще, ние от глад да изпукаме...

— Тогава наистина не разбирам — казах аз искрено.

— Чунки пък аз разбирам! — отвърна той троснато. — Да кажеш, че някой ме е наредил — не е... Сам аз измислих и организирах тая работа... Питаш — защо? Сигурно да ги ядосам — тия, нашите управници... Те мислят, че спим... Е, не спим. Днеска ще им подпалим мандрата, та да знаят, че утре ще им подпалим и чергата... Изглежда, само за туй...

Разбира се, като всички други и той ме смяташе за комунист. В края на краищата аз бях съден заедно с комунисти и се държах на процеса не по-лошо от тях. Дори председателят на съда беше убеден в себе си, че съм комунист, който много ловко се преструва на безпартиен. А всъщност работите бяха доста по-сложни.

Разбира се, като всеки грамотен човек аз знаех какво представлява комунистическото движение. И бях убеден, че не може да има разумен свят, който да почива върху експлоатацията на хора. Буржоазното общество ме отвращаваше и като морал, и като система. Думата „революция“ не ме плашеше, напротив, смятах, че без революция човечеството би заприличало на застояло бласто. До това

време бях гласувал два пъти — и двата пъти за кандидати, които знаех, че са поддържани от комунистическата партия. И все пак не се смятах за комунист — както ми се струваше тогава — главно по философски причини.

А историята на моите философски увлечения е сравнително проста. Преди всичко бях завършил философия — макар и не съвсем по мое желание. Искях да следвам медицина, а успехът на гимназиалната ми диплома не достигаше за тая наука. Тогава завърших най-напред Философския факултет и като висшист можех вече да запиша без конкуренция каквото си искам. Разбира се, това стана на гърба на баща ми, който беше много по-запален по медицината от самия мене. Но четирите години във Философския факултет не минаха без последствия. Ученолюбивата ми момчешка глава беше пълна догоре с философи и философски системи. Професор Михалчев ме смяташе за един от своите най-способни ученици. От своя страна аз се смятах за негов привърженик. Така или иначе, но популярните книжки за диалектическия материализъм ми се струваха крайно беден начин да се обяснят загадките на съществуването.

След като потънах в медицината, моите философски увлечения чувствително поизстигнаха. Искам, не искам — трябваше да зубря факти, така че никак не ми оставаше време за обобщения. Отново моите професори започнаха да ме смятат блестящ студент и да възлагат на мене надежди. Завърших като един от първенците на випуска и останах на практика в София. Всички ми предсказваха голямо бъдеще като хирург.

И тъкмо тогава ме мобилизираха и изпратиха като военен лекар в окупационния корпус. Успях да послужа едва няколко месеца. Една нощ моята хазайка ме заведе в някаква непозната селска къща, където бяха довели ранен югославски партизанин. Момчето имаше много тежка рана в корема и аз трябваше да извърша операция при невероятни условия — без светлина, със съвсем малко хирургически инструменти. Това си остана най-успешната операция в моята практика — чисто и просто плод на някакво вдъхновение. Момчето бе спасено и цели два месеца аз ходих при него, без някой да ме усети. Бях, разбира се, страшно горд със себе си, защото всъщност това беше и първата истинска мъжка постъпка в живота ми. Понякога дори ми се

струваше, че това е извършил някой друг — много по-силен и по-достоеен от мене.

След това ме арестуваха и дадоха под съд. Дори през ум не ми мина, че бих могъл да откажа вината си. При следствието не бяха кой знае колко взискателни към мене. Задаваха ми обикновено един и същ въпрос:

— Защо спасихте партизанина?

Отговарях по един и същ начин:

— Защото това беше мой лекарски дълг.

— Е, добре — казваха те, — но защо след това не уведомихте властта? Това също е ваш дълг като офицер от армията...

Отговарях по един и същ начин:

— Мой дълг е да лекувам болните и ранените... А да ги арестува и съди — това е работа на властта.

По-късно разбрах, че за такива отговори ми се полагаше бой, за който дори нямах представа. Но те само мълчаха и се мръщеа. Респектиреше ги навярно моята учена титла, пък и всички мои началници и командири бяха дали за мене само ласкави отзиви. Не можеше да бъде и друго. В техните очи аз бях чисто и просто един скромен и тих млад човек, слаб до границата на мършавостта, с очила, разбира се, без да имам особена нужда от тях, мълчалив и чинопочитателен. В края на краищата на следствието стана ясно, че това, което бях извършил, е съвсем самостоятелна проява, лишена според тях от политически подбуди. За политическите подбуди, разбира се, не бяха прави, но това ме спаси. За процеса баща ми нае един прочут и много опитен адвокат, който свърши останалата работа. В резултат от всичко получих минималното наказание, което военният закон предвиждаше за такива случаи, и благополучно пристигнах в затвора.

И тук като че ли само бай Нико разбираше какво представлявам аз и какво всъщност се беше случило. Вече споменах за него — беше човек на средна възраст с външност на селски учител — малко затворен, мълчалив и жилав като корен. Той ме поразпита за процеса, но аз веднага разбрах, че знае за него повече и от мене, макар и да го бе следил зад затворническите стени. Бай Нико като че ли знаеше всичко за всички. Беше нашият „полпред“^[1] в килията, както по-късно научих. Той водеше преговорите с управата на затвора, той

защитаваше правата ни, той определяше нашите задължения — не своеволно, разбира се, а по решение на партийната организация. Нашата килия го бе признала за най-умен, най-опитен, и с най-добро политическо мислене, най-принципен. Беше строг човек и към себе си, и към другите, дори малко по-строг и по-сух, отколкото трябва. Само към мене и към Виктор се отнасяше много по-меко и по-внимателно. Отначало се учудвах на неговото благосклонно отношение, но по-късно разбрах в какво се състои работата. За него аз бях нещо като прясната риба за котката, към мене той се стремеше просто със завоевателска страст. Беше ми окачил вече етикета „честен безпартиен“ — необикновена лакома стръв за всеки роден агитатор — и бай Нико се чувствуваше длъжен да ме привлече, да ме превъзпита, да очупи от мене всички бодли на интелегентския индивидуализъм, както веднъж сам се бе изразил. Той искаше да ме направи чисто и просто един обикновен, дисциплиниран, праволинейно мислещ член на партията. Той не разбираше смешното и парадоксалното в това свое желание, както и аз не разбирах тогава някои от най-съществените нужди на коя и да е революция. Нашите стремежи често се разминаваха и благодарение на това отношенията ни постепенно охладняха.

На бай Нико му помагаше Виктор, той се съветваше с него при всички по-сложни случаи в килията. Виктор се наричаше младежът, когото бях видял през първото си утро край прозореца. Наистина беше евреин, макар и със смесен произход, „православен“, както сам се шегуваше, бивш студент от Физико-математическия факултет. Беше един от най-младите в килията и в същото време най-старият политически затворник — излежаваше третата година на присъдата си, оставаше му още една. Никога не разбрах за какво точно е осъден, но се чувствуваше в затвора като у дома си, със страх гледаше на своето освобождение. Имаше, разбира се, право в това отношение — тук поне животът му бе осигурен, страданията поносими, а навън не се знаеше в какъв нацистки лагер щеше да завърши живота си. Не ми се иска да разказвам предварително за него, защото той и без друго ще бъде една от централните фигури на моя спомен за ония години. Ще кажа само, че му беше безкрайно чуждо това, което ние в практическия живот наричаме егоизъм. Той беше готов да даде всичко на другите, без нито за миг да се позамисли.

Още след първата седмица аз му се оплаках с доста съкрушен вид от дървениците. Той ме погледна поучудено, след това лицето му светна.

— Тъй ли? — запита той. — Ами защо не ми каза по-рано?

— Ами какво, като ти кажа — отвърнах аз кисело. — Да не би ти да ги ръководиш?

— Представи си, че е тъй! — засмя се той.

След малко Виктор се върна с шишенце от двеста грама, до четвъртинката пълно с някаква кафяво оцветена течност. На шишенцето имаше червен аптекарски етикет с надпис „Външно“.

— Намажи се с него довечера! — каза той бързо. — Това е нещо изумително...

Не му повярвах, разбира се. Бях лекар и много добре знаех, че такова лекарство в известната на мене фармация не съществува. Но вечерта все пак се понамазах, макар и доста нехайно. Не мога да кажа, че миризмата му беше приятна, но всред общите миризми тая ми действуваше по-добре от парфюм. За моя изненада спях тая нощ като къпан и нито веднъж не ставах да гоня дървениците. Сутринта смаян потърсих Виктор.

— Ама наистина твоето лекарство е изумително! — казах аз възбудено. — Трябва веднага да ми дадеш рецептата...

Виктор печално поклати глава.

— За съжаление това шишенце е първото и последното — отвърна той.

— Как тъй — първото и последното? — не разбрах аз. — На него има етикет от аптеката...

— Това беше мъничка шмекерия — каза Виктор. — Колкото да го внесе в затвора.

— Добре, ще направим шмекерията още веднъж.

— Не е възможно — поклати отново глава Виктор. — Но и туй ще ти стигне поне за няколко месеца.

— Как за няколко месеца! — възкликнах аз. — Та от него останаха само няколко капки.

Виктор се плесна отчаяно по челото.

— Леле, как забравих да те предупредя!... Ами ти трябваше просто да се натъркаш с едно овлажнено парцалче... Дървениците само като те помиришат, ще бягат.

И той ми разказа странната и в същото време печална история на лекарството. Дал му го бай Соломон, беден бръснар в техния още победен софийски квартал. Той го продавал понякога на своите клиенти на нищожна цена. Казвал, че единствен на света знае как се приготвя — тайната рецепта се предавала от баща на син от незапомнено време, както се предават тънкостите на занаятите или семейните ценности. И наистина в могъщата епоха на паразитите производството на това лекарство ще е представлявало сериозна ценност. Бай Соломон предложил и на Виктор едно шише.

„Не ми трябва, бай Соломоне — каза Виктор. — Вкъщи нямаме дървеници.“

„Вземи, момче! — отвърнал строго патилият евреин. — Никога не се знае какво време ще дойде.“

Виктор взел стъклото, колкото да не обиди своя сънародник. И се сетил за него едва когато го преместили в тоя затвор. Макар и трудно, успял с малък подкуп да внесе лекарството. А малко по-късно научил от своите близки и за печалния край на бай Соломон.

След като нахлули в България, немците научили по някакъв начин за чудното лекарство на бръснаря. Скоро го посетили двама възрастни немски офицери, изглежда, от санитарните части. Те поискали да откупят „патента“ срещу солидно възнаграждение. Но бай Соломон решително отказал. Той обяснил кротко, че то по традиция се предава от баща на син и че няма право да издава тайната никому, иначе щяло да го сполети проклятието на дедите му. Но бръснарят явно хитрувал.

„Да не съм луд да им дам лекарството! — казал той пред свои близки. — Нека ги изядат въшките по фронтите... Сега въшките за нас работят!“

Немците направили още няколко опита чрез подставени лица. Бай Соломон все тъй отказвал. Прибрали го в Дирекцията на полицията, но и там резултатът бил същият. И след това бръснарят безследно изчезнал, замъкнали го, изглежда, в Германия, за да изтръгнат там по някакъв начин секрета на лекарството, което с течение на времето се превръщало едва ли не в стратегически продукт.

— Не вярвам и там да са успели — каза тъжно Виктор. — Иначе все би се чуло нещо за такова лекарство.

Известно време двамата мълчахме.

— Сега не бива да ходиш на баня поне един месец — въздъхна Виктор. — И през цялото време дървениците няма да припарят до тебе... Имай пред вид, че тия гадини най-много хапят новодошлите.

Малко трудно се примирих с мисълта, че така лекомислено бях пропилял лекарството. Във всеки случай доста по-трудно, отколкото с мисълта, че бях лишил от него своя нов приятел. Но сам Виктор, изглежда, ни най-малко не се тревожеше за себе си. Каквото и да му се случеше, той знаеше, че неговият народ е в по-тежко изпитание от самия него, така че няколко дървеници повече или по-малко не можеха да го разтревожат особено.

Интересно беше, че и другите затворници рядко се оплакваха от дървениците. Повечето от тях бяха обикновени селяни — българи от окупираните територии, по-малко сърби, тъй като повечето от тях привършваха своя земен път, преди да стигнат до затвора. Имаше освен това неколцина работници и дори един чиновник — пощенски телеграфист. Чувах ги да се оплакват от всичко — най-често от лошата храна, от мръсния въздух, от краткото време за разходките или свижданията, — най-малко от дървениците. Хората свикваха с тях полесно, отколкото с всички други беди и несгоди и това обясняваше донякъде защо в цивилизования век като нашия паразитизмът си остава обикновено и всекидневно явление.

И потекоха един след друг сивите и спокойни затворнически дни. Сега имам чувството, че не са били много дни, а един-единствен, разтегнат от първата до последната минута на моето пребиваване в затвора. Всеки ден вършехме едно и също нещо — ставахме от сън, три пъти се хранехме с миризлива чорба, два пъти се разхождахме. Разходките бяха двете върхни точки на деня. Ние крачехме в някакво упоение из калдъръмения двор, вдлъбнат като стара турска паница. От четирите страни го заграждаха ръждивите стени на зандана, винаги студени и влажни, с прозорци като бойници на стара крепост. Край тях стояха наредени в отпуснати пози ключарите, небръснати и мълчаливи, и ни гледаха със своите мъртвешки погледи. Ние крачехме, а над главите ни свободно бягаха облаците, гонеха се ветровете. Ние дишахме, движехме се, живеехме. След това ни събираха, повеждаха ни по безкрайните пусти коридори. Зад гърба ни една след друга трещяха тежките врати с панти от масивно желязо, с ръждив звук

дрънчаха ключове и вериги. Последна зад нас се затваряше вратата на нашата килия. Мъртвина.

А най-странното бе, че от всичко най-малко ме потискаше това, което всъщност бе моето наказание — липсата на свобода. През първия месец непрекъснато занимавах ума си с това загадъчно явление. През целия ми съзнателен живот свободата е била за мене нещо повече от фетиш. Но коя свобода? — мислех си аз озадачено. — Може би политическата свобода или свободата да изказвам без ограничения и задръжки своите мисли? Тука имах такава свобода, тука можех да дрънкам каквото си искам. Но това ли е истинската свобода? Аз се давех в предположения, но колкото и сложни да бяха те, поне едно ми беше ясно — физическата свобода не беше за хората като мене продукт от най-първа необходимост. От липсата на физическа свобода страдаха много повече по-простичките хора — особено селяните. Между другите затворници имаше и един най-обикновен овчар, не млад и съвсем неграмотен, осъден с много тежка присъда. За няколко месеца той просто се стопи пред очите ми, в погледа му се появи някакво нечовешко страдание. Понякога с часове стоеше пред единствения прозорец и никои не смееше да го отмести оттам. Нощем почти не спеше, крачеше като сомнамбул из килията или се залепваше до цепките на вратата и зяпаше до изтощение някое нищожно кътче от силно осветения коридор. За него свободата не беше нито вяра, нито идеал, за него тя беше същност.

Понякога си мислех, че свободата е правото да общуваш или поточно — правото да се обвързваш с човешките взаимоотношения. Но надали и това беше вярно. Аз се стараех да бъда колкото е възможно по сам, човешката многолюдност ме измъчваше. Тогавя започнах да мисля, че най-финият екстракт на свободата е правото да останеш сам със себе си, да не тегне върху тебе непрекъснато като атмосферно налягане човешкото присъствие. Тука наистина не можех да остана нито за миг сам, винаги ме притискаха хора, заливаше ме човешка реч, гледаха ме очи. Отначало това не ми правеше особено впечатление, но с течение на времето започна да се превръща в кошмар. Вече не мечтаех ни за чисто легло, ни за баня, ни за чаша студена бира в някой открит ресторант — мечтаех просто да остана за малко сам.

Даже в сънищата ми имаше хора, истински тълпи, които ме заливаха отвсякъде като море, които ме задушаваша. Събуждах се

изпотен от вътрешно притеснение. Над главата ми от мръсния таван светеше слабата крушка и отново хора, които лежаха с будни очи — като моя старец например — или които се разхождаха тихо по празното място между нарове. Мрачен, с щръкнала на темето коса, край вратата стоеше овчарят и гледаше навън към своята малка лъжлива свобода.

А нямаше нищо за гледане — нищо освен пуст коридор с дъсчен под, силно осветен от електрическите крушки. Впрочем понякога по него с кънтящи стъпки минаваше часовоят — някое дребно, сънливо войниче с напукани от ветровете устни и пришки по врата. И те бяха затворници, може би по-онеправдани от нас. Понякога имах чувството, че ни завиждат, ако не за друго, поне за нашето безделие или за правото ни да спим колкото си искаме. На тях винаги им се спеше, очите им бяха зачервени от безсъние. И те наистина спяха при всяка възможност. В сляпото дъно на нашия коридор имаше натрупани стари, полугнили дюшеци, извадени кой знае кога от килиите и забравени там. Щом застъпвах на пост, войниците лягаха върху тях и проспиваха необезпокоявани двата часа, които им се полагаха по службата. И не рискуваха нищо особено с това. За да стигне до тях, дежурният офицер трябваше да мине през четири солидни врати, като прекоси преди това вътрешния двор. Затворниците, които не спяха нощем, веднага го виждаха и имаха достатъчно време да ги събудят. Наистина имаше нещо трогателно в тая братска солидарност между нещастници.

Но една нощ се събудих от някакъв необикновен шум.

Целият затвор кънтеше. Изправих се на леглото и погледнах учудено. Край вратата се бяха събрали няколко души и яростно думкаха по нея с обувки и налъми. Най-силно, с някакво яростно озлобление думкаше, овчарят.

— Какво става? — запитах аз разтревожен.

Старецът до мене ме погледна уплашено.

— Войникът заспал — каза той. — И не могат да го събудят...

Побързах да стана. Наистина работата се оказа точно такава — въпреки ужасната врява войникът продължаваше да спи блажено върху вонящите дюшеци. Като чул думкането, дежурният офицер се върнал обратно, взел почти целия караул със себе си и сега бавно проникваше през многобройните врати към етажа ни.

Изплашени, затворниците още повече усилиха думкането. Чуваха се дори викове и крясъци, някой отчаяно зовеше войника по име. От нашата врата ние не можехме да видим войника, но на сутринта научихме всичко, до най-малките подробности. Въпреки врявата изтощеният от непрекъснатото дежурство войник докрай не се събудил. Най-сетне се отключила и последната врата, караулът нахлул в коридора. Вече било късно за всякаква намеса, думкането изведнъж спряло. Офицерът взел пушката на войника, след това грубо го сритал. Но дори и тогава той с труд се събудил, ръмжал и ритал с крака, без да погледне. Най-сетне все пак отворил мътните си очи и като разбрал какво се е случило, яростно като звяр се нахвърлил върху офицера, за да си вземе обратно пушката.

— Ще отиде като нищо в затвора! — говореше мрачно бай Спас.
— Не виждам как ще се куртулиса...

— Говориш тъй, като че ли ти си на минерални бани — измърморих аз.

— Защо? Не ти ли е жал за него? — попита бай Спас.

— Да ти кажа искрено — не!... В края на краищата той пази мене, а не аз него.

— Не си прав, докторе — отвърна бай Спас разочаровано. — Мислех, че имаш по-широко сърце.

В нашия празен от събития живот за тая случка се говори цяла седмица. Разбира се, още същия ден вдигнаха от коридора старите сламеници, войниците вече нямаше къде да спят. И все пак спяха — прави като коне, подпрени на някоя стена. Така не им беше трудно да се будят сами при опасност, сега вече нямаше нужда затворниците да бдят вместо тях нощем. Отново „киното“ остана единственото забавление.

Кино ние наричаме прозореца на килията. Неговият нарязан на квадрати екран ни предлагаше наистина малко, но ние бяхме доволни и от това. Всички затворници казваха, че в дома, за който вече споменах, живеело някакво много красиво русо момиче. Дълго време не успях да го видя, макар че понякога ми изшъткваха да отида на прозореца. Моето лекарско достойнство ми пречеше да изтичам още при първия знак, а когато най-сетне отивах там, момичето изчезваше — толкова скъпернически се появяваше то на нашия екран. Най-сетне към края на месеца излезе и моят тираж, и то с доста солидна печалба.

Беше наистина русо, толкова хубаво, колкото може да бъде едно бедно момиче, но поне тънко и стройно, особено в положението, в което го видях аз. То окачваше пране на двора и понеже въжето беше малко високо, повдигаше се на пръсти и протягаше ръце към небето като птичка, която се готви да литне. Беше хубав сеанс — дълъг и пленителен. Най-сетне момичето вдигна от земята някакво плетено панерче и с бързи, припрени стъпки се прибра у дома си.

В края на краищата това беше нещо като изневяра, защото бях влюбен по онова време, макар и немного. Беше някаква провлечена и мудна интеллигентска любов, много повече изпълнена с думи, отколкото с целувки или други подобни милости. Това дяволско момиче не обичаше да се целува, то обичаше на тоя свят главно думите, думите и пак думите — интересните, хубави, зашеметителни думи. Просто си бях изтощил мозъка да измислям всякакви — все нови и нови — и това все не й стигаше. Като заминах с корпуса, тя ми пишеше, кажи-речи, през ден — грижливо редеше на нежно парфюмирана хартия своите красиви, богати, но лишени от всякаква душа думи. И аз се мъчех да измислям нещо подобно, понякога успявах, понякога се провалях, но каквото и да напишех, винаги чувствавах, че човекът в писмото не съм аз, а някой друг — може би безкрайно по-вдъхновен, може би безкрайно по-жалък, само не аз.

Едва ли не с пристигането си в затвора отново получих писмо от нея. Тоя път писмото бе доста човешки написано, макар че и сега не липсваха големите и красиви думи. Изглежда, че се бе разтревожила искрено за мене, мъчеше се да ми вдъхне кураж и надежда. Имаше и няколко реда така старателно задраскани от затворническата цензура, че не можах да прочета нито дума от тях, колкото и труд да положих. Небрежно пяхнах писмото в една книга, която ми бе дал Виктор. След няколко дни върнах книгата и, разбира се, и писмото заедно с нея. На другия ден той ми го даде, но ми се стори, че погледът му е доста гузничък.

— Чете ли го? — запитах аз направо.

— Ти как мислиш?

— Не мисля, ами съм сигурен, че си го чел — казах аз.

— Точно това е истината! — засмя се той така непринудено, че веднага му простих. — Да ти кажа право, за едно такова писмо бих дал две-три години от живота си.

— Тогава ще ѝ кажа да напише и на тебе няколко! — измърморих аз. — На нея ѝ е все едно кому пише — важно е да реди хубави думи.

— Не, не си прав! — каза Виктор едва ли не възмутен. — Вярно, че не разбирам от жени, но това момиче е необикновено умно и интелигентно... Та то е истинска писателка, мадам дьо Стал пред нея трици да яде...

— Точно тъй! — казах аз ядосано. — Писателка!... Сигурно си въобразява, че някой ден ще издадат писмата ѝ.

Виктор сви рамене и огорчен си отиде. Наистина трудно му беше да си представи как човек може да бъде толкова груб и непризнателен.

Струва ми се, че през първия месец имаше още едно събитие, за което заслужава да се спомене. Една сутрин вратата се отвори, на прага се появи Ахтунг, както винаги, сит и самодоволен. Само с един поглед той ме изчопли като с карфица от дългия нар.

— Ставай, докторе! И тръгвай с мене!

Някакво неприятно предчувствие мина като тръпка през сърцето ми. Облякох сакото си и приближих намръщен към него:

— Къде ще ме водиш?

— При доктора — отвърна Ахтунг небрежно.

— Че аз не съм болен.

— Щом те вика, значи, си болен! — отвърна Ахтунг троснато.

Минахме по безкрайните коридори и ми се стори, че отворихме и затворихме най-малко десет врати, преди да проникнем в отделението на администрацията. То се помещаваше в нова постройка, тук вече не вонеше така тежко на зандан, стените бяха сухи, подът застлан с дълга пътека. Най-сетне стигнахме до вратата, на която наистина имаше надпис „Лекарски кабинет“. Грубият и безцеремонен ключар потропа на вратата с такова чинопочитание, сякаш вътре се намираще най-малко министър.

— Влез! — обади се някой отвътре.

Ахтунг отвори вратата с чинно прибрани пети. Видях пълен човек с очила и вестник в ръцете.

— Влез, влез, колега! — каза той усмихнат и стана да ме посрещне...

Лекарят на затвора беше възрастен човек, съвсем провинциален на вид. Хубавите му кръгли бузи показваха отлично здраве. Очите му бяха малки, жълтеникави, доста сити, но добродушни. Не приличаше

никак на лекар — по-скоро на гостилничар или на продавач на мекици. Като влязох, той ме погледна с открито, малко просташко любопитство и свойски ме хвана за лакътя.

— Ти върви — като трябва, ще те извикам! — обърна се той с убийствено пренебрежение към Ахтунг. — Седнете, колега!... И, моля ви се, не ме гледайте така строго, не съм никакъв класов враг...

Седнах, като се поозърнах дискретно. Кабинетът му беше изрядно чист, не личеше в него да влизат много хора.

— Прощавайте, едва преди два дни научих, че в затвора лежи колега... Аз работя тук от двайсет години. Трябва да ви кажа, че това е първият случай...

— За укор ли да го смятам? — запитах аз все още със затаена враждебност.

— А, не — да пази бог!... Днес точно туй си мислех — как не ги е срам, говеда с говеда, да осъдят човек за това, че е давал медицинска помощ...

Това все пак беше нещо, аз го погледнах внимателно.

— Не са ви излъгали! — отвърнах аз. — Предполагам, че на мое място и вие точно тъй бихте постъпили.

Той ме погледна така слисано, че неволно се поусмихнах.

— Аз ли? — измънка той объркано. — Е, не, разбира се, като вас... Или отде да знаеш — от човек всичко може да се очаква... Все пак трябва да ви кажа, колега, че аз съм български патриот...

— И аз, струва ми се... Но какво общо има това?

— Как да няма!... В края на краищата това са освободени български земи, ние имаме право да ги пазим... Или вие не сте на това мнение?

— Не съм, разбира се... Иначе трябва да оправдая тия, които ме осъдиха.

— А, не, не! — възкликна моят колега. — Все пак лекарският дълг си остава над всичко. И който има сили да го изпълни докрай — мога да му кажа само евала.

Признавам, че си отдъхнах. Въпреки всички неприятни подозрения изглежда, че тоя дебелак ме бе поканил тук със съвсем искрени чувства. Междувременно той отвори едно от своите лекарски шкафчета и измъкна оттам голямо четвъртито стъкло с релефен надпис

на английски език. Мярката му бе съвсем очевидна — един галон, а съдържанието му не будеше никакво съмнение.

— Донесъл съм тук нещо да се почерпим — каза той. — Откога не съм говорил със свестен човек... Тука, кажи-речи, всичките ми колеги са мошеници!... И некадърници при това!...

Той ми наля в голяма водна чаша, погледна през нея към прозореца и доволно добави:

— Цвят, а?... Това се казва новоселска гъмза, младежо. Не го давам за никакво друго вино... Вкъщи имам цяла колекция френски вина, но сам не ги пия — черпя с тях разни високопоставени простаци, когато ми притрябват за нещо.

Той отново наведе гръб и започна да шари с ръце из шкафа. През цялото време леко пропъшкваше, очевидно коремът му пречеше да си гледа спокойно работата. Когато се изправи, на масата се появи и мезето — някакъв особен вид домашни наденици, сирене и луканка.

— Имам малък чифлик в Ново село — поясни той. — Всичко е натурално, домашно...

Докато се черпехме, лекарят чифликчия ми разказа, без да бърза, скромната си биография. Беше завършил медицина в Мюнхен при много добри професори и по всичко личеше, че не е лош лекар. В града имал грамадна клиентела, главно от селата. Едва смогвал да се справи с нея. И парите, разбира се, течали като из ръкав, в тоя богат край селяните имали много пари.

— Тогава за какво ви е тая служба? — попитах внимателно аз.

— Как за какво? — вдигна той вежди. — Ами за пенсия, разбира се.

И като усети, че не го разбирам, побърза да добави:

— За мене като бял ден е ясно, че немците ще загубят тая война. Както и да се напъват, докдето и да стигнат, на края ще се сгромолясат изведнъж. И ние заедно с тях, разбира се, ако не се отметнем навреме... Но няма да се отметнем — де у нас толкова ум. И тогава — какво?... Стопанска разруха, инфлация... Друго е, като човек си има пенсия, все ще свърже по някакъв начин двата края.

Аз се усмигнах неволно — тия малки жълтеникави очички наистина умееха да виждат доста далече.

— Странно! — казах. — Такива възгледи у един немски възпитаник.

— Та точно за туй — поклати глава той. — Понеже добре ги познавам. Те нямат сили да водят война на два фронта — това е азбучна истина...

— Сега ми стана ясно защо ме поканихте — казах аз шеговито. — Такъв умен и предвидлив човек трябва навреме да си защити и гърба.

Моят колега се изкикоти с удоволствие.

— Еее, не съм чак толкова дребнав! (Той каза „дребнав“.) И имам брат комунист на всичко отгоре... Инженер е — и той завърши като мене в Мюнхен. Сега, разбира се, се спотайва, но ще дойде време и ще му се чуе гласът.

— Ааа, тука май грешите — отвърнах аз шеговито. — Щом се отнася за идеята — комунистите нямат ни брат, ни майка.

Той се понамръщи.

— Вярно е — фанатици сте. Туй ви е и най-доброто, и най-лошото. И все пак, младежо, ще знаеш, че кръвта вода не става. Ще дойде време — сам ще го разбереш.

И до края не ми стана ясно какво е по-силно у него — добродушието ли, или хитрата предвидливост. А може би над всичко стоеше неговият непокварен здрав селски разум. Като пийнахме добре, той каза:

— Намислил съм нещо за вас... Не е лесно, но може да се опита. И областният директор, пък и директорът на затвора ми са приятели... Играя с тях често бридж, понякога покер... Свини са — но тука всички са такива... Пък се и случва понякога да ти помогнат...

Аз се намръщих, той забеляза това.

— Е, не бързай — няма нищо лошо да ти предложи. Ще те взема тука като мой помощник. И без туй я стоя в той кабинет един час на ден, я не стоя... Ще бъдеш свободен цял ден, ще можеш да четеш, да се занимаваш... Само ще спиш в килията.

Предложението беше наистина съблазнително. Веднага разбрах, че трябва да се преборя преди всичко със себе си. И понеже мълчах, той побърза да каже:

— Пък с времето може да се нареди и тука да спиш... Няма да усетиш затвора...

— Ами ако избягам?

Той ме погледна изненадан. Изглежда, че тая мисъл го поуплаши, но алкохолът веднага му върна куража.

— Халал да ти е!... Стига да можеш!

— Да, но тогава ще пострада гарантът.

— Не се бой за мене... На другата страна на кантара ще сложа чисто злато и пак ще им се откупя.

— Не знам дали струвам толкова! — измърморих аз.

— Знам, че няма да избягаш, колега! — каза той убедено. — Къде ще идеш? Навън на всяка крачка те чака куршум. А тука ще изкараш спокойно цялата война, няма да я усетиш.

Аз поклатих бавно глава.

— Благодаря ви много. Но тая работа няма да стане и ви моля да не говорим повече за това.

Той ме погледна с недоумение:

— Защо бе, човек?

— Ами тъй!... Предпочитам да си остана между другите.

Той сви рамене — личеше си, че моят отказ го обиди.

— Ако е само от курназлък или просто тъй — от чист идеализъм, — ще ти кажа направо, че е глупаво... Но можеш да си имаш някакво друго съображение...

— Какво съображение? — не разбрах аз.

— Ами ако си решил да ставаш след туй големец. Това, разбира се, ще ти изяде доста голяма част от капитала.

Подозрението ми се видя толкова смешно, че прихнах:

— Какъв големец?... Нали съм лекар!

— Има и лекари големци! — каза той убедено.

Не исках да го разубеждавам повече — в края на краищата защо пък да ме смята за глупав? Нека бъда умен и предвидлив като него. След като му отказах, изведнъж ми олекна. Сега виното ми се стори още по-вкусно, с удоволствие вдигнах чашата. След един час почувствувах, че съм здравата пиян. Той забеляза това.

— Отслабнал ти е организъмът! — поклати съчувствено глава моят колега. — Пък и виното вино ли е, такова вино може да събори и бик...

Не помня какво сме на края говорили и как са ме завели в килията. Едва привечер се съвзех. Но колкото и да не се чувствувах добре, скоро забелязах, че хората около мене ме гледат някак особено.

Нещо студено имаше в техните погледи, нещо недоверчиво и почти враждебно. Отначало просто се ядосах, но след това в сърцето ми се промъкна тревога. Може би в себе си те бяха прави. Какви близки хора може да има в администрацията на затвора един политически затворник?... Какво честно дело можеше да го събере с тях? Та нали точно за това се бях отказал от съблазнителното предложение на доктор Лилков? Но като не знаех какво да направя, аз мълчах, лежах с мрачно лице на нара.

Най-после бай Нико дойде при мене, лицето му беше някак необикновено сухо и строго.

— Къде беше? — запита той кратко.

Обясних му, доколкото можах, с празната си глава, но сам усещах, че обясненията ми са неубедителни.

— Аха! — измърмори той и си отиде.

Цели два дни лицето му бе все тъй пусто и затворено, той едва ме поглеждаше. Другите като че ли ми простиha падението, но все още се отнасяха малко по-сдържано с мене. Само Виктор си беше, както винаги, любезен и приветлив, трудно ми беше да забележа каквато и да е промяна в неговото поведение. Това също ме затрудняваше. Знаех, че той ще ме разбере, но какво можех да направя, като не ми даваше повод за никакво обяснение. Най-сетне на третия ден аз не се въздържах и сам отидох при него.

— Слушай, Виктор, трябва да ти разкажа какво стана оня ден — измърморих аз смутено.

Той се усмихна:

— Няма нужда!... Аз зная, че ти си честен човек... Иначе за какъв дявол си тука?

— Може би ти наистина знаеш, но другите не знаят.

— Някой да не те е обидил? — попита той учудено.

Виктор беше наистина удивително ненаблюдателен, никога не му беше съвсем ясно какво става около него.

— Да допуснем, че е тъй — отвърнах аз.

— Карай тогава! — измърмори той с лека досада в гласа си.

Разказах му подробно всичко, което се бе случило в кабинета на лекаря. Отначало Виктор ме слушаше разсеяно, след това лицето му се оживи, той весело се плесна с длани по коленете.

— Гледай какъв човек... Бях веднъж при него и да ти кажа право, не ми направи хубаво впечатление...

— Ти не си наблюдателен — казах аз.

— Защо мислиш така? — попита тон учудено.

— Как да ти кажа... ти живееш в някакъв свой вътрешен мир, хората не те интересуват.

— Това не е вярно! — възкликна той възмутено.

— Вярно е! — казах аз убедено. — За тебе хората са просто идея. Ти си свикнал на абстрактно мислене и това съвсем не е лошо...

Сега той ме гледаше с нескрито любопитство.

— Може би си прав!... И все пак трябва да ти кажа, че съм от тия загубени хора, които смятат себе си за хуманисти. Впрочем какво да ти приказвам — и ти си такъв. Та кой разумен човек би се отказал от такива съблазнителни предложения?

— Ти бъркаш хуманизма с честта — казах аз. — Това са различни неща.

— Както и да е! — махна той с ръка. — Но бъди спокоен, ще обясня всичко на бай Нико. Трябва да ти кажа, че по начало той е добре разположен към теб. Но е малко сектант, разбира се, и понякога това е също полезно...

Виктор веднага отиде при него. Много ми беше интересно да чуя с какви чудновати доводи ще защити той моята кауза. И все пак бях дълбоко убеден, че колкото и необикновени да бъдат те, бай Нико ще го разбере и послуша. Отдавна бях забелязал тяхната довереност и взаимно зачитане, макар никак да не ми беше ясно на каква основа са положени. И тоя път те разговаряха съвсем кратко, с крайчеца на окото си забелязах как бай Нико няколко пъти кимна утвърдително с глава. Като свършиха разговора, Виктор се обърна към мене и леко ми намигна. Сам на себе си се учудих как изведнъж ми олекна.

Още същия ден бай Нико дойде при мене, лицето му беше сериозно и спокойно.

— Трябва да приемеш предложението на лекаря — каза той тихо. — И да отидеш в кабинета му.

— Защо? — попитах аз смаяно.

Той се поколеба за миг.

— Нужно е. Там ще бъдеш много по-свободен, с повече контакт с външния свят... Може би това ще ни помогне да установим по-здрав

канал с другарите вън.

Предложението беше разумно, но, кой знае защо, ми направи неприятно впечатление. Това означаваше преди всичко да водя двойствена игра с доктор Лилков и да злоупотребя с добрината му. А освен това, изглежда, доста много се бях встрастил в моята поза на самоотричане.

— Не, не мога! — казах аз решително. — Не искам да седеля от другите.

Лицето му отново изстина, но това вече не ме интересуваше. Така или иначе, аз бях получил моята реабилитация.

— Не си прав! — каза той сухо. — Един съзнателен човек не би постъпил като тебе! Ние не принадлежим на себе си и на нашите вкусове.

— Винаги ще принадлежа на себе си и на моите вкусове! — казах аз сърдито. — Иначе ще бъда не човек, а някаква имагинерна величина. А такива величини нямат реални стойности и никому не са полезни.

— Слабо разбираш от математика — намръщи се бай Нико. — Но безсмислено е да те убеждавам. Това е работа само за убеден човек.

Разделихме се без приятелство. Случи се така, че тоя ден трябваше да водя с него още един неудобен разговор. Получих колет — първия, откакто бях дошъл в затвора. Както му е редът, веднага го отнесох на бай Нико. Всичко, което получавах за затворниците отвън, се делеше по равно освен една малка част, която оставаше на истинския собственик. Самият аз бях получавал редовно ту бучка захар, ту парче сланина, ту няколко тънки резенки луканка или суджук, ту нещо друго. Без тая добавъчна храна ние наистина бяхме загубени.

Като отнесох колета, бай Нико ме погледна едва ли не уплашено.

— Докторе, има решение да не вземаме от твоя колет.

— Какво значи това? — попитах аз с недоумение.

— Нищо не значи — отвърна той без желание. — Хората смятат, че си много отслабнал и ти трябва по-силна храна.

Вечното заблуждение — аз бях доста мършав, но не и слабо.

— Слушай, бай Нико, ясно е, че това няма да стане — казах аз по-спокойно. — Ако не вземете и моя колет, чисто и просто ще го хвърля.

— Хвърли го, ако искаш! — отвърна ядосано бай Нико. — Но аз не мога да променям общото решение.

Като видях, че няма друг изход, в края на краищата го ударих на молба, но пак постигнах своето. Разбира се, оставиха ми солидна част от колета, между другото и два големи шоколада — истински лукс през тия години. Единия от тях се опитах да пробутам на бай Спас, но той намръщено ми отказа. Нямаше как — трябваше да търся друга жертва. Старецът ми се видя най-подходящ.

— Дядо Щиляне, вземи туй нещо — казах аз с престомена ласкавост. — Тъкмо е за хора без зъби като тебе...

— Че аз си имам зъби! — отвърна учудено старецът. — И всички до един са здрави...

Той дори се озъби срещу мене. Наистина бяха здрави, макар и не съвсем чисти. Цветът им напомняше на престомяло сирене.

— Вземи, като ти дават! — избухнах аз изнервен от дългите препирни.

Той ме погледна уплашено и прибра шоколада. Но не видях да го яде — изчезна без следи някъде в неговите потайни старчески скривалища.

* * *

Колкото повече минават годините, толкова по-често си спомням ония дни и ми се струва, че никъде времето не ми се е изнизвало така неусетно, както в затвора. Едва се разсъмваше, и започваше да се мръква. Едва някаква мисъл се зараждаше в главата ми, и се разпиляваше като пясъчна фигура. Просто нямах никаква възможност да се съсредоточа и да пресея значителните от незначителните събития. Имах лошото чувство, че непрекъснато губя себе си, че се разпилявам и съединявам в обща маса с всички други.

Трябва да кажа, че бай Нико се бе погрижил да ни отнеме и последната минутка свободно време. За него затворът бе школа и той гледаше на нас като на ученици — и то мързеливи и несъзнателни при това, каквито са всички ученици. Учебната програма бе строго определена, заниманията идваха едно след друго след кратки междучасия. Имахме какви ли не кръжоци — по „диамат“, по

„политикономия“, „краткия курс“, та дори и един елементарен курс по естествени науки, който в момента се ръководеше от Виктор. Той преподаваше на селските момчета физика, а след това щеше да дойде моят ред, аз да им преподавам химия и биология. Разбира се, бай Нико веднага се опита да ме привлече в своя кръжок по „диамат“, но аз решително му отказах. И даже му понамекнах, че е малко невъзпитано да поучава човек, който има виеше философско образование.

— Ти си изучавал буржоазна философия! — каза той сухо.

— Дали? — засмях се аз. — Не си спомням Платон или Демокрит да са били капиталисти...

И тъй бях свободен от непосредствени занимания, но това съвсем не означаваше, че не участвувах в тях. Всичко в килията ставаше под носа ми, тъй че — искам не искам — трябваше да слушам. За мене беше любопитно да чуя нещичко от лекцията на бай Нико и аз честичко давах ухо. Отначало те ме размиваха със своята елементарност, но все още търпях, като съзнавах, че на равнището на такава аудитория друго разрешение надали е възможно. Но след това започнах да се дразня. Бай Нико говореше с такова самочувствие, сякаш разкриваше пред нас, невежите, някакви неподозирани, огромни и крайни истини. Започнах да бягам от него, криех се в най-далечните ъгли на килията или играех шах с Виктор, но дори и тогава в главата ми кънтеше неговият назидателен глас.

То се знае, най-голям успех имаха лекциите на Виктор. Естествено елементарната физика не е увлекателна наука, но той успя да я направи интересна дори за човек като мене. Не става дума само за това, че говореше с някакво естествено вътрешно увлечение, което заразяваше и неговите слушатели. Но той успяваше да направи дори най-елементарните истини интересни, като проникваше дълбоко зад тях. Така постепенно в най-популярни беседи по най-непосредствен начин той ми разкри неща, които за мой срам дори не подозирах.

Виктор умееше да свързва физическите закони с живота на великите учени, които ги бяха открили. Много забавна беше неговата беседа за Архимед, която той превърна едва ли не в чудесна приказка. Но връх на неговите постижения бяха беседите му за живота и великите открития на Галилео Галилей. Затворниците го слушаха с такова увлечение, че очите им едва ли не святкаха в сивия следобеден здрач на килията. Хората се вълнуваха, и то не на шега. Лицето на бай

Спас, скептика, се бе зачервило до кръв. Но най-странно ми се стори, че дори дядо Щилян слушаше с широко отворени, нетрепкащи очи. Нещо особено имаше в погледа му, което ме порази. Тогава за пръв път си дадох сметка, че в живота на моя съсед има може би нещо трагично, което другите даже не подозират. След беседата на Виктор аз издебнах бай Спас и направо го запитах:

— Слушай, знаеш ли всъщност защо дядо Щилян е в затвора?

Бай Спас се засмя и махна с ръка.

— Питай тия, дето са го затворили!... Те да му берат греха!...

— Сега тебе те питам! — казах аз нетърпеливо.

— Ами... стопанин човекът!... Когато югославската армия отстъпвала, захвърлили в храстите някаква лека картечница. И дядо Щилян я прибрал — просто тъй, зян да не стане. След това на кого ще я даде — то се знае — на своите...

— На колко е осъден?

— И той не знае — вдигна рамене бай Спас. — Но какво значение имат годините? Или ще излезе заедно с нас, или заедно с нас ще загине... Сега всичко зависи от братушките.

Но скоро след това се случи нещо, което отново ме накара да се замисля за съдбата на стареца. И тоя път макар и косвена причина беше Виктор. Бях се полуизлегнал на нара и слушах неговия ясен и спокоен глас.

— Ние сме материалисти наистина — говореше той, като се взираше с невиждащи очи в материалистите около себе си. — В това ние не бъркаме, тъй като материята е всестранна основа на всичко, което наричаме битие. Каквато и да бъде нейната същност, тя си остава именно вечна и неизменна основа или на философски език казано — субстанция...

За миг той спря, сякаш усети, че думите му са прекалено сложни за неговите слушатели.

— Там е работата, че ние далеч не познаваме тая материя, за която всеки ден говорим... Или по-точно, засега ние я познаваме едностранчиво и повърхностно. Представете си, че дадем на един слепец някакъв непознат предмет. Единственото, което той може да каже за предмета, е, че държи в ръката си някаква вещ. Това ще бъде вярно, разбира се, но това няма да бъде всичко. И тъй при съвременното равнище на науката ние познаваме само една от формите

на съществуването на материята, а именно вещевата. Но бъдете сигурни, че това не е единственият начин на нейното съществуване. Какви са другите, ние сега-засега не знаем и в това отношение никак не се различаваме от слепеца...

— Това е агностицизъм! — обади се внезапно Нико.

Виктор го погледна учудено — явно не очакваше такава забележка.

— Защо, моля? — попита той любезно.

— Как защо? Ами да обличаш материята в тайнственост — това значи да я хвърляш в ръцете на метафизиката... Какво значи туй — не я познаваме? Чист агностицизъм!

Неволно се усмигнах. Както и да е, но репликата беше доста добра за бивш шивашки работник. Виктор започна да мига — навярно се чудеше какво да отговори, без да накърни авторитета на нашия ръководител.

— Не е точно тъй! — каза той внимателно. — Какво е всъщност знанието? Безкраен процес на приближаване към истината.

— Как тъй е безкраен! — обади се сърдито от мястото си бай Нико. — Щом е безкраен, значи, никога никъде няма да стигне.

Виктор се изчерви и ме погледна смутено. И точно тук стана нещо, което спаси неговия несъобразителен опонент. Чу се познатото щракане на ключа в ключалката, вратата се отвори и на прага застана Ахтунг.

Забравих да кажа, че нашите кръжочни занимания бяха строго забранени от управата на затвора. Винаги, когато имахме някаква беседа, до вратата стоеше дежурен, който бдеше на шпионката. Ако по коридора се зададеше някой от ключарите, който и да бъде той, дежурният веднага ни предупреждаваше:

— Ахтунг!...

И ние се пръскахме.

Но този път дежурният навярно се бе заслушал в необикновенния спор и сега пред нас стоеше изправен с целия си ръст истинският Ахтунг. Той ни изгледа мрачно един по един, спря за миг погледа си върху дядо Щилян, след това подхвърли:

— Ха карцер де!...

Ние мълчахме. Той отново погледна към дядо Щилян и внезапно се нахвърли върху него:

— Ти бе, мушмуло!... Ти пък какво търсиш между тях?

Старецът мълчеше неподвижен като парализирано от страх зайче.

— Внимавай! — добави мрачно Ахтунг. — Нали знаеш, че за тебе имам и друг тефтер!

Тогава не обърнах внимание на думите му, приех ги като най-обикновена заплаха. Но понеже гледах точно в стареца, забелязах как той силно пребледня. След малко вратата се затвори, но Виктор прекрати беседата. Видях как старецът изпълзя до одъра така безшумно, както се бе и присламчил. В този миг очите ни се срещнаха и аз трепнах вътрешно — така безпомощен и изплашен бе неговият поглед, така изпълнен с някаква непонятна молба. Тръгнах смутено към него, но той бързо като мишка се мушна под одеялото. Какво означаваше всичко това? Едва сега разбрах, че този поглед ме бе преследвал през целия месец — ту съвсем плах, ту настойчив или въпросителен, ту както последния път, изпълнен с някаква тиха молба. Аз нерешително спрях. Ако искаше да сподели нещо с мене, защо сега така бързо се скри?

Но вечерта той сам дойде при мен. Това е, разбира се, доста глупаво казано. При мене — това означава, че в момента никой друг не ни слушаше, макар да бяхме обградени отвсякъде от човешкото множество. Все пак старецът се озърна внимателно и тихичко прошепна:

— Докторе, искам да ти кажа нещо!...

Той отново се огледа, в очите му имаше страх.

— Казвай, дядо Щиляне, не бой се! — прошепнах аз окуражително.

— Мъчи ме тая работа, докторе, трябва да я кажа на някой — заговори той така бързо, сякаш внезапно се уплаши да не избягам. — Чудех се на кого, пък ти ми се виждаш най-слободен, пък и учен човек си, можеш да ме упътиш...

Той отново млъкна, устните му сякаш се напукаха от напрежение. Спомням си, че странното поведение на стареца като че ли вля в мене някакъв непонятен трепет.

— Говори си спокойно, дядо Щиляне! — казах аз. — Няма кой да ни чуе...

Той отново заговори — бързо и трескаво:

— Като ни съдиха, бяхме девет души — все от нашето село, все хора познати. В една казарма ни съдиха, три дни подред. Най-последно ни прочетоха присъдата. И досега всичко си спомням — като че ли е пред очите ми. Казаха ми и трите имена, и всичко друго, каквото е според закона...

Той млъкна за миг и след това малко дрезгаво добави:

— Осъдиха ме на смърт, докторе...

Всичко очаквах да чуя — само не и това. Погледнах го смаяно:

— Как тъй — на смърт?... Кога беше това?

— Ами преди шест месеца... Всички, дето ги осъдиха на смърт, ги застреляха. Те бяха в друга килия, извадили ги една сутрин и вече не ги видяхме. А мене ме изпратиха при другите — не смъртните... И ето — досега никой не ме е потърсил.

Замислих се дълбоко. Наистина, беше ли възможна такава глупост — да го забравят? Стори ми се съвсем невероятно. Колкото повече мислех, толкова повече стигах до убеждението, че старецът не е чул добре, че се е излъгал.

— Защо не пита другите?... Може те по-добре да са чули...

— Не посмях — преглътна мъчително старецът.

— Как тъй не посмя? — не разбрах аз.

— Ами не посмях! — повтори едва ли не умолително старецът.

— Какво друго да си помисли човек, освен дето са ме забравили... Ами тогава защо да подсецам?

— Мислиш, че ще те издадат?

— Ами — не мисля!... Защо да ме издадат. Но човещина е — може случайно да се изпуснат.

Тогава това ми се видя глупаво, но едва сега разбирам колко е бил прав. Внезапно една съвсем простичка мисъл мина през ума ми.

— Да не би да са заменили присъдата с доживотен? — попитах аз. — Поради възрастта...

Старецът печално поклати глава:

— Ако са я заменили — нали щяха да кажат... Пък и не съм на тая възраст, мене още две години ме лови смъртта...

Въздъгнах притеснено. И наистина с какво можех да му помогна, като самият аз бях така здраво заключен зад тежките влажни стени като самия него. Все пак трябваше да се измисли нещо.

— Слушай, дядо Щиляне, наистина най-добре е да си мълчиш. Пък аз ще помисля и все ще намеря някакъв начин да разбера какво е станало. Засега най-важно е да си мълчиш и повече нито дума на никого.

Той ме погледна плахо, след това прошепна:

— Бахтун знае!...

— Кой Бахтун?

— Тоя де — ключарят. Нашият ключар — Динко, дето му викате Бахтун...

— Отде разбра? — трепнах аз.

— Ами разбира се то — примигна старецът. — По всичко ще го разбереш — и по очите... Знае, знае — добави той безутешно.

— Хайде, глупости са това! — казах аз раздражено. — Ахтунг е звяр и половина — това се разбира по очите му. Ако знаеше, досега три пъти да са те обесили — не веднъж.

— Може и да е звяр, но е хитър — отвърна тихо старецът. — И си знае винаги сметката. Преди месец получих сто лева от село. Не че има кой да ми прати, но ваште другаре там се сетили и ми събрали... Добре, ама Бахтун ми ги прибра. „На тебе за какво ти са пари? — рече. — На човек като тебе пари вече за какво му са?“ — И ми ги взе до рупче.

— Не, това не е нищо — отвърнах аз неуверено. — Намерил слаб човек — взел му ги... Сигурно и на други е взел, ама не смеят да се обадят.

— А днес чу ли какво каза? — запита безпомощно старецът.

Мигновено си спомних думите, на които сутринта не обърнах внимание. Да, наистина, какво можеше да означава това — „другият тефтер“? И нещо по-общо, разбира се, но думите му съвсем прилягаха и за такъв случай. Мълчах объркан. Все пак трябваше да кажа нещо на стареца, поне да го успокоя:

— Слушай, дядо Щиляне, все си мисля, че са напразни твоите страхове. Сигурно нещо не си дочул, нещо си се излъгал... Държавата не може да се излъже.

— И аз мислех тъй — че не може — проговори с мъка старецът. — А ето че могло...

— Добре де, обещавам ти, че ще проверя! Но дотогава е безсмислено да се тревожиш.

Лесно е да обещаеш нещо, но винаги по-мъчно е да го изпълниш. До късно мислех какво всъщност бих могъл да направя. Разчитах главно на баща си. Той ми бе писал, че ще ме посети през идната седмица, тъй че можех да го натоваря с проверката. Но скоро се отказах от тая злощастна идея. Баща ми беше краен невежа в неща от тоя род или по-скоро изпитваше към тях органично отвращение. Сигурен бях, че ще се разтреперят краката му, щом прекрачи прага на съда. И в края на краищата кой знае каква каша щеше да забърка от цялата тая история.

След дълго размисляне се спрях на доктор Лилков. Наистина доста невъзпитано беше да ангажирам в такава неприятна история човек, когото едва познавах, но нямах друг изход. Докторът ми се видя добряк, а може би щях да намеря и начин да глътне безболезнено хапа. Още на другата сутрин дадох заявка, че съм болен. Нямах кой знае каква надежда, че ще ми обърнат внимание. При доктор Лилков водеха болни едва когато разберяха, че са на смъртно легло. Но за мое учудване веднага след закуската тежката врата се отвори, на прага застана Ахтунг.

— Тръгвай, докторе! — обади се той с бездушния си глас.

Побързах да изляза. Докато се движехме по празните коридори, аз го погледнах няколко пъти крадешком, сякаш можех да прочета по лицето му истината за стареца. Мислех, че не ме е забелязал, защото мълчаливо крачеше напред, но той внезапно запита:

— Какво ме зяпаш, докторе?

— Нищо — измърморих аз равнодушно. — Но те съветвам да си прегледаш черния дроб... Лицето ти никак не ми харесва.

— Ка щяло да ти харесва! — усмихна се той криво. — Но не бери грижа за моя дроб. Ям си и си пия колкото искам — от туй само по-хубаво ми става.

— И ти си прав!... Щом успяваш в тия скъпи военни години...

Той ме погледна бързо. Веднага ми стана ясно, че разбра много добре моя непремислен намек, макар никак да не очаквах това от такава дебелокожо животно.

— Щом има будали, все ще прекараме някак — отвърна той с бездушния си глас. — На тоя свят всеки от аванта живее.

Сега Ахтунг ме преведе през нов, по-къс път. Минахме през двора и се запътихме към административната сграда. Небето беше

сиво и ниско, дъжд като пращец мокреше каменните стени на зандана. Изведнъж ме обзе някакво непонятно вълнение, някакво замайващо чувство за свобода. Може би то дойде от усещането, че съм почти сам в двора, а може би и от лицата на моите другари по съдба, които за пръв път виждах зад железните решетки на прозорците. За миг ми се стори, че съм тук като обикновен посетител и след малко отново ще напусна страшната сграда. И както крачех замаян, до слуха ми стигна подигравателният глас на ключаря:

— Прилоша ли ти, докторе?... Нищо, туй е от чистия въздух.

С тоя човек наистина трябваше да се внимава. Без да ме погледне, той отвори вратата и ние се озовахме в познатото помещение. От двете страни на дългия, тих коридор като почетен ескорт бяха наредени цяла дузина добре излъскани, чисти плювалници. Както и първия път, в тая нова обстановка фигурата на Ахтунг някак особено се обезличи, той изведнъж заприлича на някакъв нищожен разсилен.

Доктор Лилков вече ме чакаше. Той видимо се зарадва, като ме видя, жълтите му очички весело заблещукаха.

— Влез, колега! — каза той и едва докосна с погледа си Ахтунг. — Ти чакай!

Аз се разположих удобно на старото си място и при това с малко нехаен маниер, колкото да подчертая пред Ахтунг моето сегашно превъзходство. Той все тъй послушно стоеше на входа — приличаше на куче, което очаква да му подхвърлят нещо. Едва сега доктор Лилков се обърна към него и поръча разсеяно:

— Две кафета!... Ще кажеш на ония серсеми, че са за мене, да не сбъркат кутията.

— Слушам, докторе — каза смирено Ахтунг.

Доктор Лилков седна срещу мене и ми обясни усмихнато:

— Имам си тук свое кафе — бразилско. Но ония в кухнята са живи дяволи, понякога го смесват със своето. И са крадци, брате, до един — бетер директора...

— Ами сигурно! — измънках аз. — Щом и от вас крадат.

— Хайде — пак „вас“! — погледна ме той недоволено. — Щом сме изпили една дамаджана заедно, трябва да сме вече на „ти“.

Той отново се усмихна, в погледа му имаше любопитство.

— Е, какво — размисли ли?... Да не си взел друго решение?

— А, не, не! — трепнах аз. — Просто тъй...

Не ми се искаше да му кажа веднага защо съм дошъл. Той не забеляза моето смущение, продължи весело:

— Да ти кажа право, не очаквах да ми се обадиш тъй скоро... Вие не обичате да се месите много с властта, смятате го за унижение.

— Първо, ти не си властта — казах аз. — И в края на краищата, аз съм си просто един свободен интелегент, на мене всичко е позволено.

— А, не — никой от нас не е свободен! — поклати той посивялата си глава. — Все едно кому робуваш — на жена си или на идеи.

Аз замълчах. Може би беше прав човекът. Доктор Лилков бръкна в чекмеджето и отново извади оттам бутилката, която вече познавах.

— Видиш ли? — възкликна той гордо. — Това се казва вино!... Като излезеш оттук, ще ти дам цяла бъчвичка, че да ме помниш.

Аз се засмях.

— Е, да — доста ще отлежи. Или пък съвсем ще вкисне!

— Туй не се знае! Току-виж, че след два-три месеца си изхвъркнал.

Той помисли, лицето му лекичко потъмня.

— Германците заораха при Сталинград — каза той загрижено. — И май че няма да се измъкнат оттам.

— Не знаех, че им съчувствуваш — отвърнах аз иронично.

— Кой — аз?... Знаеш ли колко им съчувствувам? Толкова, колкото и на вас. Но за държавата е зле, братко, отново ще я окастрят... Ще ни свият в два-три окръга.

— И все пак по-добре, отколкото в железен кафез.

— Не е тъй! — възрази той мрачно. — Като ти отрежат ръцете и краката — за какво си на тоя свят!

След малко на вратата се почука, на прага се появи Ахтунг с тенекиен поднос в ръка. Беше забавно да се гледа с каква мъка крепи двете турски кафета на подноса. Като ги донесе най-сетне до масата, той въздъхна с такова облекчение, сякаш беше свалил воденичен камък от гърба си. Нашето затворническо страшилище приличаше в тоя миг на някоя жалка опитомена мечка.

— Можеш да си вървиш! — каза докторът, без да го погледне.

Ахтунг безшумно се оттегли, като затвори внимателно след себе си вратата. Аз почаках да се отдалечат по коридора тежките му и тромави стъпки и едва тогава разказах на доктор Лилков за какво всъщност бях дошъл. Той ме изслуша любопитно, но без никаква изненада, като човек, който отдавна е свикнал с всички безобразия на живота. Като свърших, той загрижено се почеса.

— Де да знаеш — у нас всичко може да се случи. Всякаква дивотия искам да кажа, за хубавото няма какво да питаш...

— Мислиш, че е станала някаква грешка?

— Нищо не мисля. Като проверя, ще ти кажа.

— Тъй и тъй съм почнал — казах аз неловко. — И още една малка молба имам — не може ли някак да го окъпем.

— Да го... Какво? — погледна ме той учудено.

— Да го окъпем — повторих аз. — Изглежда, че откакто се е родил, не е ходил на баня.

— Там е цялата работа! — усмихна се докторът. — Такива старци като ги окъпеш, и след седмица заминават на оня свят. Изглежда, че се разрушава нещо от естествената им устойчивост.

— Все пак...

— Мълчи, ще наредя нещо! — повдигна той едрия си показалец. — В края на краищата туй е в моите задължения.

След половин час Ахтунг ме заведе обратно в килията. Като минахме в сградата на самия затвор, видът му отново се преобрази, фигурата му сякаш наедря и се изправи пред очите ми.

— Докторе, тоя път май нямаше черпня — подхвърли Ахтунг иронично.

— Това да не е кръчма! — отвърнах недоволно аз.

— Може и да стане... Стига да си дявол.

— Не съм дявол! — отвърнах аз троснато.

— То се знае, че не си! Иначе щеше ли да лежиш тука с тия простаци!

След посещението при доктор Лилков не ми оставаше нищо друго, освен да чакам. През тия дни дядо Щилян съвсем увехна, говореше все по-малко и по-малко, почти не спеше. Не го видях повече и на беседите на Виктор. Пък като че ли нямаше и за какво да ги посещава. Виктор бе приключил вече с класиците на физиката и сега занимаваше своята просветена публика с Бройл и Айнщайн. Тая

работа много трудно му се удаваше, да не кажа, че никак. Той говореше с още по-голямо увлечение, служеше си с възможно най-простички и пригледни примери, за да обясни теорията на относителността, и все пак не успяваше. Но той не губеше търпение, започваше отново и отново.

— Да си представим един най-обикновен диск, който се върти около оста си — говореше той търпеливо. — Тоя диск извършва за една секунда една пълна обиколка. Това означава, че всяка точка на диска извършва своята обиколка за една секунда. Дотук ясно ли е?

Да, дотук това беше ясно на всички.

— Да вземем тогава две точки на диска — едната на самата периферия, а другата близо до оста. Точката на периферията ще се движи много по-бързо и ще измине много по-голям път, но и двете точки ще изминат своя път за една секунда. Мисля, че това е съвсем очевидно.

Да, наистина и това беше съвсем очевидно.

— Но кой мери времето? — продължи Виктор доволно. — Ние го мерим — отвън, с часовник. Да си представим, че часовникът е с махало. За една секунда това махало отива от едното крайно положение до другото.

— Така! — измърмори бай Спас, без да сваля поглед от Виктор.

— Сега да си представим, че тия точки не са обикновени точки, а нашият часовник с махалото. Щом двата часовника тръгнат от своите изходни точки, тръгват и двете махала. Но махалото на периферията трябва да уйдиса на своя часовник, който се движи с голяма скорост по много по-дълга орбита. То трябва да се позабави спрямо другото махало, чийто часовник ще измине по-малък път с много по-малка скорост. В края на краищата двата часовника ще пристигнат едновременно на изходните си позиции и двете им махала ще бъдат в другото крайно положение. Но там е работата, че секундата на външния часовник ще бъде по-дълга, т.е. външният часовник ще върви по-бавно... Това не е ли ясно?

Не, това никому не беше ясно, дори на мене.

— Викторе, ти ни будалкаш — обади се мрачно бай Спас. — Как тъй времето ще зависи от скоростта? Ами ако се качиш на най-дръгливото магаре, а аз се кача на най-бързия самолет и една година

пътуваме, като слезем, часовниците ни ще показват едно и също, освен ако са някои германски виранета.

Виктор се усмихна:

— То е тъй, бай Спасе. Но нали ви предупредих, че това нещо може да се констатира само при огромни скорости на гигантски разстояния.

— Вятър работа! — отвърна пренебрежително бай Спас. — И да е тъй, в края на краищата кого то ползува? Ти приказвай каквото щеш, аз ще си гледам моя часовник.

Единственият видим резултат от тия беседи на Виктор беше, че успя да заинтересува мене и да предизвика подозренията на бай Нико. Чух, че веднъж той направо го запита:

— Слушай, това, което приказваш, марксистко ли е?

— Как да ти обясня? — замънка Виктор затруднен. — Това е все още теория, физиците не са единомисленици.

— Не се прави на ударен! — прекъсна го бай Нико. — Питам те какво е нашето становище по този въпрос!...

— Нямаме още официално становище — отвърна Виктор кротко, но в очите му имаше смях.

— Щом нямаме становище, няма нужда и ти да мътиш главите на хората! — каза бай Нико сърдито. — Това ще е сигурно някоя идеалистическа измишльотина.

Но Виктор не го послуша и на следната беседа ни разказа за съотношенията на масата и енергията. Бай Нико дори не го изслуша докрай и рязко възрази:

— Ама, Виктор, това са буквални идиотщини! Как е възможно материята да се превърне в нищо!... Това е чист идеализъм...

— Енергията не е нищо! — отвърна спокойно Виктор. — Една грахова шушулка може да хвърли във въздуха целия зандан, стига да се намери начин и да се освободи нейната енергия... Това не е нищо...

Бай Нико се намръщи така енергично, че цялото му лице се покри с дълбоки, непривични бръчки.

— Добре де, това практически възможно ли е? — запита той внезапно.

— Разбира се! И който пръв сполучи в това отношение, ще стане господар на света.

Стори ми се, че бай Нико погледна едва ли не с омраза своя най-близък помощник. Очаквах да избухне всеки миг, но той успя да се овладее и каза хладно:

— Господар на света ще бъде само световният пролетариат! И никой друг — това на челото си да го запишеш!

— Сигурно! — отвърна Виктор. — Но няма да стане без Айнщайн. Това пък ти на челото си да го запишеш.

Беседата отново се разтури, но вечерта ние говорихме с Виктор едва ли не до полунощ. Сега разбирам колко много е знаел тоя опърпан, хилав затворник от глухия провинциален зандан, какъв огромен заряд от мисли и предчувствия е имало в червенокосата му глава. Постепенно и самият аз започнах да вниквам в неговите мисли, макар че и за мене всичко беше невъобразимо.

Два дни след това стана истинско чудо — заведоха ни на баня. Едва ли не съжалих за глупавата измишльотина. Жалкото циментово помещение, което служеше за баня, беше студено като хладилник, водата едва притоплена. Трите полуразвалени душа бяха съвсем недостатъчни, тъй че трябваше да чакаме голи и разтреперани край тях, докато ни дойде редът. Чувствах се безкрайно унижен всред тая тълпа от голи мъже — смешни и жалки в голотата си. Между всички други веднага се открояваше тънката като на момиче фигура на Виктор, отчайващо бяла, с изпъкнали раменни кости. И бай Нико бе доста сух, но мускулест и жилест, от цялата му фигура лъхаше непоклатимо здраве. В края на нашето къпане отнякъде изведнъж придойде много гореща вода, ние буквално се изпопарихме, но все пак така беше много по-добре, отколкото да зъзнем.

След банята дядо Щилян наистина се простуди и сега вместо неговата все пак поносима миризма трябваше цялата нощ да се стряскам от продраната му кашлица. Впрочем настина не само той, настинаха почти всички. Денем, как да е, техните кашлици се търпяха, но нощите се превърнаха на кошмар.

— Ти ли измисли тая баня, докторе? — смъмри ме бай Спас. — Ще знаеш, че банята не е за българи. Ние затуй сме изтърпели цялото робство, защото не сме ходили на баня...

На всичко отгоре доктор Лилков все още не се обаждаше и тревогата у мене растеше. Към мрачното настроение се прибави и посещението на баща ми. Той беше дребен провинциален печатар с

малка ръчна печатница, на която печаташе визитни картички, некролози и дребни търговски реклами. Много горчиви момчешки часове бях прекарал край маховото колело на тая проклета машина, която всъщност бе изхранила цялото ни семейство. Докато другите момчета играеха безгрижно по улицата или се къпеха в реката, аз трябваше да въртя до пълно изтощение колелото и да слушам противното металическо чаткане на машината. За щастие, когато се записах в гимназията, татко успя да купи някакво моторче, тъй че се отървах от робския труд. Почти бях намразил за всичко това моя мълчалив и затворен в себе си баща, но по-късно разбрах колко съм бил несправедлив. Та кой беден човек като него би се съгласил да издържа сина си в два факултета, и то в най-скъпия град на страната?

Когато ме видя зад двойната телена решетка, от очите му внезапно бликнаха сълзи и потекоха свободно по сухите му зле обръснати бузи. Сега почти нищо не си спомням от нашия мъчителен и объркан разговор. Помня само, след като времето изтече и ни помъкнаха обратно, той се залови така здраво за решетката, че пръстите му побеляха.

— Помни майка си! — извика той прегракнало. — Ако не мислиш за мене, поне за нея мисли!

Върнах се в килията като болен. Изглежда, че бай Нико забеляза разстроеното ми лице, защото след малко дойде при мене. Той седна на одъра мълчалив и потиснат, погледът му бе впит неподвижно в мръсния под.

— Тъй е, докторе, трябва да се търпи! — проговори той най-сетне. — В затвора туй е най-тежкото и горчивото. Но няма как — трябва и то да се претърпи.

Много по-късно Виктор ми разказа, че бай Нико имал четири деца — най-голямото на дванайсет години. Майката сама се грижела за тях — как, по какъв начин — и бащата не знаел. Въпреки цялата немотия тя не пропускала свиждане, макар че трябвало да харчи пари и за влак. Най-сетне бай Нико строго й забранил да идва повече от един път в месеца. Жена му, разбира се, го послушала, но сега вместо нея редовно пристигали колетите.

Тъкмо съвсем се бях отчаял за съдбата на моя старец, и една сутрин вратата с шум се отвори.

— Тръгвай, докторе! — обади се намръщено Ахтунг.

Той беше кисел тоя ден, през целия път нито веднъж не ми проговори. Но щом отворих вратата на лекарския кабинет, възбуденото лице на доктор Лилков веднага ми подсказа, че ще чуя интересна новина. Той едва дочака да заглъхнат стъпките на Ахтунг, седна срещу мене и бързо заговори:

— Знаеш ли, че с твоя смахнат старец е станала просто невероятна грешка — разстреляли друг вместо него!

Трябва да ти кажа, че тая смайваща новина не ме порази особено — кой знае как, но съм бил вътрешно подготвен за нея.

— Как е възможно? — запитах аз.

Доктор Лилков вдигна в недоумение късите си ръце.

— Хайде де — изсумтя той раздражено. — Отдавна си знаех, че не сме никаква държава!... Ама чак дотам!

— Но как тъй — ще разстрелят друг? Та кой е луд да се остави?

Докторът се дръпна така рязко назад, че облегалото изпраця. И изобщо той изглеждаше много по-разстроен от мене, лицето му пламтеше от едва сдържано възмущение.

— И аз не мога да разбера как точно е станало! — продължи той сърдито. — Всички осъдени са били прости хорица, селяци, полубългари, полусърби, от едно освободено село. Някои от помладите, изглежда, не са знаели добре и български език. Както знаеш, шестима осъдили на смърт — и твоят старец е бил наистина между тях. Той се казва... — Докторът започна да бърка нервно по издутите си джобове.

— Щилиян Костадинов Славов — подсказах аз.

— Точно тъй!... А разстреляли вместо него Сава Костадинов Савов. Просто сбъркали имената, макар че не си приличат кой знае колко... Мене ми е най жал за момчето — простичко овчарче, полуграмотно и сигурно изплашено до смърт.

— На колко е било осъдено?

— На осем години!... И то за нищо! Открили оръжие в кошарата на чичо му, но по всичко изглежда, момчето дори не е знаело за това оръжие... Арестували го, били, осъдили го — дали е разбрало на какво е осъдено, един бог знае.

— Не е ли имало адвокат?

— Имало е служебен защитник. Но делото е свършило и той си измил ръцете — направил каквото могъл. За беда осъдила ги е военна

колегия на Върховния касационен съд, тъй че не е имало обжалване, присъдата е била окончателна. Една нощ ги измъкнали от затвора като овци и докато разберат кое-що, разстреляли ги на военното стрелбище.

— Та там не са ли им чели отново присъдата? Не е ли имало служебни лица?

— Дявол знае какво е имало и какво е нямало! — все тъй раздражено възкликна Лилков. — Мога да питам прокурора, но ме е страх да не се усъмни.

Аз трепнах. И все пак чудновато и объркано нещо е човекът, справедливостта никак не му е присъща. Докато слушах ужасната история, усещах в себе си някакво неясно облекчение. И понеже познавах стареца, а не момчето — вътрешно му се радвах, че бе успял да се спаси. Едва последните думи на лекаря ме сепнаха.

— Ами ако грешката се разкрие? — попитах аз разтревожено.

— Ако се разкрие — лошо!

— Какво значи лошо?

— Ами лошо — ще разстрелят и стареца.

— Това не бива да се допусне! — възкликнах аз.

— То че не бива — не бива, ама дали зависи от нас? — отвърна мрачно доктор Лилков.

Внезапно умът ми заработи трескаво. Мислех, съобразявах, съпоставях смайващите факти и до нищо не стигах.

— Сега, значи, старецът не фигурира във вашите списъци? — запитах аз. — Смятат го за разстрелян?

— Не — забравих да ти кажа, — фигурира! Изглежда, че основната грешка е направена тука, в затвора. Сега старецът е в нашите списъци с осемгодишна присъда. Ако някой отвън не повдигне въпрос, като му дойде времето, ще го освободят.

— Сигурен ли си?

— Е, не съм много сигурен — отвърна Лилков потиснат. — Може би точно тогава ще направят сверка с истинския документ.

Отново се замислих.

— Ако грешката се разкрие предварително, навярно виновните ще подлежат на сериозна отговорност! — размислих аз гласно.

— Сигурно!... Ама ти все за твоя старец... Мене за момчето ми е жал. Здравно, право момче, да го разстрелят за нищо...

— И мене ми е жал за момчето — отвърнах аз. — Но него не можем да върнем. Това, което можем да направим, е да спасим стареца... И виждам, че тука ни се отваря мъничък шанс. И да разберат грешката, те имат интерес да мълчат. А може точно тъй и да е станало.

— Не знам — вдигна рамене Лилков. — От такива зверове всичко може да се очаква...

Свършихме безконечния разговор, без да стигнем до нищо. Най-после Ахтунг се показва мрачен и кисел на вратата и ме заведе обратно в килията. Но щом зърнах избледнялото, плахо лице на стареца, веднага разбрах, че не мога да му кажа нищо. Нашата обща тайна бе станала по-голяма от мене и от куража ми, вече нямах сили да я нося сам. Като поразмислих, реших да споделя всичко с бай Нико. Извиках го в едно от най-тихите ъгълчета и подробно му разказах цялата история. Докато ме слушаше, лицето на бай Нико ставаше все по-намръщено и по-мрачно, челюстите му неспокойно мърдаха под сухата сбръчкана кожа. Най-сетне аз свърших, но той продължаваше да мълчи с наведена глава. И тъкмо когато очаквах да избухне гневно и страшно, той спокойно каза:

— И туй чудо не бях виждал — да се остави човек да го заколят като яре. Ами той трябва предварително да е умрял от страх.

Ето какво му беше направило впечатление в цялата тая необикновена история. Аз се намръщих.

— Не е точно тъй... Та той е простичко момче, всичко му се е сторило като някакъв лош сън.

— Да, наистина — поклати глава бай Нико. — Изглежда, че тъй е станало.

— Мене друго не ми се побира в ума! — казах аз гневно. — Та те са ги разстреляли като овце, без да спазват елементарната законна процедура — да установят тяхната самоличност.

— Ти пък какво чакаш от тях? — отвърна сухо бай Нико. — Мене пък друго ми е чудно — как не са разстреляли досега и стареца...

— Смяташ ли, че ще посмеят?

— Та какво може да им попречи?

— Помисли си само върху голия факт — да разстрелят с една присъда двама души... Та това ги компрометира като власт...

— Глупости! — махна с ръка бай Нико. — Тяхната власт лежи не върху справедливост, а върху сила... И това те знаят по-добре от тебе...

— Ами тогава?

— Какво — тогава?

— Какво можем да направим, за да спасим стареца?

Бай Нико сви рамене.

— Нищо не можем, освен да чакаме и да се надяваме. И ако разберем, че знаят и готвят нещо — ще предприемем решителна колективна акция...

Сега пък аз не го разбрах.

— Какво значи това?

— Ще решим допълнително... Най-хубаво ще е да организираме всеобща гладна стачка.

Той помисли малко и добави:

— Тъкмо удобен случай да мобилизираме хората. И няма за какво да ги агитираме, те ще бъдат достатъчно възмутени.

Стана ми неприятно от тая реплика, но замълчах.

— А смяташ ли да кажем на стареца? — попитах аз нерешително.

— Да, разбира се.

— Е, тогава кажи му ти, аз не мога.

Веднага повикахме дядо Щилян. Той се приближи със своята неуверена стъпка и ни погледна така плахо, че сърцето ми се сви. Дори бай Нико се почеса затруднен — навярно едва сега разбра колко е тежка задачата му.

— Познаваш ли някой Сава Костадинов Савов? — запита той най-сетне. — Заедно с тебе са го съдили.

Старецът започна да мига — явно това име не му подсказваше нищо.

— Че кой ще е той?

— Ами ти ще ни кажеш! — отвърна малко нетърпеливо бай Нико. — Били сте заедно...

— Да не е Савчо?

— Може и той да е... Баща му как се казваше?

— Костадин май се казваше! — припомни си старецът. — Ама го взеха запас още преди да почне войната. И тъй се затри с войската —

ни се чу, ни се видя...

— Даа — измърмори недоволно бай Нико. — И знаеш ли какво е станало? Разстреляли тоя Савчо вместо тебе. По погрешка — понеже ви приличали имената.

Старецът се изблеци. Като всички по-простички хора той нито за миг не се усъмни, че това, което му казват, е чиста истина. После лицето му почна бавно да се налива с кръв, някаква мътна влага изби в очите му.

— Ой, горкото момче! — писна той с внезапно изтънял глас. — Ой, сиромашинката!

— По-тихо! — скара се бай Нико.

— Заради мене, казваш! — погледна го умолително старецът. — Зер заради мене?

— Е, не заради тебе — вместо тебе! — поправих го аз.

Но тези езикови тънкости бяха далече от ума на стареца. Той някак особено се завъртя около себе си, сякаш внезапно му се бе завил свят.

— Леле божке, горкият Савчо! — продължаваше да оплаква дядо Щилян. — Леле, горкото момче!...

— Ти познаваш ли го добре? — запита бай Нико.

— Как да не го познавам? Та нали сме от едно село?

Внезапно той ни погледна с такъв ужас и отвращение, сякаш самите ние го бяхме убили.

— Зер може да стане и такъв резил на тоя свят? — запита той. — То Савчо хич не беше виновен!... Ама хич-хич!...

С голяма мъка поуспокоихме стареца и го изпратихме на одъра. Струва ми се, че цялата нощ след това не заспа. Когато и да се събудех, той лежеше на гръб, с вперен в тавана поглед, от време на време тихо попъшкваше. Утрото бе мътно, сиво, край прозореца прехвърчаха редки влажни снежинки, но старецът все още не беше заспал, лежеше притихнал с посърнало и застаряло лице.

* * *

В следните дни силно застудя, но все още не валеше — само по гънките на покривите се белееха тънки ивици слана. Сутрин стъклото

на прозореца се покриваше отвън с тънка корица скреж, която се стопяваше едва към обед. Едва тогава ние прогледнахме за света — за парчето грозен, бедняшки свят, замрежен от затворническата решетка. Почти не се мяркаха хора навън, момичето бе съвсем изчезнало. Само петелът понякога се покачваше на купата сено, все така мрачен и вгълбен в себе си като някаква жива емблема на песимизма и отчаянието. Понякога много рядко облаците се разпиляваха за малко, но в тия мигове дори неговите лъчи ми се виждаха люти и остри.

Макар и да бях облечен много по-добре от другите, аз зъзнях по цяла нощ и сутрин се събуждах едва ли не вкочанен — с изстинал нос и изтръпнали крайници. Между всички само бай Спас като че ли не страдаше от студа — спеше все тъй непробудно, небрежно завит със своето тънко одеяло. Мощната му фигура излъчваше нощем такава топлина, че аз инстинктивно се стремях да спя колкото се може по-близо до него. Виктор посиня, тънката му фигура се смали и заприлича съвсем на момчешка. Една сутрин, като видях неговите тънки, посинели крака, изведнъж ми хрумна, че имам всъщност два чифта долно ватирано бельо. Не беше така лесно да му пробутам единия. Той се поизправи, лицето му сякаш просветна и неговият заграпавял, простинал глас започна да звучи по-уверено.

Но въпреки студа настроението през тия дни беше превъзходно и като че ли всеки ден се повишаваше с няколко градуса. Топлеха ни новините от фронта, които на всичко отгоре идваха при нас доста поукрасени. За пръв път, откакто бях влязъл в затвора, надеждата за избавление започна да блещука някъде в дъното на душата ми, всеки ден все по-жива и ясна. Хората се събуждаха весели, шегуваха се със своите посинели от студа лица и дори при ледовитото сутрешно миене си подхвърляха шеговити закачки. Ахтунг ни наблюдаваше мрачно, ставаше все по-кисел и по-груб. И изглежда, че разбираше откъде идва това хубаво настроение, защото една сутрин злобно подхвърли:

— Де карцер, де!... Да не ви излезе през носа тоя Сталинград!

Бай Нико го погледна с хладно достойнство:

— Май че тоя път на тебе ще ти излезе през носа! — каза той. — Така че по-добре е да си помислиш.

Очаквах, че Ахтунг ще избухне и ще се нахвърли върху него, но той само го погледна мрачно — като вълк. И тъкмо когато ликувах в себе си за тая симптоматична победа, прибраха бай Нико в карцера.

Едва сега всички разбраха колко ни е бил той необходим, колко сигурност ни е вдъхвал през нашето жалко затворническо всекидневие. Настроението ни изведнъж се понижи, животът ни някак особено се обърка. Дори за най-дребни неща възникваха спорове, свиквахме цели събрания, за да решим някои най-прости въпроси. Виктор, който заместваше бай Нико, беше съвсем безпомощен да се справи с трудната си задача. Хората просто не го слушаха.

Докато бай Нико беше в карцера, случи се първата и последна кражба в нашата килия. Наистина тя беше съвсем дребна — откраднаха суджука на един от младите селяни. Работата можеше да мине и за шега, но този път Виктор не отстъпи. Вътрешните кражби в затвор се смятаха за много сериозно престъпление, срещу тях по традиция се взимаха винаги най-строги мерки. Проведохме обиск, който трая около три часа, и най-сетне суджукът се намери. Крадецът се оказа дребно, почти хилаво момче, каруцар по професия — последният, когото бяхме приели в килията. Той беше един от гладниците, на които храната вечно не достигаше и гледаха винаги с вълчи очи в чуждото ядене. Затворниците страшно се ядосаха — не толкова на кражбата, колкото за това, че бе станал причина да разровят до дъно мизерните им багажи. Като измъкнахме най-сетне злополучния суджук от възглавницата му, той само сви рамене и презрително каза:

— Гладен бях!... Ами като ми се ядеше!

— Всички сме гладни! — отвърна троснато бай Спас.

— Не сте всички! — злобно и заядливо се обади крадецът. — Нали виждам докторът колко яде... Ще хвърли чорбата, но на друг няма да я даде.

Това беше вярно. Много често направо хвърлях отвратителната затворническа чорба, без дори да я опитам. Разбира се, през ум не ми минаваше, че мога да я дам другиму — смятах това за обидно.

Почнахме да размишляваме какво наказание да му наложим. Каруцарчето отново се обади:

— А защо само мене ще наказвате? Тоя суджук, ако искате да знаете — и той го открадна. Нали уж колетите ни са общи. Пък аз видях как той скри суджука още преди да си предаде колета.

Излезе, че и това е вярно. Помъдрувахме и решихме да накажем и двамата — лишихме ги от нашето общо снабдяване за един месец.

Това малко събитие развълнува цялата килия — за него говориха няколко дни. Само дядо Щилян като че ли беше сляп и глух за всичко, което ставаше около него. Той съвсем престана да говори, очите му гледаха унесено и тъжно и ходеше из килията така безшумно, сякаш се бе превърнал на привидение. Вече не знаех дали за себе си се плаши; или все още жали невинно загиналото селянче. Една вечер се опитах да го заговоря.

— Отпусни си малко, дядо Щиляне — казах аз. — Ще се поболеееш от мисли... Ако питаш мене, сигурен съм, че всичко ще се размине.

Старецът ме погледна с недоумение:

— А Савчо?

— Какво — Савчо?... За неговата смърт ти си най-малко виновен.

— Ами! — възкликна уплашено старецът... — Че кой друг?... То се знае, че аз съм виновен.

В първия миг не разбрах какво означават думите му.

— Та ти нали нищо не знаеше? — попитах аз стреснато.

Старецът ме погледна с такъв укор, че неволно се засрамах.

— Не се приказва тъй, сине!... Каквото и да е, ако не бях се спотайвал, Савчо и сега щеше да си е жив. Той не беше виновен — хич, ама хич, — неговият чичо ми го е казал.

Най-добре да не му бях говорил нищо — тая нощ старецът отново не мигна. На другата сутрин бай Нико се върна от карцера — толкова блед и изтощен, че се изплашихме за него. Лицето му бе станало още по-сухо, някакъв лош огън тлееше в очите му.

— Бях слушал за тоя карцер какво ли не, но все не вярвах — разказваше той бавно и глухо. — То не е карцер, а катакомба, на десетина метра под нас. На пода — вода до глезените... Добре, че имаше малко сухо местенце в един от ъглите — колкото да се свиеш на него на един крак.

Колкото и да беше изтощен, той подробно ни разпита за всичко, което се беше случило в негово отсъствие. Нямахме какво особено да му разкажем, освен за кражбата. Като ни изслуша докрай, той мрачно се начумери:

— Малко сте ги наказали! От мене едно да си знаете — след кражбата идва предателството. Всяко морално разложение трябва да се

пресече в зародиш — иначе никой не знае къде ще свърши.

— С какво да се пресече? — измърмори недоволно Виктор.

— С най-строги мерки! — отвърна бай Нико. — С какво друго.

Едва когато останахме сами, той ме погледна внимателно и тихо запита:

— Как е дядо Щилян?... Мина ли му?

Разказах му за снощния разговор. Имах чувството, че бай Нико ме слуша невнимателно, може би мислеше нещо свое. Като свърших, той ме погледна бързо, някак особено се усмихна.

— Знаеш ли какво ми мина през ума, докато бях в дупката? — запита той. — Може би старецът е знаел, че са го сбъркали с друг. И нарочно си е мълчал... Пък сега разиграва пред нас разни комедии.

Погледнах го поразен.

— Само това не може да бъде! — казах аз сърдито.

— Докторе, ти си кабинетен човек! — поклати бавно глава бай Нико. — Хората не са туй, което си мислиш за тях... Толкова съм патил, че винаги си имам едно наум...

Замълчах намръщен.

— И тия селски старци, знаеш ли колко са дяволи? — продължи той. — Аз не им се сърдя, робството ги е научило на това... Все се правят на будали, а толкова хитрост има в тях, каквато не можеш да си представиш.

— Може и тъй да е — отвърнах аз. — Но ние нямаме право да мислим така.

— Защо? — попита той кратко.

— Защото не можем да построим никакво ново общество, ако не вярваме на хората...

— Ще го построим и без да им вярваме — отвърна бай Нико. — Ще го построим, като грешат и ги наказваме. Като ни лъжат и не им вярваме, като хленчат и не ги чуваме. Иначе ще измамим и себе си, и революцията. И ще я удавим в своята глупост и наивност.

Отдавна не бях го чувал да говори с такова дълбоко вътрешно убеждение.

— И тъй да е — измърморих аз. — И все пак предпочитам три пъти да се излъжа, отколкото веднъж да бъда несправедлив.

— Нито веднъж няма да се излъжа! — каза бай Нико строго. — Да се излъжеш, значи да сгресиш. А ако си бил несправедлив, ще ти

простят и ще забравят, като видят резултатите.

И тоя път се разделихме, без да се разберем. Все пак думите на бай Нико ми бяха направили впечатление. Аз вече гледах на стареца с други очи, с мрачните очи на съмнението. Вслушвах се внимателно в думите му, следях постъпките му, мъчех се да открия в тях макар и най-малък белег на двуличие или преструвка. Но нищо не откривах. Старецът все тъй безшумно и безсловесно се движеше из килията, все тъй тихичко попъшкваше ноцем. В края това едва ли не ми се стори съмнително — нима човек с чиста съвест така тежко би преживял чужда смърт, за която не е виновен?

Най-сетне открих нещо, което наистина ме хвърли в неприятни размишления. По начало старецът ядеше малко, а откакто научи лошата новина, като че ли съвсем престана да се храни. Виждах го понякога как неохотно дъвче, как тежко и мъчително преглъща хапките си. Но понеже го гледах вече с други очи, скоро забелязах, че не връща добавъчната храна, която получаваше от колетите на другите. И дори нещо повече — той старателно я пъхаше в една малка торбичка, която криеше под дюшека си. Тоя дребничък факт ми направи безкрайно тягостно впечатление. В края на краищата излизаше, че бай Нико е донякъде прав. Може би мъката, която дядо Щилян така ярко демонстрираше пред очите ми, не е съвсем искрена. Може би той предвиждаше, че някой ден тя ще му се размине и отново ще се възвърне старческият му апетит. Така или иначе, той се готвеше за тия дни, запасяваше се разумно, за да може тогава хубаво да си похапне. Не, един човек, който искрено преживява нещо, не може да взима и предохранителни мерки. По всичко изглежда, работата на стареца не бе съвсем чиста.

Една привечер той измъкна изпод дюшека своята кирлива торбичка и крадешком я бутна под дрехата си. Изтръпнах. Сега дори без да гледам, знаех какво ще стане — ще отиде в някой от далечните ъгли и там хубавичко ще си похапне. Той наистина се запъти към един от далечните ъгли, като при това виновно се поогледа. След това спря при каруцарчето, което бяхме наказали, и бързо му бутна торбичката. Макар килията да бе пълна с хора, никой не забеляза техния малък заговор.

Въздъхнах с такова облекчение, че бай Спас, с когото играех дама, ме погледна учудено.

— Мислиш, че се спаси ли? — попита той, тъй като бе изиграл един малко непредвиден ход.

— А, не, не — измърморих аз. — Мислех, че за добро и лошо човек винаги трябва да бъде верен на себе си...

Тая вечер се чувствавах в такова хубаво настроение, че реших да постресна малко дядо Щилян. Като си лягахме, аз се понаведох към него.

— Защо даде храната на тоя крадец? — запитах аз. — Нали знаеш, че сме го наказали?

Старецът се опули срещу мене, замълча объркан.

— Откъде знаеш? — запита той най-сетне.

— Видях те...

— Не е хубаво да се гледа какво правят другите — каза старецът с укор. — То си е тяхна работа, не можеш да им се бъркаш.

— Случайно те видях — излъгах аз.

— Ами на — дадох му — измънка той. — Защо да не му дам? Ами той не е крадец, гладен е бил човекът. И не направихте хубаво, дето тъй го наказате.

— А какво, трябваше да го похвалим ли?

Старецът се позамисли.

— Наказанието е като болестта — каза той. — Като я преболедуваш веднъж, втори път мъчно те лови... Не бива да се наказва току-тъй за щяло-нещяло... По-добре да бяхте измислили нещо друго.

— Ти нали го измисли? — усмигнах се аз скрито.

— Ами жал ми беше за човека — отвърна дядо Щилян. — Как тъй ще го оставим гладен — нали е грехота от бога.

Малко преди да заспя, той отново ме бутна по рамото. Като се обърнах, видях неговото слабо лице някак особено напрегнато и съсредоточено.

— Слушай, докторе, ти си учен човек, искам да ми кажеш нещо! — проговори той. — Вярно ли е, че няма бог?

Само такъв въпрос не очаквах. И какво можех да отвърна на тоя стар човек, останал с толкова малко надежда на света? С какво можех да заместя вярата му, ако утре го измъкнеха като животно към стрелбището.

— Ама право ще ми кажеш! — продължи той умолително.

— Как да има бог, дядо Щиляне! — въздъгнах аз. — Зер, ако имаше бог, щяха да стават такива страхотии по света.

— Може да има, пък да иска да ни накаже...

— Стара лъжа е това, дядо Щиляне. Дори тия, дето я повтарят, не й вярват. Ами как все тъй намира да наказва най-бедните и най-слабите... За какво ще накаже Савчо?... Какви грехове може да има овчарчето?

— Тъй! — каза замислено старецът. — Тогава излиза, че каквото и да правиш — хубаво или лошо, — всичко отива в земята... Няма кой да ти води сметка, така ли?

Едва сега разбрах какви мисли го безпокояха.

— Не е точно тъй — казах аз предпазливо. — Има кой да мери доброто и лошото, но паланцата е у нас. Каквото и добро да направиш, правиш го всъщност на себе си и кантарът веднага ще го отмери. От това се храни душата ти. Иначе тя ще погрознее и ще се сбръчка.

Погледнах го внимателно — дали беше разбрал какво исках да му кажа? Той размисляше с поглед, отправен към тавана.

— Тъй ще е — отвърна старецът най-сетне. — Излиза, че само себе си човек няма как да излъже. Пред себе си той трябва да е винаги прав...

— Точно така! — казах аз зарадвано. — Само от тебе зависи на какво ще заприлича душата ти — на жаба или на славей.

— Но ще си умре заедно с тебе — така ли?

— Тъй излиза — отвърнах аз. — Но това още никой не го е доказал.

— А пък аз не вярвам — каза убедено старецът. — Сигурно нещо остава от нас на тоя свят — я жаба, я славей... Иначе какъв ще е смисълът?

Аз не отвърнах. Нищо, нека мисли тъй. Може ли някой да му докаже обратното? Никой, никакъв ум и никаква досега известна наука. Ако това му носи утеха, нека мисли тъй — това ще бъде толкова истина, колкото всяка друга, която ще можем само да предполагаме.

Още едно събитие се случи през тия дни — дойде на посещение Жана. Картината, която видях зад телените решетки, беше наистина неповторима — елегантна дама в безукорен костюм и шапчица с воалетка. Воалетката беше спусната над очите й и когато ме забеляза, тя я повдигна с лек, красив жест. Само Жана можеше да измисли

такава дивотия — да дойде в затвора маскирана, и то по последна мода на някой виенски журнал. И на всичко отгоре тоя път беше наистина красива с нежната си кожа, която хубаво контрастираше на воалетката, с изящните си устни, доста умело дорисувани, с очите, които вълнението правеше по-живи и по-искрени от всеки друг път. Тя се залови за решетката с нежните си пръсти, облечени в черна сатенена ръкавица, и стоеше пред мене мълчалива и стресната. И аз мълчах поразен. Толкова елегантна не бях я виждал и в най-изисканите софийски локали.

— Здравсти, Ян Хус! — обади се тя най-сетне.

— Здравсти, Лукреция Борджия!

На хубавото светло лице падна мъничка тъмна сянка.

— Ти искаш да ме обидиш! — каза тя недоволно. — Знаеш ли колко път съм била заради тебе?... И къде снощи съм спала?

— Предполагам — на гарата! — отвърнах аз шеговито.

— В хотела! — съобщи тя. — В най-отвратителния хотел на света!... Даже клозет няма, трябва да слизаш чак долу — в ресторанта.

— И наложи ли ти се? — ухилих се аз.

— А ти как мислиш?... Като отворих вратата му, срещу мене се показаха два плъха... Ей такива големи и главно отвратително мръсни... Само изписках иии...

— И припадна?

— Точно тъй... И не знам как са ме свестявали, но се върнах горе мокра като кокошка.

Тя говореше шеговито, но в очите ѝ се появи влага. Изведнъж се разкаях за дурашкото си поведение.

— Да оставим тоя идиотски разговор — обадих се аз. — Всъщност много се радвам, че дойде.

— И аз... И ако искаш да знаеш, това е единствената героична постъпка в живота ми. Не, не толкова заради хотела — за влака. Наричат го „черния влак“, защото с него пътуват всички черноборсаджийи в София. Нямах представа колко беше претъпкано.

— Ти с това изящно костюмче ли пътува?

— Да не съм луда?... Носех го в куфара, да ти се докарам специално за тая среща.

Тя млъкна. Смутено усетих, че зад гърба ми мина Ахтунг и се настани някъде зад мене. Сега знаех, че през цялото време няма да

мръдне оттам и ще зяпа в Жана.

— Кажи нещо за София!... Как са нашите приятели?

— Просто са шашнати! — отвръща тя и се усмихва доволно. — Те си мислеха, че си дърдорко като тях... А излезе, че не си...

— Хайде де! Да не би нарочно да съм се пъхнал тук?... За да им докажа своето превъзходство?

— Знам, знам! — каза тя. — Винаги съм знаела какво представляваш!

— Е, да, разбира се! Но да ти кажа правичката, не бих го направил, ако знаех какво ще стане.

Тя сякаш не ме чу, изведнъж се досети за нещо свое.

— Чакай, чакай да ти кажа нещо, докато не съм го забравила... Преди да дойда тук, гледаха ми на кафе... Една много, много интересна бабичка. Ще те запозная непременно с нея — искам да кажа, като излезеш оттука. Но ми предсказа много интересни неща за тебе...

— Интересни или хубави?

— И двете! Каза, че си роден под щастлива звезда. Много преめждия ще минат през главата ти и нито едно няма да те засегне.

— Не е толкова лошо!

— Каза, че си намерил тука нов приятел — истински при това... Със звезда на челото! Но щял да умре в ръцете ти.

— Как тъй? — стреснах се аз.

— Не знам как! И каза още да се пазиш от един човек — много безскрупулен. И какво беше още! А, да не си го дразнел! Впрочем това е невъзможно за човек като тебе!

— Съветвам те да говориш по-тихо! — казах аз на френски. — Той е точно зад мене!

Тя го погледна бързо, върху нейното деликатно лице пробягна неясна тръпка.

— Да, наистина е опасен! — отвърна тя плахо. — Много, много те моля да се пазиш от него. Не, не защото вярвам в бабичката — по принцип. Какъв е той?

— Нали сама виждаш! Ако ти кажа какъв е, ще разбере, че говорим за него.

— Да, наистина... И да оставим бабата — да поговорим за тебе! Впрочем, между нас казано, писмата ти почнаха да стават много

студени.

— Не мога да пиша писма, които знам, че четат други.

— Пиши поне на майка си като хората! — каза тя. — Вчера бях у вас — и там пишеш някакви идиотски писма!

— Тука наистина си права! — отвърнах аз умърлушено.

— За мене мислиш ли?

— А какво друго!

— Да, но с отегчение!... Защото се сецаш, че утре трябва да ми пишеш писмо, а те мързи...

Не беше много далече от истината, но аз шеговито казах:

— Всъщност само това тук осмисля живота ми!

— Благодаря ти — каза тя сериозно. — Не бих искала друго, освен това да е истина.

Когато свиждането свърши, тя заплака. Не беше никакъв особено горчив и нещастен плач. Усещах, че беше й приятно да играе тая мъничка роля, макар и само пред собствените си очи.

— Поздрави бабичката! — казах аз.

— А ти поздрави момчето със звездата.

— Отде знаеш, че е момче? — трепнах аз.

— Показа ми го в чашата.

— Хайде, докторе! — обади се с ленив глас Ахтунг зад гърба ми.

След малко той ме поведе по коридора. Крачех бавно, защото се чувствах потиснат от нещо, което все още не исках да осъзная. Някаква неясна тревога, смесена със страх, се мъчеше упорито да допъпли до мислите. Внезапно Ахтунг се обади:

— Докторе, не знаех, че си богатско копеле!...

В гласа му имаше много повече уважение, отколкото подигравка.

— И това не е вярно — отвърнах аз.

— Как да не е вярно? — каза той убедено. — Тая мадама да не ти е паднала от небето?

Аз не отвърнах — нямаше смисъл.

— Тъй е, като човек не си знае интересите — добави той с очакваната нотка на дълбоко презрение.

— Никой не си знае интереса на тоя свят! — казах аз ядосано.

— Аз си знам интереса! — отвърна Ахтунг. — Само за това бъди спокоен!...

Обърнах се да го погледна. В тоя миг той тъкмо се усмихваше, в лошата светлина на коридора едва се виждаха неговите жълти, грозни зъби. И кожата му бе мръсна и грапава — на тоя човек, дето си знаеше интереса. За миг изпитах острото чувство на пронизване от полярен студ. Щастливата ми звезда всъщност не беше никак щастлива. Изглежда, че Ахтунг по някакъв свой, животински начин усети мислите ми, защото каза:

— А това, дето си се родил с късмет — хич да не си правиш илюзии! Тука всички сте в ръцете ми.

— Възможно е! — отвърнах аз. — Но и ти си някому в ръцете!

— Така е — съгласи се внезапно Ахтунг.

Бяхме стигнали до нашата килия. Той бръкна в джоба си, ключовете неприятно звъннаха.

— С тебе ще си поговорим още веднъж — каза той. — И по-сериозно...

Бях така потиснат, че не обърнах внимание на думите му. Тежката врата се затвори зад гърба ми, аз се огледах. Виктор бе седнал на нара с подгънати крака, унесеният му поглед бе закован някъде над главите на хората. Той не погледна към мене, макар да бе чул тежкото скърцане на вратата. Щом стъпките на Ахтунг се отдалечиха, Виктор бръкна някак автоматично под възглавницата и извади оттам тясна дълга тетрадка. Все тъй, без да ме погледне, той се вдълбочи в нея, като от време на време хапеше затруднено устни.

Отидох бавно на моето тесничко място на нара. Неприятните мисли все тъй прииждаха и аз все тъй ги пъдех — едва ли не отвлечен от себе си. Та нима наистина един сериозен човек може да обръща внимание на бабешки глупости? Навярно много съм се изнервил през последните месеци, за да стигна дотам. Най-сетне не издържах, станах и отидох при него. Виктор ме погледна разсеяно, след това успя да се съсредоточи и запита почти ласкаво:

— Как мина свиждането?

— Добре — казах аз. — А ти какво четеш?

Той ми показа тетрадката — беше цялата пълна с непонятни математически знаци и формули.

— Това е Риман — отвърна той. — Велико нещо!... Бях ги забравил, сега се опитвам да ги възстановя сам... И понякога изпитвам идиотското и велико чувство, че сам стигам до неговите истини!

И друг път ми беше говорил за Риман, но това сега не ме интересуваше.

— Слушай, Виктор — казах аз сериозно. — Смяташ ли, че може да се предскаже бъдещето?

Той ме погледна учудено:

— В какъв смисъл?

— В най-обикновен!... Чрез хороскопи, гледане на кафе и прочие...

— С тая работа се занимават шарлатани — отвърна той.

— Но аз те питам по принцип. Възможно ли е някаква сила да проникне в това, което наричаме бъдеще, и да ни даде за него някаква информация.

Едва сега Виктор се засмя, в погледа му се появи нещо хитро.

— Много искаш да знаеш! — каза той. — Но аз не мога да ти отговоря.

— Не можеш или не искаш?

— Все едно!

Погледнах го недоволено. Беше ми съвсем ясно, че той иска да се изплъзне.

— Слушай, Виктор, аз искам просто да ми кажеш какво мислиш по тоя въпрос... А не да ми развиваш научни трактати.

Той се почеса.

— Добре, обясни ми тогава по-напред какво ти разбираш под думата „бъдеще“ — каза той сериозно. — Ако ти ми обясниш сносно значението на тая дума, за мене няма да бъде кой знае колко трудно и да ти отговоря.

И понеже аз мълчах, той добави:

— Хайде, чакам те... Разбира се, давам ти време да си помислиш.

Аз наистина се замислих. И отговорът не ми се видя толкова прост, колкото ми се стори отначало.

— Е, добре... Бъдеще е всичко, което не се е случило и ще се случи...

— Това не е никакъв отговор — усмихна се Виктор. — Ти просто си служиш с глаголните форми, на които искаш да знаеш смисъла.

Трябваше да се съглася, че това наистина е така. И бях наистина безпомощен да му дам каквото и да е друго определение.

И понеже аз мълчах, той продължи с по-мек тон:

— Струва ми се, че ние най-много грешим, когато се опитваме да си изясним това, което наричаме време... А в това отношение като че ли сме най-категорични... Ние съвсем определено казваме — минало, настояще, бъдеще. Но ние никога не се замисляме дълбоко какво всъщност означават тия понятия. И не се замисляме, понеже имаме за тях определена твърда представа едва ли не от аксиоматичен характер...

Той се замисли за миг, лицето му бе много съсредоточено.

— Как хората си представят миналото? — продължи той. — Като дим... като несъществуване!... Или още по-точно, те си представят съществуването като свещ, която гори... Горенето — това е настоящето, това е мигът. Мигът изгаря битието и го превръща в дим, т.е. в нищо... Общо взето, така хората си представят миналото.

— И с основание — казах аз.

— Не споря за основанията... Но там е работата, че когато си представят бъдещето, те постъпват по обратния начин. Те го виждат като растеж и развитие на настоящето в едно нищо. Например като растежа на едно стебло, както го виждаме на бавните снимки в някой научен филм... Неговото връхче върви нагоре, расте, уголемява се. По същия начин ние си представяме и нашия материален свят, който се движи и еволюира от една даденост към една неизвестност с едно връхче отпред, което бих нарекъл условно „творящо време“. Така ли е?

— Излиза, че все пак времето тече! — казах аз унило.

— Не тече! — каза ядосано Виктор. Съществува, но не тече. Ако то течеше по тая логика, за която вече говорихме, ще се върнем отново на старата идиотска позиция, че обективната действителност е реална само в краткия миг на настоящето. Материята наистина се движи и изменя, но тя се движи и изменя в себе си. Като съвкупност тя не може да „тече“, тъй като е всеобемаща, неделима и крайна.

— Това вече съм го чул! — отвърнах аз — Казал го е твоят Айнщайн...

— Не е точно така! — засмя се той. — А Айнщайн е казал нещо по-простичко! А именно че е *по-естествено* да разглеждаме физическата действителност като сложно четиримерно съществуване вместо, както досега, като движение на тримерното съществуване.

Координатата време не е извън материята, а, грубо казано, се включва в пространствените ѝ измерения...

Той млъкна. Лицето му бе прекалено тържествено за празните думи, които ми бе наговорил.

— Ти си дървена глава! — казах аз. — Да не мислиш, че си ми отговорил на въпроса?

— На кой въпрос? — попита той учудено.

— Ами на кой... Може ли човек да види това, което ще стане утре?

Виктор ме погледна с досада:

— Това са глупости!

— Питам те — да или не?

— Не, разбира се.

— А защо?... Та нали съществуването е нещо единно?

Той се намръщи.

— Наистина по принцип това е възможно. Но да видиш бъдещето, навярно ще трябва да се употребят някакви огромни енергии, които поне сега-засега са непознати на хората. Или пък да се знаят други, неоткрити още начини на съществуване на материята.

— Виждаш ли колко тъпо ми отговаряш! — казах аз със злорадство. — Това, че още не са открити, не означава, че не съществуват...

За моя изненада лицето на Виктор доби съвсем умърлушен вид.

— Разбира се, че няма гаранции! — отвърна той унило. — Макар да е нелепо да подозираме, че у човека могат да се зародят такива огромни енергии...

— Не те разбирам! — казах аз. — А може да не са огромни. Може би са само качествено различни... И да са в същото време толкова присъщи на материята, колкото тия, които познаваме.

— Всичко е възможно! — отвърна той малко нервно. — Но когато става дума за наука, истина е само това, което е доказано...

— Ахтунг! — обади се дежурният при вратата.

Петимата членове на хигиенната комисия, които тъкмо заседаваха, се пръснаха като мишки. Ние чухме тежките стъпки на ключаря по коридора, които спряха пред нашата врата. Настана миг на неприятно очакване, после стъпките отново продължиха по коридора.

Навярно ключарят само бе надзърнал през шпионката и бе отминал. Но без да съм го видял, аз знаех в себе си, че това е истинският Ахтунг.

* * *

На другия ден заваля сняг. Видях го рано сутринта през прозореца — така неизмеримо чист, сякаш идваше от някакъв друг свят. За един час всичко навън побеля и скри грозотата си. И в същото време стана така необикновено тихо, че дори затворниците, които вечно намираха за какво да шумят, се притаиха на местата си. Дълго мълчахме тъй, а виделината в килията ставаше все по-бяла и по-бяла, докато най-сетне сърцето ми нечуто и за самия мене запя. Това беше едно от най-чудните ми преживявания в затвора и аз досега си го спомням с обич и благодарност.

Но след това ни заведоха на всекидневната разходка в каменното каре на двора и илюзията веднага се разруши. Всъщност това си беше най-обикновен, отвратително влажен и лепкав сняг. Само за няколко минути ние го превърнахме в лоша, сивкава каша, която свободно проникваше през леките ни обуца и ни караше да ходим едва ли не на пръсти. И небето над нас беше сиво и мътно, зеленикавите стени на затвора сега ми се виждаха почти черни. Приказката беше свършила, сърцето мълчеше. Но другите като че ли не забелязваха нищо, все тъй радостно шляпаха из рядката кал, зъзнейки в протритите си дрехи. Скоро тяхното настроение зарази и мене, но все пак не беше същото като сутринта, съвсем не беше. Когато се разминавах с бай Нико, той тихичко, но весело подхвърли:

— Сняг трябва, сняг!... Да потънат до козирките в него!...

Много добре знаех за какво ми намеква. Разбира се, той беше готов да крачи гол дни наред в хаос от фъртуни и преспи, стига в този хаос да се обърка и потъне навеки немската армия. За него снегът не беше ни спомен, ни красота. Това си беше чисто и просто един чудесен стратегически артикул, който намръщеното небе пращаше на нашите армии съвсем безплатно. Но когато се прибрахме най-сетне в килията, Виктор ми показа малка синкава топка сняг, която все още стискаше в шепата си.

— Да мога да я запазя цял живот! — въздъхна той.

Някаква смътна тревога мина през сърцето ми. А какво значи цял живот? Знаех, че е безкрайно глупаво да вярвам на дърдоренето на някаква смахната бабичка, и все пак тревогата ме гризеше. Той, изглежда, забеляза сянката на лицето ми, защото попита:

— Какво ти е?

— Нищо! — отвърнах аз бързо. — И всъщност вчера ти беше прав, това не е по силите на човека...

— Още ли мислиш за тия глупости? — засмя се той. — На света има безкрайно по-интересни работи...

Към единайсет часа дойде Ахтунг и ме заведе при доктор Лилков. Тая внезапна и бърза покана в първия момент ме изплаши. Дали пак нямаше да ми съобщи някаква неприятна новина, която да легне като нов камък на плещите ми. Но като видях след малко неговото оживено и весело лице, неволно си отдъгнах.

— Какво става, колега — запитах аз шеговито? — Да не би немците да са взели Сталинград?

— Май че няма такава опасност! — отвърна той в тона ми. — Но да оставим политиката. Сещаш ли се за какво те извиках?

— Доста трудничко ми е...

— Вярно е, вие не сте по светиите... Но днес е Никулден — имен ден ми е. Та рекох да се почерпим — за половин час, че ме чакат и други хора навън.

Това наистина беше трогателно — да се сети най-първо за мене на деня си. Той извади от шкафчето своето грамадно английско шише, подреди мезето — луканка и пресни свински наденички, които свежо ухаеха с хубавите си подправки.

— Двама свестни светни има в нашия календар — каза той, докато наливаше в чашите. — Свети Никола и свети Георги... Били са истински мъже, а не великопостни мухльовци... Ха наздраве!...

Когато попривършихме шишето, обедното време беше минало. Най-после той погледна разтревожено джобния си часовник, с досада измърмори:

— Никога не можем да се повеселим с тебе като хората... Трябва да вървя, че ме чакат и другите... И кой знае как ме ругаят сега в гражданския клуб...

Той извика Ахтунг и погледна със съжаление недопитите чаши. И може би техният вид му даде тая лоша идея:

— Седни да допием набързо виното! — каза докторът нетърпеливо. — Няма да го оставим тук да прокисне...

Видях как очите на Ахтунг алчно светнаха.

— На служба съм сега — каза той предпазливо.

Но Лилков не разбра намека му, само махна с ръка:

— На това служба ли му казваш? Хайде, сядай и без повече приказки...

Лилков доля нашите чаши, а неговата напълни почти до ръба. Само за няколко минути Ахтунг погълна с лекота три пълни водни чаши, с наслада обърса устните си.

— Ашколсун на тебе, докторе, разбираш от вино! — обади се той най-сетне.

Сега тонът му не беше така чинопочитателен, както друг път. Едва бе седнал коляно до коляно със своя началник, и вече комай се чувствуваше равен на него. Нещо свойско и дръзко се появи в погледа му, държанието му започна да става нахално. Той сдъвка набързо половин от изоставената свинска наденичка, сам си наля последната чаша. И може би точно тая чаша се оказа фатална, може би тя развърза езика му. Но това стана малко по-късно, докато ме водеше по празните коридори.

— Аз проверих, докторче! — заговори той, като все още мляскаше вкусно с език. — И излезе точно тъй, както си мислех.

Стори ми се, че само за миг изтрезнях. И все пак с нищо не издадох, че съм разбрал какво иска да каже.

— Какво си проверил? — запитах аз безразлично.

— Хайде, не се прави на разсеян! — отвърна той раздражено. — За стареца проверих, за присъдата...

— Не знам какво искаш да кажеш — отвърнах аз привидно разсеяно.

Надявах се да го заблудя и да спечеля по този начин мъничко време. Но той не се улови нито за миг на моята въдица.

— Знаеш, много добре знаеш! — тихо, но твърдо се обади Ахтунг зад гърба ми.

Много ми се искаше да погледна в този миг лицето му, но това означаваше да види и той моето.

— Нито знам, нито ме интересува — казах аз.

Изглежда, че това го ядоса. Той се изравни с мене и каза сърдито:

— Пред мене тия хич не минават! Ако не пуснете нещо, още утре ще го окача на бесилката — да си го знаеш!

Сега пък аз побеснях, едва се въздържах да не го цапна по мазната мутра.

— Слушай, не си въобразявай много! — казах аз грубо. — Тука ти си един прост ключар и нищо повече!... И нямаш власт да обесиш дори едно пиле!

— Е, не съм големец като тебе — каза Ахтунг злъчно. — Ти ако не пуснеш, кой друг!

И все пак личеше, че моят остър тон му бе направил някакво впечатление. Той мълча почти до нашата килия, след това отново се обади:

— Помисли си до утре за туй, което ти казах!... Хубаво си помисли, та после да не си хапеш задника! Сега всичко от тебе зависи!

Тежката врата се затвори зад гърба ми и аз като замаян се запътих към мястото си. Старецът седеше на нара, избледнялото му лице бе отправено към прозореца. Не знам как съм изглеждал, но като ме видя, той неуловимо трепна, после запита:

— Да не е станало нещо, докторе?

Гласът му беше примирен и тъжен като на човек, който вече знае, че не може да избяга от съдбата си.

Нищо не е станало — отвърнах аз спокойно.

Но моят престорен глас не можа да го измами, както не измами преди малко и Ахтунг.

— Не се трови с тия работи, сине — каза той с едва чута въздишка. — Да става, каквото е било писано...

Същите горчиви и отчайващи думи. Нима всичко на тоя свят е написано, както твърдеше Виктор? Нима всеки куршум, който е в паласката, има вече своята бъдеща траектория и чака своята цел? Сега това ми се виждаше и противно, и безсмислено. Може би по-прав е Ахтунг, че сега всичко зависи от мене. Нима щях да оставя да го измъкнат някоя нощ и като животно да го поведат към скотобойната? Не, доколкото зависеше от мене, това никога нямаше да допусна.

Като лекар ми се беше случвало много пъти да държа в ръцете си живота на някой нещастник. Но тогава нито се бях вълнувал толкова, нито бях чувствувал толкова страх и несигурност. Изглежда, че професионалните навици убиват всички човешки чувства. И навярно

така трябва да бъде, за да действа човек спокойно и сигурно. Какво ли щях да сторя в близките дни с моето глупаво и ненужно вълнение?

Най-после, като разбрах, че сам няма да стигна доникъде, отново отидох при бай Нико. Както винаги, той ме изслуша мълчаливо, дълго време остана замислен.

— Не бива да допускаме това! — каза той най-сетне. — В никой случай не бива!

— Разбира се! — възкликнах аз зарадван. — Та това значи да станем негови съучастници!

— Точно тъй — съгласи се бай Нико. — И затова смятам да не говориш повече с него.

Погледнах го смаяно.

— Какво искаш да кажеш?... Какво да не допуснем?

— Да не допуснем да ни изнудва! — каза твърдо бай Нико.

Едва сега разбрах, че сме говорили за различни неща.

— А кой ще говори с него? Ти ли?

— Да, аз!... И ще отхвърля решително мръсното му предложение!

Просто не вярвах на ушите си.

— Как тъй ще го отхвърлиш? — отвърнах аз изумен. — Та това означава да окачиш дядо Щилян на въжето!

— Той няма да посмее! — каза убедено бай Нико. — Това значи да компрометира своите началници.

— Ами ако посмее?

— Казвам ти, че няма!... И даже през ум не му минава такава работа. Той чисто и просто иска да ни изнудва. Остави на мене, аз познавам тия мизерни душици... С нас може да са зверове, но пред своите началници пълзят като охлюви. Той не може да направи нищо против тяхната воля.

— Няма нужда да направи нещо против тяхната воля... Достатъчно е да ги подсети.

— Дори това няма да посмее! — каза решително бай Нико. — Щом знае, че е против техните интереси.

Аз поклатих енергично глава:

— Не, дума да не става!... Не смея да рискувам!

Бай Нико ме погледна втренчено.

— Докторе, как може едно свястно дело да почива върху такова нечисто съглашение! — каза той сериозно. — Това е въпрос на принцип най-сетне...

— Не зная какво точно означава тая дума! — казах аз гневно. — Но когато трябва да се спаси животът на един човек, не може да има принципи!

— Но не разбираш ли, че по тоя начин ти нищо няма да спасиш? — каза бай Нико с нотки на отегчение. — Да разчиташ на някаква човечност у Ахтунг — не вярвам. Тогава само на неговата алчност за пари? Е, добре — той ще отскубне от нас всичко, което имаме. И като няма вече какво да скубе, пак ще го предаде. Та това е толкова ясно, чудя се как не го разбираш...

Разбрах, че е безсмислено да говоря повече с него — той никога нямаше да отстъпи от своята позиция.

— Мисли каквото си искаш! — казах аз мрачно. — Ахтунг е говорил с мене и по-нататък аз ще се занимавам с тая работа.

С това всъщност приключи и нашият разговор. Имах на разположение още един ден да размислям и кроя планове. И все пак трудно беше да се измисли някакъв сполучлив изход. Моите собствени средства бяха нищожни. Имах всичко на всичко около шестстотин лева пари, часовник „Зенит“ и една автоматична писалка. Разбира се, това беше крайно недостатъчно за откупване на един човешки живот, но не беше нищо като начало. Преди всичко аз не знаех офертата на Ахтунг и естествено щях да поискам някакъв срок, за да мога да я изпълня. Въпросът беше да се печели време, да се действа разумно и тактично. В края на краищата бай Нико беше поне в едно прав — не биваше да се вдига веднага бялото знаме.

Привечер снегът спря да вали, нощта бе необикновено студена. Почти не спях въпреки ватираното бельо и двете дебели одеяла. Цялата нощ прекарах в някаква изтощителна просъница, зает непрекъснато да запушвам и най-малките пролуки, които се явяваха под одеялата. На другата сутрин всички се събудиха посинели, особено Виктор, който бе заприличал на някаква издялана от лед фигурка. Въпреки това той намери сили да се пошегува:

— Нощес окончателно ми замръзна левият бъбрек!... Чувствувам, че ще се размръзне чак през пролетта.

През целия ден Ахтунг нито веднъж не ме потърси, но аз чувствувах по някакъв почти осезаем начин неговото далечно присъствие. Следната нощ беше още по-студена. Не разбрах откъде идва тоя студ, как прониква през дебелиите стени. Чувствувах се буквално като в хладилник, усещах как се вкочаняват в мене всички вътрешни органи. Сутринта чешмите в умивалнята бяха замръзнали, циментовият под беше заприличал на детска пързалка. Трябваше да чакаме цял час да ги размръзнат. Докато се миех, усещах върху себе си тежкия поглед на Ахтунг, който безцеремонно ме наблюдаваше. Нарочно се постарях да остана последен в заледеното помещение, където неприятно шуртеше водата на една от спуканите чешми, Ахтунг се огледа бързо като звяр и приближи с решителни крачки.

— Казвай, докторе! — изфъфли той нетърпеливо.

Мълчаливо му пъхнах в ръката парите, които бях приготвил.

— Колко са?

— Петстотин лева — отговорих аз.

— Това не е нищо! — каза сърдито Ахтунг. — Пари ми трябват на мене, пари.

Разбира се, не очаквах да чуя нещо друго.

— Мога да ти дам и часовника си — казах аз.

Той го погледна алчно, но мигновено след това нещо съобрази.

— Не ми е притрябвал твоят часовник! — изсумтя Ахтунг. — Не разбираш ли, че пари ми трябват!... Ще намериш пари!...

— Колко?

— Още две хиляди лева.

— Ще трябва да почакаш — казах аз. — Отде да намеря отведнъж такава сума. Трябва да пиша да ми изпратят.

— Не мога да чакам! — отвърна той троснато. — Ще намериш до ден-два.

Това бяха последните му думи. Но когато вратата се затвори зад гърба ми, аз ликувах. Две хиляди лева! Всъщност това беше нищо. По-евтино е струвал на тоя свят може би само Христос. Но като се позамислих, разбрах, че всъщност работата не е толкова проста. Откъде да намеря за ден-два такава сума? Навярно в килията можеха да се съберат толкова, но това означаваше да преговарям отново с бай Нико. След всичко неговото съгласие и помощта му изглеждаха крайно съмнителни. Оставаше само един изход — да поговоря най-напред с

Виктор. Ако го спечелех на моя страна, вече можех да разчитам двамата да надделеem над него.

Тъй и направих. Виктор ме изслуша едва ли не облещен, на края смаяно каза:

— Понякога не го разбирам тоя човек!... Но не се безпокой, ще уредим тая работа.

Не знам какво са говорили, но след половин час те ме извикаха. Бай Нико ми се стори някак без настроение, но все пак не усетих никаква враждебност в гласа му.

— Ще съберем парите! — каза той кратко. — Но не е там работата...

Аз замълчах тактично, но Виктор се намръщи:

— А къде е работата?

— Вече ви казах. Той в никой случай няма да спре дотук.

— Какво да правим! — каза Виктор нетърпеливо. — Ще се борим, доколкото можем, няма друг изход.

— Ще се борим! — каза бай Нико с едва сдържано презрение. — Това не е борба, това е капитулация.

— А какво е според теб борба? — попита Виктор все още меко, но аз забелязах как погледът му блесна някак необичайно остро и сурово.

— Много добре знаеш какво е! — отвърна бай Нико. — Няма нужда поне тебе да те уча на това.

— С такава борба няма да му помогнем, бай Нико — казах аз търпеливо. — С такава борба кого досега сме спасили? Ние се борим, а те ни колят спокойно и безнаказано като агнета.

— Не е така! — каза бай Нико твърдо.

— А как?

— Нито е спокойно, нито ще остане безнаказано.

— И тъй да е — казах аз. — А това ще върне ли живота на избитите!

Бай Нико ме премери от главата до петите. Чувствувах, че иска да ми каже нещо, но се колебаеше.

— Докторе, ние сме революционна партия — проговори той найсетне. — Това ти не разбираш и надали някой ден ще разбереш. Ако не дадем днес жертви, утре никой няма да вярва в нашата правда. Дори

старите християни са разбирали това, като са взели за символ не сърцето, а кръста.

Не беше никак лош този отговор. И трябва да си призная, че доста ме пообърка. Докато мълчах, видях, че Виктор едва забележимо се усмихна.

— Не знаех, че разбираш и от християнска религия — каза той шеговито. — Но трябва да ти кажа, че не я разбираш добре... Знаеш ли кое е направило християнската идея безсмъртна? Разбира се, не божественият произход на нейния автор. И не жертвите, които са дали те пред насилието. Дори и не социалните реформи, които са проповядвали. Кръстът е символ не на жертвите, а на саможертвата. Само себе си имаме право да погубим за една велика идея и никой друг. Иначе Христос би пожертвувал на Тайната вечеря не себе си, а своите ученици...

Бай Нико, който досега бе говорил сравнително спокойно и примирено, изведнъж се ядоса:

— Така не може да разсъждава един революционер! — каза той сърдито. — Каква е тая идиотска логика? Понякога е по-трудно да изпратиш на смърт другите, както правят днес при Сталинград съветските командири.

— Това е друго — каза Виктор. — Това е чисто и просто война. Там саможертвата е в доброволното приемане на една дисциплина...

— Май че говорим на един език, а не се разбираме — каза бай Нико огорчено. — Аз вече ви казах: правете каквото знаете... Не споря просто заради приказките, а защото съм сигурен, че съм прав... Жалко е само това, че не се разбираме.

Още същия ден събрахме парите, които ни трябваха. Но не се разбирахме, в това бай Нико бе свършено прав.

---

[1] Политически представител. ↑

ВТОРА ЧАСТ

Свечеряваше се, а ние все още бяхме навън, в полето. През целия ден беше много горещо и сега ниската блатиста равнина просто се задущаваше от собствените си изпарения. През деня ние не ги виждахме, само ги усещаме, смесени с нашата собствена пот. Но щом слънцето се скри зад върбите, под сенките им се утаи тънка синя мъглица. След всеки миг тя се сгъстяваше все повече и повече, запъпли като вода по широките лехи на бостана. Сега и дърветата, и белите стени на чифлиците, пръснати из равнината, изведнъж загубиха своите резки очертания. Вечерната мараня погълна всичко и го потопи в мека тишина и покой. Сега ние едва крачехме в това, което силната земя бе издишвала непрекъснато. И ни се струваше, че бе издишвала отрови — с такъв труд местехме краката си.

А войниците бързаха. Може би бяха гладни, а може би се страхуваха някой от нас да не се стопи в маранята. От време на време ни подвикваха сопнато, но затворническата колона едва се полюшваше. Беше при това една от хубавите ни вечери — третата или четвъртата, откакто бяхме почнали да излизаме на работа в полето. Всъщност целият ден бе хубав — безкрайно дълъг летен ден с горещо слънце над главите ни. Чувствувахме се като пияни — от гъстия въздух и киселата и сладка миризма на влажната пръст, току-що отскубната от широките разливи на реката. Цял ден остриетата на мотиките бяха бляскали на силното слънце и се бяха впивали в нея. Цял ден слънцето бе заливало с потоци от блясък нашите изстинали през зимата тела. Всички мускули ни боляха, виеше ни се свят, в устата ни горчеше от умора, но ние продължавахме да работим в някакво непонятно упоение. Ние се изтощавахме всеки миг и всеки миг се възстановявахме от могъщия дъх на земята. Най-после ние живеехме. Ние се радвахме на всичко, което виждахме — на нежните коренчета, на личинките, които се белваха в пръстта, на пресечените от мотиката тлъсти земни червеи, които се гърчеха и мятаха в краката ни. Небето изчезна и остана само земята и ние вече живеехме сред нея и в нея —

като корените, като личинките и земните червеи. Спокойно и хубаво беше в нейния влажен мрак и пълно с живот, който се раждаше от всичко, което бе загинало и изтляло.

Към обяд двама от затворниците припаднаха. Свестихме ги с малко вода, те ни погледнаха с мътен поглед и веднага се запътиха към мотиките си. И отново слънце, пръст, смазани червеи, горчилка в устните. На обед седнахме полуголи в сянката на навеса и едва държахме в разтрепераните си ръце леките алуминиеви канчета. Жабите все тъй крякаха, като насън се обаждаха птици. Под сайвантите миришеше остро на пресен тор и доматиен разсад. Киселата постна чорба ни изпълваше със сили. След като я изгълтахме лакомо, ние започнахме да се оглеждаме като хищници — така много ни се искаше да прибавим още нещичко към храната си.

— Не зяпай!... Давай по-бързо! — сърдито се обади караулният. — Давай, да не играе прикладът...

Войниците с труд ни поведоха по обратния път. Докато съберем сечивата, докато се измием и облечем, всеки се стараеше да извърши това колкото се може по-бавно. Кискахме се като деца и се обливахме с вода на герана. Но войниците сърдито ни събраха, преброиха ни три пъти и ни поведоха обратно. Изведнъж в душите ни се смрачи, краката ни съвсем натежаха. Сега аз едва крачех до бай Спас, който мълчаливо се полюшваше край мене. Някъде отпред едва ми се мяркаха мършавият тил на дядо Щилян, изпрашената коса на Виктор.

— Не се заплесвай! — кресна отново караулният. — Пускай широка крачка...

Едва го чух. Всъщност къде ни мъкнеха, защо затрудняваха и нас, и себе си. Спокойно можеха да ни оставят да спим тук, макар и оковани в двойни вериги. Бях жаден да остана цяла нощ под сайванта, да слушам квакането на жабите и сърдитото бръмчене на черните майски бръмбари. И след това, като отmine нощта, с часове да гледам как просветлява тъмното небе на изток — в бледа руменина най-напред, после пламтящо червено, докато заблести с белия блясък на слънцето.

— Докторе, какво си се умислил такъв? — запита някой.

Аз трепнах, защото познах гласа на Ахтунг. Изведнъж всичко свърши и аз отново се върнах към жалкото всекидневие, така чуждо и противно на душата ми. Ахтунг се бе изравнил с мене и говореше, без

да ме гледа. Видях как изчопли от ръкава си парченце кал, сви го на топчица и небрежно го изстреля с нокът към пътя.

— Това не е твоя работа! — отвърнах аз враждебно.

Той само се ухили, явно, че не ми бе обърнал внимание.

— Като те гледам, все си мисля, моят син няма да стигне до университета... Няма никакъв смисъл, щом оттам все такива будали като тебе излизат.

Той не за пръв път се гавреше с мене, но този път се вбесих. В края на краищата не бях в затвора, където се чувствувахше силата и властта му, бях на полето.

— Много за хитър се смяташ! — казах аз грубо. — Само едно не разбирам — този път и ти си в ръцете ми. Гледай само да не прелее чашата... За един час ще изхвърчиш на боклука и ще изгниеш там като скапан домати...

Мислех, че ще избухне, но той отново се ухили — още по-презрително.

— Брей, брей, много си страшен! — каза той, без дори да ме погледне. — Лъжеш се, докторе, нищо не можеш да ми сториш... Светът е тъй уреден, че без мене не може да мине. Все трябва да има някой, който да върши черната работа.

— Искаш да кажеш, мръсната?

— Все едно, аз от думите не се плаша. Такива докторчета с чисти ръчички по света мноо-го... Но мръсната работа кой да върши. Там мераклиите са малко...

— Не са толкова малко — казах аз. — На опашка стоят да ти вземат топлото място...

Ахтунг плюна пренебрежително.

— Халал да им е — каза той. — На мене ми предлагат къде-къде по-хубаво. И парите наведнъж, няма защо да ги скубем перце по перце...

— Надали ще ти го предлагат, като разберат какъв си рушветчия.

За пръв път Ахтунг ме погледна бързо и остро.

— Там точно такива търсят! — отвърна той. — Туй ще ми е като тескере...

След това ускори крачките си и ме отмина. Макар да изглеждаше все тъй спокоен, аз много добре знаех, че съм го кльцнал точно там,

където трябва — иначе би останал край мене да се гаври. Бай Спас ме погледна накриво, после едва чуто измърмори:

— Ако ми падне някой ден, ще го набуча на кол, да си знаеш.

— И малко ще му е — отвърнах аз злобно.

Както винаги, влязохме в града откъм неговата най-мръсна и най-бедна част — така наречената джамийска махала. Тясната улица, покрита с грамадни плочи, взети от крепостната стена, миришеше на застояли боклуци и скапано. Грамадна тумба парцаливи деца тръгнаха след нас, но не крещяха и не се кривяха, както след всяка друга процесия. Те вървяха мълчаливо, с уплашени очи, сякаш виждаха в нас съдба, която в никой случай няма да им убегне. Стари жени, приклекли на гнилите прагове, се изправяха на крака като на погребение и бързешком се прекръстваха. Някой мъж хвърляше зъл поглед към охраната. На един прозорец три жени в черно, и трите с жълти звезди, ни кимнаха мълчаливо и съчувствено с рошавите си глави. След хубавия спокоен ден тая гореща вълна от съчувствие изведнъж ме потисна. Тайно се поозърнах, сякаш исках да разбера какво всъщност представляваме в очите им. И наистина по-зле облечена банда нещастници мъчно можеше да се намери. По-бледи, по-измъчени, по-брадясали типове надали имаше из целия град. И все пак те не се плашеха от нас, те ни съчувстваха. И именно като че ли това най-много ме плашеше, защото от всичко най-силно говореше за нищетата ни.

Най-после стигнахме до затвора. Отново задрънкаха вериги и ключалки, тежката, обкована с желязо врата ни погълна. Многобройните вътрешни врати се отваряха и затваряха зад нас, ние все по-дълбоко потъвахме в своята собствена гибел. Спомням си, че в такива мигове ме обземаше някакво безнадеждно чувство на обреченост, аз едва се клатушках из мрачните коридори. След последната врата като че ли угасваше и последната надежда. Нахранихме се набързо и като хлебарки се пръснахме по наровете. Сега не ни оставаше нищо друго, освен да заспим и забравим.

Лежах по гръб на коравия нар и се вирах в тавана — все тъй зеленикав, олющен и влажен. С горещините вонята в килията отново бе станала нетърпима. Но сега аз не я чувствавах така силно, много повече ме измъчваше чувството за отнетата свобода.

— Докторе! — обади се някой до мене.

Знаех, че е дядо Щилян, но не бързах да се обърна. Неприятното чувство на досада, от което се срамувах, ме накара да се наежа вътрешно.

— Докторе, какво ти каза Бахтун? — запита отново старецът.

Едва сега го погледнах. Имах чувството, че последните ужасни месеци бяха минали край него, без да го засегнат. И даже нещо повече — той сякаш се бе съвзел от тежко и мъчително боледуване. Беше мъничко понапълнял, лицето му бе станало много по-гладко, погледът много по-жив и уверен. Отначало тая невероятна промяна само ме озадачаваше, след това започна да ме дразни. Изглежда, че по някакъв странен начин дядо Щилян просто се охранваше от нашите тежки грижи и безпокойства за живота му. На всичко отгоре той съвсем престана да се интересува от Ахтунг и заплахите му, вече никога не говореше и не питаше за него. Ето защо неговият неочакван въпрос тая вечер ме намери съвсем неподготвен.

— Нищо особено — отговорих аз. — Просто... заяжда се.

— Не е тъй — отвърна замислено старецът.

Нямах никакво желание да говоря тая вечер с него, затова замълчах.

— Стъпил си е май на краката — продължи дядо Щилян. — Мисли да бяга от нас.

— Все едно — казах аз. — Та ако ще, и министър да го направят.

Старецът ме погледна учудено. Съвсем бях забравил, че той взема всички човешки думи за истина.

— Няма да го направят министър — отвърна той убедено. — Но ще му дадат по-голяма тояга в ръцете.

— Каквото и да е — само да ни се махне веднъж от главата...

— Не е тъй — замислено каза старецът.

Знаех, че не е тъй, но замълчах. Изглежда, старецът усети настроението ми, защото виновно добави:

— То не е време за приказки. Ама си мисля — ако побегне от нас, най-напред ще гледа да си разчисти сметките.

Най-странното беше, че в гласа му не се чувствуваше никакъв страх.

— Не бой се — казах аз. — Все ще се справим някак си.

Старецът едва чуто въздъхна.

— Аз не се боя — отвърна той тихо. — Страхът вече отмина.

Тия думи ме озадачиха. И отново горчивата и тежка мъка потисна сърцето ми. Чувствувах се неизмеримо подъл в тоя миг — подъл, безчестен и лъжлив. Защо се мъчех да го успокоя, когато знаех, че тежката борба наистина приближава своя край. Всички възможности се бяха изчерпали, а алчното животно все тъй стоеше срещу нас и чакаше с ненаситно зинали уста. Ние бяхме хвърлили в тях всичко, което имахме, но то чакаше търпеливо, без да примигне. Знаехме, че няма да чака дълго.

И на всичко отгоре дългата непосилна борба ме бе уморила до смърт, бе изчерпала докрай силите ми. Аз вече разбирах нейната безсмисленост и моето неизбежно поражение. Неизвестно как в душата ми се бе родило подлото желание за развързка — каквато и да е тя, само това безкрайно напрежение да завърши. А знаеше се как може то да завърши, дълбоко в себе си не си правех никакви илюзии.

Бях безкрайно отчаян, главно от себе си. Като лекар отдавна бях усетил у хората това трагично и отвратително чувство. Бях виждал всякакви между тях — родители, деца и съпрузи, — които чакаха и желаеха смъртта на своите най-близки. Може би като израз това е малко прекалено, но като същина е жестоко вярно. Те просто се бяха примирили с неизбежността на тяхната смърт и я чакаха като освобождение — на себе си главно, на своите собствени мъки и терзания. Отначало това дълбоко ме поразяваше, но след това започнах да свиквам. И за да не загрозявам повече моите мисли, започнах да търся някакви философски извинения — може би точно това е животът, който, за да се съхрани, отблъсква мъката, страданието и смъртта. И може би всичко друго е мъртвина и готов път към смъртта.

Но дълбоко в себе си аз бях убеден, че не съм като тях. Бях виждал хора, които до последния миг се сражаваха със смъртта, изпълнени с отчаяна решителност и жертвоготовност. Те като че ли не можеха да различат себе си от умирация, бореха се за тях повече, отколкото за себе си. Аз мислех, че съм от тия хора, а излезе, че не съм. И понеже се срамувах от себе си, чудех се сега какво да излъжа.

— Дядо Щиляне, ти чу ли целия разговор? — запитах аз. — Чу ли какво му казах — че и той е в ръцете ни?

— Чух! — отвърна старецът. — Ти само тъй — да го уплашиш.

— Не само да го сплаша... Но и защото е вярно...

Старецът недоверчиво мълчеше.

— Той никога няма да те издаде — продължих аз. — Защото не смее. В килията всички знаят, че е взимал рушвети — пари, вещи, какво ли не. Само ако си отворим устата, ще отиде по дяволите...

— Нали каза, че му давали друга служба?

— Лъже, разбира се... Но и да е истина — никъде няма да приемат на служба рушветчия... А нали знаеш, че той преди всичко си гледа интереса. Малко го интересува него твоята присъда, ако знае, че ще му падне макар и един косъм от главата...

— Дано е тъй! — измърмори старецът.

— Тъй е, разбира се! — възкликнах аз с неподозирана бодрост. — Нали знаеш, че съм приятел с тукашния лекар. Тъй ще го притиснем, че ръка ще ни целува.

Увлечен в лъжата си, аз продължих да я задълбочавам. И на края, кажи-речи, сам й повярвах. Тежкото бреме, което ме душеше, започна да се поотмества, вече дишах по-свободно и по-леко.

— Хайде, стига! — обади се най-сетне бай Спас. — То е ясно — няма да го оставим!... Важното е да изтърпим още една седмица — после я камилата, я камиларя...

Тогава не обърнах внимание на думите му. Повече ме поразих кроткият отговор на стареца:

— Не че толкова се плаша! Ами много кахъри ви сложих на главата, жал ми е да ви гледам!

След малко съм заспал — обнадежден и с олекнало сърце. А зимата наистина беше много тежка. Зимата, която донесе гибелта на немските армии край Сталинград, едва не отнесе и нас със себе си. Студовете, слабата храна, болестите ни бяха превърнали едва ли не в сенки. Но много по-тежка се оказа за мене изтощителната борба, която трябваше да водя с Ахтунг. Той беше прав тая вечер — наистина през цялата зима ни бе скубал перце по перце. Всички мои лични средства, които трябваше да хвърля в устата му, се стопиха още първия месец. И това, което бе предсказал бай Нико, надмина всички мои очаквания. Разбира се, Виктор не ме остави сам, пък като че ли не беше нужно и да упражнява върху тях някакъв натиск. Всички се оказаха трогателно готови да помагат кой с каквото може — доколкото силите им стигаха. Общата тайна ни сближи още повече, през цялата зима не чух никой да се оплаче, че му вземахме и последното, което имаше. Дори бай Нико мълчеше, помагаше, както знаеше, но аз винаги четях в неговия поглед

укора и неодобрението. Той ясно съзнаваше, че това е една съвсем загубена игра, но я търпеше, тъй като виждаше, че всички други са заложили на нея не това, което имаха, а собствените си сърца.

А играта явно харесваше на Ахтунг. Той я приемаше като съвсем естествена и никак не се учудваше на своите успехи. Разбира се, първата му работа беше да прибере парите ни — и при това методично, без да ни дразни. На мене той не обръщаше никакво внимание, но що се отнася до другите, съвсем лекичко навиваше гайките — явно се страхуваше да не мине границите на търпението. И тук грешеше, разбира се — всъщност аз бях единственият, който при всеки негов ход се дразнеше и озлобяваше и който в себе си беше винаги готов да му изиграе някой лош номер. Другите бяха много по-търпеливи, с много по-широко сърце се оставяха да ги скубят. Те знаеха, че това, което правят, е смислено. Ахтунг като личност ни най-малко не ги интересува.

След като ни прибра всички пари, той постепенно се ориентира и към другите ни вещи. Пръв стана жертва моят часовник, след това писалката, която бях подарил на Виктор, джобният часовник на бай Нико, коженият портфейл на Спас. Аз получих нови парични подкрепления, но той и тях прибра. Докато чакаше да наберем нови средства, Ахтунг започна безцеремонно да си присвоява съдържанието на нашите колети, като ни оставяше толкова, колкото да не умрем от глад. Най-сетне зимата отмина, той ни остави за десетина дни напълно спокойни. Тъкмо си мислех, че се е отчаял от нас, получих от него нов ултиматум. Тоя път трябваше да взема пари назаем от доктор Лилков. Не му казах, разбира се, за какво ми трябват, но струва ми се, че той се досети.

— Не бързай да ги връщаш! — каза Лилков добродушно. — Ти знаеш, че имам повече пари, отколкото ми трябват...

Тъкмо по това време получих от баща си писмо, което съвсем ме обърка. Жана се бе омъжила. Той ми съобщаваше това с няколко снизходителни реда, но аз добре долових в тях неговата собствена изненада и огорчение. Никога не бях чувствувал, че я харесва за снаха. Но сега в неговите очи аз бях нещо като герой и постъпката й навярно му се струваше като невероятна подлост. Между другото той споменаваше и името на мъжа й, може би с тайната надежда поне с това да ме утеши. И наистина нейният мъж не беше нито хубав, нито

умен, нито богат. Що се отнася до ума, аз винаги го смятах за полукретен, макар да бяхме малко нещо приятели. Като младежи играехме баскетбол в един клуб — и двамата доста посредствено, — така че имах достатъчно време да го проуча на резервната пейка. Той си беше чист тип на галфон. Произхождаше наистина от едно от най-прочутите софийски семейства, макар и доста изпаднало през тия години. Обличаше се добре, знаех, че се харесва на жените. Но да се хареса именно на Жана — това никак не очаквах. Защото не виждах никакви други причини да се ожени за него, освен ако произхождаха от най-долнопробен, снобски характер.

Кой знае защо, тая случка ме развълнува много повече, отколкото очаквах. А като че ли нямаше никаква особена причина за това. Аз си знаех, че както вървят работите, някой ден сигурно щях да се ожения за нея, но тая мисъл винаги ме бе изпълвала с тревога и вътрешно съпротивление. Обичах я, но в същото време дълбоко в себе си чувствавах, че не е жена за мен. Първата вечер, след като получих писмото, новината някак особено болезнено ме удари. Внезапно ми се стори, че всички съмнения са били съвсем неверни и че тя наистина е била жената, която истински съм обичал. В сърцето ми изведнъж се отвори някаква неочаквана и страшна празнина, за която смятах, че вече няма с какво да запълня. Чувствах се изоставен, измамен, изигран. В обикновения живот може би тия чувства не са толкова страшни, но един измъчен затворник, какъвто всъщност бях, навярно има право да ги приеме и в доста преувеличен вид.

Тогава започнах да си припомням всичко, за да разбера къде е истината. Имаше, разбира се, много спомени, които караха сърцето лекичко да кърви. Но имаше и много други, които ме успокояваха. Беше интелигентна безспорно, всички казваха, че е хубава, имаше безброй дарби — малко съмнителни наистина — и вкус, за който мъчно можеше да се спори. Но имаше и неща, които просто ме дразнеха. Преди всичко тя беше доста студена като жена, макар на пръв поглед да не оставяше такова впечатление. Нашите редки срещи в това отношение тя винаги поръсваше изобилно с възклицания, тихи викове и други имитации от тоя род. Приличаше съвсем на красивите на вид и нелоши на вкус немски военни бонбони, които всъщност не бяха бонбони, тъй като в тях нямаше захар. Нашите неделни екскурзии из Витоша се превръщаха често в истински кошмар. Тя тичаше като

вдетинена стара мома между цветя и дървета, захласваше се от гледки и непрекъснато ми обясняваше някакви красоти, сякаш бях полусляп профан, неспособен сам да ги видя. Всичко нейно трябваше да бъде „най“ — да говори най-умните приказки, да изпитва най-фините чувства. Тя ме уморяваше до смърт, защото ме държеше винаги нащрек да измислям духовитости и остроумия. И все пак не беше лошо момиче, леко понасяше моята бедност и никога не поиска нищо от мене, което да не е по силите ми или по кесията ми.

След като я анализирах така подробно, аз не стигнах до никакъв определен извод. Но изводът си остана, изглежда, у мене, защото изведнъж се успокоих. Сигурно е невъзможно да анализиращ разсъдливо и хладнокръвно една жена докрай и да продължиш да я обичаш. Сигурно на всяка любов е нужна малко лъжа и преувеличение. Реализъм е нужен може би само в брака, ако всички други по-добри възможности са изчерпани. Така или иначе на следната нощ аз спях добре и се събудих с прилично настроение. В края на краищата идваше пролет, немските армии все още търпяха поражения, надеждата за избавление ставаше все по-жива и по-ясна. Ако можех да победея и Ахтунг по някакъв начин, животът нямаше да бъде чак толкова лош.

За съжаление в борбата срещу Ахтунг от ръцете ми изпадна един от най-силните козове — доктор Лилков. Той се разболя внезапно — получи силен вътрешен кръвоизлив от стомашна язва, съществуването на която, както по-късно разбрах, дори не подозирал. Така аз останах и без тая сигурна опора, която имах в самия затвор. В себе си бях сигурен, че при всяко особено тежко и безнадеждно положение той непременно ще ми се притече на помощ. И ето че тоя последен резерв изведнъж излезе от строя, и то точно в момент, когато битката клонеше към пълно поражение. Бях така смаян и изненадан, че едва ли не сложих оръжие.

След това научих, че веднага след нещастиято назначили на доктор Лилков солиден лекарски консилиум. Неговите колеги дълго умували и най-сетне решили да бъде веднага опериран. Едва тогава доктор Лилков поискал да се посъветва и с мене, но консилиумът обидено отхвърлил това предложение. Все пак мойт приятел успял да се свърже с директора на затвора и го заклел веднага да ме изпрати у

дома му. Тука за свое щастие той не срещнал особени спънки. Една сутрин ме изведоха от затвора и под конвой потеглих към града.

Чудесен, незабравим ден, макар и върху гърба на моя приятел. Откакто бях в тоя град, за пръв път напусках затворническите стени и сега всичко, което виждах, бе за мене необикновено примамливо и интересно. Водеха ме, както е редно, по средата на улицата, но това не ми пречеше да зяпам любопитно на всички страни. Наум не ми минаваше да се срамувам от моя окаян вид или от хората, които ме конвоираха. Свободният живот изведнъж нахлу в мене и ме изпълни до последната клетка.

А нищо в града не подсказваше, че някъде по света бушува жестока война. Под сенките на току-що разлистените кестени тракаха пулове, еснафите с увлечение ближеха бяло сладко. Някакъв дребничък калфа мъкнеше огромна кофа с говежди шкембета. Стари турци с мръсни фесове и глинени лица продаваха по ъглите печени леблебии и нахут. Пред малкото, мръсно градско хотелче седеше грамадна проститутка — поизморена, но видимо доволна от военновременните си приходи. Червената ѝ кадифена рокля се бе позапретнала и два масивни крака с неравна плът служеха за безплатна реклама на заведението. И освен това, разбира се, дрипави циганчета, малки трътлести ученички, хамали от дунавското пристанище, насядали на дървените си самари, ваксаджии, полицаи с прашни, корави ботуши. Както в добрите стари времена, пред касапницата висеше на огромен ръждясал ченгел половин вол, току-що одран, и от разкъсаните му вени все още капеше черна кръв. Като минахме край гражданския клуб с неговата висока тераса, украсена с дървени саксии и виктории, една група солидни и мрачни мъже надянаха бързо очилата си и станаха да ме разгледат. Навярно бяха някои от приятелите на доктор Лилков, които знаеха кой съм и къде отивам.

А самият Лилков ме посрещна с най-уплашения и най-унил поглед, който съм виждал някога у мой пациент. Нямаше нищо чудно в това — неговите познания за състоянието на медицината му даваха пълно право да бъде изплашен. Въпреки това той погледна сърдито войниците и сухо разпореди:

— Вие чакайте вън!

И понеже те се поколебаха за миг, добави троснато:

— Чувате ли какво ви казвам?

Половин час ми беше съвсем достатъчен, за да се запозная със състоянието на болестта. И за да бъда верен на моята професия, изпаднах след това в ненужен размисъл.

— Какво мислиш? — запита плахо моят пациент.

— Според мене няма никаква нужда от операция — казах аз.

Видях как лицето му светна.

— Сигурен ли си?

— Ти знаеш, че в медицината няма абсолютни неща... Но аз в никакъв случай не ти препоръчвам операция... За мене тя е очевидно ненужна.

— Знаех си! — възкликна Лилков. — Знаех си, че ти си единственият ми приятел в тоя град.

— Твоите колеги просто са искали да те оскубят — добавих аз. — Или пък да си отмъстят за нещо... Колко щяха да вземат за операцията?

— Не знам — най-малко двайсетина хиляди... Но кой ти гледа парите, важно е здравето.

— Точно за това става дума... Та каква операция — тебе преди всичко няма да те хване упойката — пошегувах се аз.

Но след миг той като че ли отново посърна:

— Ами ако стане някаква беля?

— Беля може да стане, ако им легнеш на масата! — казах аз решително. — Но ако ме слушаш, никаква беля няма да стане... Пък след няколко дни, като се позакрепиш, ще те пратя при моя професор в София.

— Тъй, тъй! — закима Лилков радостно, като ме гледаше право в устата, сякаш бях пророк, който може да говори само истини.

Като всички жизнерадостни хора, щом тревогата мина, той изведнъж се развесели, започна да бърби весело и оживено:

— Знаех си аз, че са мошеници... И затуй те извиках... Бях сигурен, че само ти ще ми кажеш истината...

— Тъй, ами как! — отвърнах аз шеговито... — Такова чудесно шкембе като твоето бива ли да се хвърля в кофата. Още колко вино ще мине през него...

Той внезапно се позамисли и за свое голямо учудване видях как една сълза се търколи по бузата му.

— Право казва народът — обади се той с променен глас. — Направи добро, пък го хвърли в морето...

Но изглежда, че се позасрами от думите си, защото прибави бързо:

— И да ме питаш — какво ли добро съм ти направил... Дето съм те напил един-два пъти.

— Не е в това работата — казах аз.

— Разбира се, че не е... Ти прощавай, приказвам тъй, защото не съм на себе си...

Още три пъти посетих моя болен колега. Всеки път той все по-мрачно и по-мрачно гледаше войничетата от конвоя, макар че момчетата в нищо не бяха виновни. Последния път даже сърдито измърмори:

— Какъв резил! Да водят под конвой такъв човек като тебе...

Доктор Лилков се възстановяваше необикновено бързо. След една седмица замина със специално ангажирано купе във влака при моя професор в София. Преди да тръгне за гарата, той дойде в затвора да ми се обади. Беше весел и оживен, имах чувството, че животът за него като че ли отново започваше. Но дори и тоя последен път той не ме запита за съдбата на дядо Щилян. Не му се разсърдих. Знаех, че като всички хора, които са преживели такава премеждие, сега той не мисли за нищо друго, освен за себе си. Като лекар никак не можех да се сърдя на един пациент, който по силата на човешката природа проявява в такива случаи повишен егоизъм.

Но тъй или иначе аз бях останал сам лице срещу лице с Ахтунг. Бях изчерпал всички скрити ресурси — освен Жана, разбира се, която пазех за съвсем краен случай. Но ето че и тя се беше омъжила. Като че ли съдбата се сговаряше срещу мене или по-точно срещу моя старец. По едно време започнах да размишлявам какво би станало, ако все пак се реша да ѝ пиша. В края на краищата имах някакво основание — като културни хора ние трябваше да се смятаме сега поне за добри стари приятели. И тъкмо в разгара на моите колебания тя съвсем внезапно ме посети в затвора. Тая постъпка беше толкова странна и толкова неочаквана, че в първия миг дори не повярвах на ушите си, когато ме повикаха за свиждането. Едва като я видях зад гъстата плетка на мрежата, аз се уверих, че всичко това е истина.

Още по-странен от нейната постъпка ми се видя нейният външен вид. Тя бе отслабнала и погрозняла, на лицето ѝ не личеше никакъв грим. И на всичко отгоре беше облечена цялата в черно, нещо като чер воал закриваше наполовина лицето ѝ. Макар да се бях приготвил да изглеждам студен и непристъпен, аз доближих загрижен до решетката. Тя мълчеше, лицето ѝ още по-силно пребледня. В един миг тънките ѝ пръсти се впиха в решетката и понеже тоя път беше без ръкавици, много добре забелязах олющения лак на ноктите ѝ. Това не беше, ама съвсем не беше в нейния стил.

— Какво ти е? — попитах аз учудено. — Да ти кажа право, никак не ми приличаш на младоженка.

— Не се шегувай! — отвърна тя тихо. — Почина майка ми...

Само това не очаквах да чуя. Майка ѝ беше чисто и просто една кръгла, жизнерадостна топка, съставена цялата от мека плът и безгрижно лекомислие.

— Съжалявам! — казах аз. — От какво почина?

— От рак в матката...

Може би защото вече не я обичах, стана ми малко смешно. Никак не подозирах, че майка ѝ може да има такива органи.

— Наистина съжалявам — казах аз с престорено тъжно изражение на лицето. — Беше много добра жена...

— Знаеш ли колко съм нещастна! — каза тя и внезапно заплака.

Сълзите бяха така изобилни, че в миг покриха цялото ѝ лице. Аз я наблюдавах все тъй с печално лице и не знаех какво да ѝ кажа. Не можех да ѝ кажа нищо, което да я утеши, тъй като сърцето ми беше студено, сълзите ѝ не можеха да стигнат до него.

— Не плачи — казах аз. — С плач нищо не може да се върне.

— Нищо? — трепна тя.

Може би беше вложила някакъв таен смисъл в тая думичка, но аз не ѝ обърнах внимание.

— Да, нищо — отвърнах аз твърдо. — И наистина най-добре да беше поплакала на рамото на мъжа си.

Сълзите ѝ изведнъж секнаха, тя ме погледна изумено:

— Ти си грубиян!

— Сигурно! — казах аз. — Не си струваше да биеш толкова път, за да го разбереш...

Тя ме гледаше с такъв поглед, сякаш ме виждаше за пръв път.

— Ти... ти страшно си се изменил! — каза Жана най-сетне. — Ти не си същият.

Неволно се засмях. Ако това беше наистина вярно, каква ли мижитурка съм бил преди това.

— Слушай, моето момиче, даваш ли си сметка къде се намирам? — казах аз сериозно. — И какво ме чака? Малко грозно е да изсипваш именно върху мене своите мъки и недоволства...

Тя ме гледаше все тъй смаяно:

— Какви недоволства?... Какво искаш да кажеш?

— Много добре разбираш какво искам да кажа. Предполагам, че не си дошла тук, за да ми съобщиш само тъжната вест.

Лицето ѝ внезапно пламна. Изглежда, че нараненото ѝ честолюбие изведнъж взе връх.

— Много си въобразяваш! — каза тя сърдито.

— Нищо не си въобразявам! — отвърнах аз хладно. — Имам си доста грижи, за да се занимавам сега с тебе.

Навярно бях прекалил, устните ѝ отново потрепериха.

— Засрами се! — каза тя. — Аз мислех, че все пак сме си останали близки.

— И аз мислех... Но, изглежда, не сме. Близки хора не си устройват такива сватбени изненади.

— Да, ясно, няма смисъл да говорим повече — каза тя. — Но това, което ти вършиш, е грозно...

Без да каже нито дума повече, Жана се обърна и тръгна към изхода. Цялата ѝ фигура в тоя миг излъчваше такава безпомощност, че едва се сдържах да не извикам след нея. И все пак не извиках, само останах на мястото си, докато тя с убита походка напусна залата.

Да, малко жестоко, мислех аз, докато крачех по коридора. Жестоко, но справедливо. Ако продължавам в тоя дух, може да стане от мене човек, мислех аз. Поне такъв човек, с когото другите да не смеят да се гаврят. Зад гърба ми крачеше Ахтунг, кисел и навъсен, като кредитор, на когото е омръзнало да чака длъжниците си.

— Докторе, с тоя акъл никъде няма да стигнеш! — обади се той. — Ако я караш все тъй, ще те остави не само жена ти, но и майка ти.

— И какво от това? — казах аз презрително.

— И ти си прав! — забеляза небрежно Ахтунг. — Баща, майка, деца — всичко на тоя свят е само разноски.

— Изпъди ги тогава...

— Мислиш, че няма ли?... Добре, че все още се намира кой да им тегли разноските.

— Ами ако чешмичката спре?

— Няма да спре — отвърна Ахтунг убедено. — Да не мислиш, че ти си единственият будала на тоя свят.

— Хитрата сврака винаги се нахлузва с двата крака — казах аз намръщено. — И това не бива да забравяш...

Лошо спях тая нощ. Кой знае защо, когато и да се събудех, винаги си спомнях очупения лак на ноктите й. Спомнях си мокротото й от сълзи лице, убитата й походка. Като свредел ме гризеше смаяният поглед на нейните малки детски очи. Господи — мислех си аз, — защо поне веднъж в живота си не свърших някоя работа като хората? Защо винаги върша неща, които не умея? Какво трябва да стане, за да разбере докъде стигат силите ми?

Но след една седмица ни изведоха на полето. И още след първия час блясъкът на слънцето ме накара да забравя всички друго.

Всичко стана така бързо и неочаквано, че не успя дори да ме стресне и развълнува.

Денят беше много горещ и задушен. Влажните изпарения, които идваха от реката, ме изтощиха до такава степен, че в края на деня едва вдигах мотиката. Заедно с маранята, която тежеше над мене, смътно усещах и някаква тревога в поведението на хората, някаква напрегнатост в застоялия въздух. Струваше ми се, че ще завали, че над нас с тътен ще премине гръмотевична буря. Час по час вдигах очи към небето, но то си беше все така чисто, без нито едно облаче по избелелия от жегата хоризонт.

По-късно разбрах, че съм бил един от малцината, които нищо не знаеха. Бурята не е била на небето, бурята е била другаде.

Наистина малко преди обедната почивка при мене дойде Виктор, изгорял и слаб, с нещо трескаво в погледа. Той се подпря на тежката си мотика и тихо каза:

— Не се пресилвай!... Пести си силите!

— Защо да ги пестя?

— Ще ти трябват!

Аз го погледнах. Видът му нищо не подсказваше. Само устните му бяха побелели и напукани от жегата.

— Няма да ми трябват — отвърнах аз. — Нарочно не ги пестя, за да спя поне нощем като хората.

— Слушай какво ти казвам! — измърмори Виктор и като вдигна с усилие мотиката, бавно се отдалечи.

Откъде можех да зная, че ме очаква най-невероятната и най-страшната нощ в живота ми. Тогава просто не го чух, само погледнах след него. Плешките му бяха изхвъркнали, мършавият му гръб някак особено се беше превил. Видях го, че спря още пред неколцина, но отново не обърнах внимание. Тогава ми беше просто мъчно за него, струваше ми се, че ако поработим още няколко дни, грубата мотика съвсем ще го прекърши.

През обедната почивка се събрахме, както винаги, под гнилия дъсчен сайвант. Бяхме точно петнайсет души, другите от килията работеха на съседния бостан, близо до рекичката. Върбите ги скриваха от очите ни, виждахме се понякога чак привечер, когато ги застигахме по пътя за града. Нашата охрана се състоеше от трима войници и един караулен началник, обикновено кандидат-подофицер. Те не бяха винаги едни и същи, макар че комбинациите доста често се повтаряха. В града бе останал много малък гарнизон, а още по-малко бяха старите войници, които носеха караулната служба. Познавахме ги почти всичките — по лице и по имена — и не ни беше все едно кои ще бъдат в наряда. Между тях имаше кротки и небрежни момчета, които ни оставяха да правим каквото си искаме, имаше страхливци, които не се отделяха нито за миг от пушките си, имаше старателни, които ни караха да работим до пълно изтощение. Днешният караулен началник беше слабичък кандидат-подофицер с кисело и недоволено лице, не особено старателен, но мрачният му вид ни бодеше като невидим остен по бостанските лехи. Както винаги, с тях беше един от ключарите, въоръжен, разбира се, който трябваше да следи за нашата работа. Тоя път се случи Ахтунг, който като че ли предпочиташе нашата компания. Това ме потискаше повече от всичко друго, макар че той не бе особено старателен. Може би предпочиташе да ни дои на своя сметка, вместо да се блъскаме и да губим силите си на чужда. Обикновено войниците се хранеха на смени, докато ние работехме. Докато ядяхме, те почиваха. Тоя ден, спомням си, храната ни беше потвратителна от всеки друг път, но аз упорито я дъвчех. Скапано или

не — зелето трябваше да се изяде докрай, иначе до вечерта щях да падна под тежестта на мотиката.

И в самия обед се чувствувах нещо напрегнато и тревожно. Затворниците ядяха мълчаливо, почти не се поглеждаха. Особено замислен и затворен в себе си ми се видя бай Нико. И той беше отслабнал много през последните месеци, изсъхналото му лице се бе покрило с бръчки, така неравномерно почернели от слънцето, че привечер, когато здрачът се сгъстяваше, буквално заприличваше на трагична театрална маска. В края на краищата и мене започна да ме обхваща някакво безпокойство, макар да бях безпомощен да си обясня на какво се дължи. След като обедът завърши, както винаги, имахме малка почивка. Всеки си знаеше мястото и аз веднага се запътих към моето. Тъкмо бях позадрямал и ме стреснаха груби стъпки. Нямаше защо да поглеждам — знаех, че е моят мъчител.

— Докторе, спиш ли? — попита той.

Аз го погледнах.

— Много стана, докторе... — каза той тихо. — Трябва да внесеш нещо...

Да внесе!... Доста интересно се изразяваше мръсникът. Всъщност може би имаше право, бяха минали десетина дни, без да направя никаква вноска. Забавих за миг отговора си, понеже усетих, че нямам сили да му кажа това, което бях намислил.

— Ще почакаш малко...

— Колко малко?

— Още няколко дни...

— Не ме карай да ставам насила лош! — обади се недоволно Ахтунг. — Всичко си има граница...

След това отново се проточи дългият, горещ следобед — неприятната част от деня. Първоначалното опиянение от свободата, слънцето и пръстта беше отминало, както минава замайването от първата чаша вино. Сега вече слънцето ни измъчваше, а влажната земя изсмукваше и последните ни сили. Всеки ден ни се виждаше безкрайно дълъг, а вечерта ни заварваше грохнали. Затворниците започнаха да мърморят — в края на краищата никой не ни бе осъдил на безплатна каторга. Бях намекнал на бай Нико, че имаме право да поискаме поне някакво минимално увеличение на хлебната дажба, но, кой знае защо, тоя път не ми обърна внимание.

А този ден наистина ми се стори безкраен. Понеже си бях дал часовника на Ахтунг, съдех за времето по сенките на върбите. Но то сякаш не течеше, сякаш бе застинало в някаква мъртва точка, която наедряваше бавно като цирей, готова всеки миг да се пукне в кървави пламъци. Изглежда, че мина цяла вечност, докато тъмните сенки на върбите запълзят към нас. Слънцето все така безмилостно пареше, но към края на деня откъм реката подухна слаб, влажен вятър. Отпуснах мотиката и го поех жадно, с широко отворени уста. Усещах как потта застива по лицето ми, как се набръчква и опъва измъчената кожа. Горчиво-солена капка парна ъгълчето на устните и този път не знаех дали е пот, или сълза.

Най-после сенките на върбите се сляха и запълзяха като вода по прясно изораните бразди. Слънцето силно се наклони на запад. Беше време да ни съберат, но Ахтунг не бързаше. Видях го с крайчеца на околото си как, приседнал на щайгите, дъвче хляб и късче сланина. Изглежда, че преживяваше тънката жилава кожица, защото мощните му челюсти работеха с напрежение. Кой знае защо, тая гледка ме вбеси, аз хвърлих мотиката и бързо се запътих към него. Исках да му кресна нещо, да го нагрубя, да ритна щайгите под опънатия му задник. Но той не ме забеляза, продължаваше все така автоматично да дъвче свинската кожица.

И точно в този миг всичко се разигра пред очите ми — безшумно и плавно като в немия филм. Видях как нашият мълчалив и мрачен караулен началник приближи тихо Ахтунг откъм гърба, после вдигна пушката си и методично, като на учение, стовари приклада ѝ върху главата му.

Просто се втрещих на мястото си. В първия миг помислих, че нещо сънувам, но не приличаше на сън. Багрите бяха ярки, мътната руменина на залеза светеше като жива над покрива на сайванта. Видях как бай Спас и някакъв друг затворник се нахвърлиха като прилепи върху трупа на ключаря. Единият го държеше под мишниците, другият за краката — мъчеха се да го повдигнат и все не успяваха. Тогава те просто го потъртриха по земята и изчезнаха под плътната сянка на навеса. Кандидат-подофицерът вдигна пушката, погледна мрачно приклада и после бързо я метна през рамо. Един от войниците бе съвсем близо, но не помръдна, сякаш всичко, което се бе случило пред очите му, не го засягаше ни най-малко. Видях как бай Нико скочи

върху грубия, дъсчен тезгях, сложи два пръста в устата си и свирна пронизително и проташки като най-обикновен каруцар. Това беше толкова смайващо, колкото всичко друго, което бях видял досега.

Изведнъж чух зад гърба си тропот на множество стъпки. Затворниците бяха хвърлили мотиките и тичаха с все сила към нас. Най-бързо от всички тичаше Виктор с изблещени от напрежение очи. Войнишкият пост в края на бостана, който караулеше от малка, издигната над земята беседка, скочи разкрячен в изораната пръст. Скокът се оказа неудачен, той се просна по гръб, след това бавно стана, като поглеждаше в дулото на пушката си.

Само аз стоях все тъй замаян на мястото си. По едно време бай Нико ме зърна и сърдито подвигна:

— Докторе, ти покана ли чакаш?

Като че ли едва сега се събудих и потеглих забъркан към сайванта. Затворниците все още пристигаха — задъхани и запотени. Направи ми впечатление, че никой от тях не изглеждаше особено изненадан или учуден. Бай Нико не слизаше от тезгяха, погледът му неспокойно шареше из целия кър. Неволно и аз се обърнах, готов да видя какви ли не чудеса. Но в тоя час на деня никъде не се мяркаше жив човек, само два вързани коня, бели като камъни, се виждаха някъде в далечината. Като погледнах отново напред, върху тезгяха се бе покатерил и караулният началник. Лицето му бе все тъй начумерено и кисело, сякаш цялата тая история се бе случила въпреки неговото съгласие.

— Другари! — някак дрезгаво се обади бай Нико.

За миг той сякаш се смути от гласа си, поокашля се и продължи:

— Другари, тая нощ ни чака сериозна работа... Както знаете, до сутринта ние трябва да прехвърлим старата граница, а това са към трийсетина километра...

Разбира се, нищо подобно не знаех.

— Командир на отряда ще бъде другарят Пейчо. — Той посочи с глава кандидат-подофицера. — Ще се обръщате към него с партизанското име Боян, другото ще забравите. За политкомисар съм посочен аз и ще ме наричате Максим... Искам пълна дисциплина — като в истински партизански отряд... — В тоя миг погледът му се спря на мене — остър и изпитателен. — Понеже докторът не е партиец,

оставям на него сам да си избере дали да остане тук, или да дойде с нас...

Почувствувах как се изчервих дълбоко от срам и негодувание.

— Интересува ме дали наистина съм желан в такава избрана компания — отвърнах аз злъчно.

— Лекарят навсякъде е нужен — отвърна сдържано бай Нико.

— А, тъй ли?... Щом съм толкова нужен...

— Без повече приказки! — каза строго бай Нико. — Всички да се приготвят...

Затворниците се втурнаха да прибират нищожните си вещи. В тоя миг погледът ми попадна на дядо Щилян, който разглеждаше с интерес нещо в дъното на навеса.

— Ами тоя какво ще го правим? — запита той.

Всички бяха забравили за Ахтунг, а той все тъй си лежеше захвърлен в сред доматения разсад — окървавен и неподвижен като труп. Бай Нико намръщено се приближи към него, другите също.

— Дали е жив? — измърмори сякаш на себе си бай Нико.

— Ами сигурно — отвърна бай Спас. — С такава дебела глава.

Настана неприятно мълчание. И аз гледах с отвращение моя мъчител, никакво злорадство нямаше в сърцето ми.

— Бай Спасе, да ти дам кол? — обадох се аз отмъстително. — Нали тъй му се беше заканил?

Все още бях изпълнен с ярост към всички, даже към Виктор. Бай Спас ме погледна сърдито, но нищо не каза.

— Докторе, виж го! — обади се бай Нико.

Наведох се отвратен над грамадното туловище на Ахтунг, което веднага ме лъхна с тежката си жива миризма. Прегледът не ми отне дори половин минута.

— Може и да оживее — казах аз. — Но не е сигурно. Черепът му е здравата спукан.

— Тогава да го зарежем! — отвърна бай Спас. — Няма какво повече да си мърсим ръцете...

Строихме се по двама, войниците ни заградиха като конвой и потеглихме. Но тоя път, разбира се, не тръгнахме към града, а точно в обратна посока. След стотина метра нагазихме в жълта, мочурлива пътека, високият камъш съвсем ни скри от очите на случайните хора.

Вървахме много бързо, без да избираме къде стъпват краката ни, скоро целите пожълтяхме от рядката глина.

Нарочно влязох в строя до Виктор, но дълго мълчах. Обидата, която бяха ми нанесли, ми се струваше толкова голяма, че не намирах дори път да я изразя по някакъв начин. И Виктор мълчеше, макар да ме поглеждаше от време на време, видът му бе неспокоен и гузен. Едва като излязохме на здрав път близо до брега на реката, аз тихичко се обадох:

— Е, няма какво, благодаря ти...

— За какво, братле? — едва забележимо се усмихна Виктор.

— За доверието — за какво друго?

— Не зависеше от мене! — отвърна тихо Виктор. — А дисциплината е задължителна абсолютно за всички.

Знаех, че не е виновен, и все пак ми беше безкрайно трудно да му простя.

— Ако ми бяхте казали, щях да взема поне аптеката — казах аз.

— Точно това не биваше да правиш... Всяка необмислена крачка можеше да извика подозрение у тях. Както виждаш, никой нищо не си е взел...

По-късно се разбра, че това не е съвсем вярно — всеки си бе взел нещичко. Дори Виктор си бе напъхал в джоба своята тетрадка.

— Отдавна ли е нагласена тая работа? — попитах аз.

Виктор предпазливо погледна към челото на колоната, където се движеше бай Нико.

— Немного отдавна — от началото на май! — отвърна той не твърде охотно. — Но инициативата не е наша... По партийно нареждане войнишката ядка влезе във връзка с нас... Всичко беше уговорено, но трябваше да се чака. Най-трудно беше да се съберат другарите в един караул... Както виждаш — простичко мероприятие, но ефикасно.

— Къде отиваме сега?

— Нали чу.

— Пак партийни тайни — измърморих аз недоволено. — Нищо, пазете си ги. Аз ще бъда от слепите, които вие ще водите.

Виктор отново се поусмихна — още по-пестеливо.

— Всичко ще научиш, докторе — отвърна той. — Но не бива аз да ти казвам — такава е дисциплината...

— Кажи ми поне, случайно ли попаднах в тая работна група... която е трябвало да избяга?

— Не, разбира се...

— Е, благодаря поне за това... А дядо Щилян?

— Той ни беше първата грижа... Зер мислиш, че щяхме да го оставим на ония зверове?

От дясната ни страна блесна ракета, все още полускрита от храсталаците. Над пъстрия ѝ гръб прелитаха лястовици и се стрелваха като зашеметени към небето. Някъде в далечината пъплеше влекач с шлепове, димът му се напластяваше по речната повърхност като мъгла. Като по чудо повече от час не срещнахме никакъв човек. Вече поглеждах с тревога към небето — докога щеше да продължи това безкрайно смрачаване. Но вечерта бе все така спокойна и тиха, небето все тъй бавно тъмнееше, имах странното чувство, че никога няма да настъпи истинска нощ.

Едва като притъмня съвсем, срещнахме трима рибари. Бяха възрастни мъже, мълчаливи и смръщени, в дългополи влашки ризи и дочени панталони. Лицата им бяха така потъмнели и изпечени от слънцето, че ако не бяха светлите им дрехи, навярно не бихме ги забелязали в здрача. Войниците ги спряха, бай Нико отиде при тях. Завърза се кратък разговор или по-право бай Нико питаше, а отговаряше най-старият рибар — недоверчиво и сдържано. Другите двама ни поглеждаха от време на време, явно озадачени. Разбра се, че били от близкото село и отивали на реката, където имали рибарска хижа.

— Сега си вървете по пътя! — приключи най-сетне бай Нико. — И който и да ви пита, ни сте ни чули, ни сте ни видели.

Стори ми се, че лицата на рибарите мигом се просветлиха.

— То си е тъй — отвърна старият. — В тъмното какво ще видиш...

— Това е и във ваш интерес — добави бай Нико. — Не дай си боже да се изпуснете — жандармите с малко не се задоволяват, ще ви помъкнат с тях, белки познаете някого. А като започнат да хвърчат куршуми — не питат.

Мотивът беше наистина убедителен.

— Гледайте си работата! — каза старият рибар. — С властта ние сме скарани, откакто сме се родили.

Отново потънахме в здрача, който започна бързо да се сгъстява. След половин час прекосихме някаква малка рекичка и възвихме на запад. Маневрата не беше лишена от смисъл. След като разкриеха бягството, нашите преследвачи щяха да ни търсят по най-близкия път към планините. Ние бяхме навлезли дълбоко в равнината, там, където партизански отряди никога не се бяха явявали. Сега разбирах, че ще пресечем старата граница някъде в най-спокойната ѝ част. То се знае, ако ни стигнеха силите за това!

Но аз вече започнах да се съмнявам в моите. Сега газехме из някакви безкрайни рохкави ниви и все ми се струваше, че не вървим, а тъпчем на едно място. Краката ми се преплитаха от умора и, кой знае защо, въпреки страха и тягостното очакване всеки миг да ни пресрещнат с някой залп, неудържимо ми се спеше. Не си спомням друг път в живота така да ми се е спало. Клепачите сами падаха над очите ми, дори заспивах за мигновения, докато краката продължаваха автоматично да се движат. Бързото темпо поддържаха войниците. Те бяха почивали цял ден, бяха добре нахранени, бяха тренирани, ботушите им бяха удобни. Тикани от страха, те като че ли усилиха темпото, докато ние се люшкахме зад тях едва ли не с последни сили.

Едва към десет часа спряхме за десетина минути, и то принудено. Изведнъж някому се стори, че сме сбъркали пътя. Войникът, който ни водеше, излезе сам напред, ние седнахме да го почакаме. Заспал съм още при първото докосване на топлата, влажна земя. Десет минути са нищо и безкрайно много за един убит от умора човек. Спал съм като несвестен и когато войникът се върнал, едва успели да ме събудят. Понадигнах се с невероятно натезала глава, която с все сила ме теглеше към земята. Струваше ми се, че се отскубвам от някакви жилави коренища, които се бяха вплеели в мене и не искаха да ме пуснат. Но когато най-сетне успях да се пробудя, разбрах, че кризата е отминала, и с прояснено съзнание закрачих по тъмната пътека.

Много по-късно разбрахме, че нашите тревоги за тая част на нощта са били малко пресилени. Случило се беше нещо доста невероятно. Другите две групи, които работеха на полето, се бяха прибрали в затвора, без да ни търсят. Сърдитите караулни началници помислили, че закъсняваме по наша вина, което впрочем не за пръв път ни се случваше. В затвора ни почакали още известно време, без

особено да се разтревожат, след това изпратили един от ключарите с велосипед, за да ни срещне. Ключарят стигнал с колелото си чак до нашия бостан и едва тогава разбрал какво се е случило. Фактически сериозната тревога е била вдигната едва към десет часа, но дори и тогава тя не се отнасяла за селата. По това време все още нямаше нощна телефонна връзка с малките населени места, съобщението е било изпратено само до някои по-големи войскове части.

Към единайсет часа стигнахме пред село Ръжево и колоната спря. Нощта беше необикновено тъмна и глуха. Никъде из безкрайното мъртво поле не се виждаха никакви светлини, тъй като бедните влашки села наоколо не бяха електрифицирани. Само от време на време някоя синя светулчица прекосяваше с криволичене пътя ни и изчезваше в мрака. Щом колоната спря, моментално всички се натръшкаха по земята. Краката ми тръпнеха, мъчително ми се пиеше вода. Знаех, че неколцина имаха манерки, но няхах вече никаква воля да стана и да ги потърся. Внезапно в непрогледния мрак се чува стъпки, някой запита:

— Докторе, тука ли си?

Познах гласа на Виктор.

— Ето ме! — обадох се аз.

— Тръгвай с мене!...

Мълчаливо се запътих след него. В тая внезапна покана явно се чувствуваше вината за миналото ми поведение, сега искаха по някакъв начин да ми покажат доверие. Бяхме само четирима в групата — Боян, бай Нико, Виктор и аз. Скоро излязохме на здрав коларски път. Виктор тихо ми заговори:

— Отиваме при един наш ятак — воденичар. Ще вземем оттам малко оръжие.

След пет-шест минути стигнахме воденицата, едва забележима в нощния мрак. Внезапно силно и яростно ни залая куче.

— Балкан! — тихичко му подвижна Боян.

Но кучето все тъй настървено ни лаеше. За наше щастие скоро скръцна врата и ние чухме ясен човешки глас:

— Кой е?

— Бай Флоро, ти ли си?

— Аз съм... Кой там бе, човек?

— Пейчо!... Идвам за циглите...

Това, изглежда, беше паролата. Чухме как човекът изшътка на кучето, тръгнахме предпазливо напред. Трябваше да се наведем, за да минем през ниската врата на караджейката. След малко светна опушена газена лампа и ние видяхме слабо, брадясало лице, което неуверено се взираше в нас. Видът ни явно не му хареса, той сякаш съжеляваше, че се е обадил.

— Хайде, бай Флоро, мърдай! — обади се нетърпеливо Боян. — Мърдай, че път ни чака...

Воденичарят го погледна обидено и мълчаливо се запъти към дъното на воденицата. Все пак трябваше всички да се заловим за работа, за да измъкнем оръжието — така дълбоко бе скрито в чували и под чували. Не беше кой знае какво — две карабини и един немски автомат. И освен това няколко патронни сандъчета, два офицерски планшета, бинокъл и други дреболии, с които можехме повече да се кичим, отколкото да воюваме. Макар да знаеше какво ще намери, бай Нико гледаше разочарован оръжието.

— Това е нищо! — измърмори той.

Боян го погледна сърдито.

— Не е нищо! — каза той сухо. — Шест пушки и един шмайзер не са нищо...

Изглежда, че бай Нико не смяташе войнишките пушки за свои. Той само вдигна рамене и добави:

— Как ще ги разпределим?

— Ще ти кажа — отвърна късо Боян.

Едва сега за пръв път го погледнах по-внимателно. Това дребно, мрачно, недружелюбно момче щеше да бъде или много добър командир, или много лош — по-скоро лош. Почти сигурно ми се виждаше, че няма да го обичат в отряда. До тоя момент той не бе погледнал никого от нас, та не бях сигурен дали ни различава един от друг. Имах лошото чувство, че крие от нас очите си и като че ли и своите лоши помисли. Кой знае защо, много ми приличаше на провокатор, който след няколко часа ще ни замъкне направо в някоя жандармерийска засада.

— Взимайте оръжието и да вървим! — обади се Боян нетърпеливо.

— Накъде ще хванете? — запита воденичарят.

— Колкото по-малко знаеш, толкова по-добре за децата ти — отвърна сдържано нашият командир.

Воденичарят го погледна с достойнство.

— Туй трябваше да ми кажеш, като донесе пушките — обади се той недоволно. — Ама тогава май че забрави!...

— Не бях забравил... Но не обичам да уча стар човек...

— А точно туй правиш, учиш ме...

— Ами като сам не се сецаш! — някак припряно отвърна Боян. — Къде сме тръгнали... Където сме тръгнали, бай Флоро, както ни гледаш — я се върне един, я никой...

Тоя път воденичарят не намери какво да отвърне. Боян се наведе, вдигна от купа единия планшет и ми го подаде. В тоя миг погледът на неговите малки, остри очички ми се стори някак изненадващо присмехулен.

— Вземи, докторе, това е за тебе!

— На момченцето — чантичка — казах аз, — да има с какво да играе.

Едва сега Боян истински се усмихна — усмивката му не беше лоша:

— За пушка ли претендираш?

— Не, не претендирам — казах аз.

— Виждаш ли?

— Все пак трябва да има човек поне с какво да се пази.

— Виж, тука си прав — каза замислено Боян. — Тоя път когото хванат, жив ще дерат...

Внезапно той бръкна в сухарната си торба и извади оттам старичък, обилно смазан пистолет.

— Вземи! — каза Боян. — И да вървим, че ни чакат.

На тръгване той само кимна на воденичаря и пръв излезе. Аз бях последен. Старият ятак на партизаните ни проследи с тъжни очи, после въздъхна и се прекръсти. Едва сега в главата ми влезе и заседна здраво простата мисъл — ние бяхме тръгнали на смърт. Ние може би бяхме обречени. До тоя ден всичко можех да си представя за себе си, освен че някой ден ще стана партизанин. Може би бай Нико беше съвсем прав да ме попита дали искам да тръгна с тях. Готов ли съм да поема смъртното дело?... Не, не бях готов. Изведнъж разбрах, че дълбоко в себе си винаги съм се чувствувал в безопасност. Знаел съм,

че все пак ще дойде някой ден и аз ще се отскубна завинаги от тоя кошмар. А ето че съвсем неочаквано за мене се бях озовал на нов път — неизмеримо по-съдбоносен и страшен. Не, не бях готов за тоя път, но вече нямах и друг изход. Каквото и да се случеше, аз не биваше да се различавам от другите. Сега ясно разбирах, че това е едничкият шанс за спасение.

Когато пристигнахме при групата, веднага разбрах, че не сме все още никакъв партизански отряд. Всички, включително и войниците, бяха заспали, в тишината се чуваше ясно тяхното хъркане. Събудихме ги с немалки усилия, едва ги изправихме на крака. Боян побърза да раздаде оръжието. Автомата той задържа за себе си, своята пушка даде на бай Спас. Другите две пушки получиха бай Нико и едно от селянчетата, което бе служило войник. Четирима от въоръжените тръгнаха в челото на колоната, двама останаха отзад. Сега се движехме бързо по коларския път в посока точно на запад. Аз крачех редом с Виктор, който дишаше тежко в мрака. В края на краищата физически той бе най-слабият в отряда, но досега не бе дремнал нито за миг. Мъчех се да видя в тъмното лицето му, но не успях. Искаше ми се да му кажа нещо ободрително, но знаех, че е забранено. И все пак не се въздържах, тихичко пошушнах:

— Каквото и да стане, но не могат без нас... Все някой ден ще им притрябваме...

— Защо някой ден? — запита той учудено. — И сега им трябваме.

— С голите ръце?

— Ти поне имаш пистолет! — каза Виктор.

В гласа му се чувствуваше с мъка притулена горчивина. Той сякаш разбра, че се е издал, защото побърза да добави:

— Цял живот съм мечтал да пипна с ръка някакво оръжие... И досега не съм имал късмет...

— Вземи моя пистолет — казах аз.

— Не, моля ти се...

— Вземи го, като ти казвам.

Аз го пъхнах в ръката му, но той я дръпна така рязко, сякаш го бе опарил. Трябваше да се наведе и да го търся пипнешком в мрака.

— Не, не, моля ти се! — шепнеше той над главата ми. — Ние сме отряд, трябва да се пази дисциплината...

— И все пак ще го вземеш! — казах аз. — Утре ще говоря с командира.

След половин час отрядът отново спря. Понеже бяхме назад, не разбрахме причината. Побързахме да излезем напред. Оказа се, че пред нас имало река, и то доста дълбока. Между Боян и бай Нико станал малък спор. Бай Нико предложил да потърсим брод и да не минаваме през моста. Боян не се съгласил.

— Ще загубим много време! — казал той. — И в края на краищата, ако почнем да газим водата — ще вдигнем повече шум.

— А ако мостът е охраняван?

— Ще проверим...

Тия последни думи чухме и ние с Виктор. Напред тръгна малка разузнавателна група — Боян и бай Спас. Едва бяхме отминали десетина крачки, и те изчезнаха от погледите ни, сякаш бяха потънали в земята. Ние седяхме край пътя, някой запали цигара. Бай Нико гневно го смъмри и малката светлинка бързо угасна. По-късно разбрах, че това е бил един от войниците, но никога не ми стана ясно дали тая нищожна светлинка бе изиграла някаква роля във всичко, което по-късно се случи. Но тогава просто седяхме и мълчахме, в душата ми нямаше никакво предчувствие за опасност. За пръв път, откакто бяхме тръгнали, усетих приятната, галеца прохлада на нощта. Някакво кръгло, фосфоресциращо насекомо бавно пълзеше в краката ми. В мига, в който посегнах небрежно към него, сухо изтрещяха изстрели.

Бяха впрочем само два изстрела, които почти се сляха един с друг. Веднага след това се чу къса, нервна серия на автомат, отново няколко пушечни изстрела, тишина.

— Въръжените след мене! — изкомандува високо бай Нико.

Видях как той се понесе към моста, последван от няколко неясни фигури. Едва сега съобразих, че всъщност и аз бях въръжен. Хукнах след тях с все сила, малкият аванс, който бяха взели пред мене, започна бързо да се топи. На моста отново затрещяха изстрели, последвани от нова автоматична серия. Един от тия, които тичаха пред мене, залитна и се строполи по лице на земята. Едва не го отминах, увлечен в нашата стихийна атака, но изведнъж като юзда ме дръпна съзнанието за моя лекарски дълг. Спрях и се наведох над падналия. Мислех, че е някой от войниците, но видях внезапно омачкано сако и над него познатата ситно къдрава коса.

— Виктор! — извиках аз ужасен.

Дори не бях забелязал кога е изтичал с другите. И нямаше право, той не беше въоръжен. Хвърлих се на колене върху каменистата настилка на пътя, започнах бавно да го обръщам. На слабата виделина на небето видях лицето му — смъртно бледо и неподвижно.

— Виктор! — изкрещях аз отново.

Внезапно той отвори очи, погледна ме с угаснал поглед и тихо каза:

— Раниха ме...

— Къде?

— В корема!...

Започнах да го разкопчавам с трескави пръсти. Стрелбата внезапно бе престанала, чувах само дрезгави гласове и подвиквания, но вече не разбирах смисъла на думите. Вдигнах мократа от кръв риза на Виктор и съвсем ясно видях широката, страшна рана — в корема, малко под слънчевия сплит. Пъхнах ръка под кръста му, куршумът бе излязъл от другата страна, навярно малко над бъбрека. Не знам защо, в тоя миг тъпо съобразих, че той, който го е ранил, е стрелял навярно от легнало положение.

— Каква е раната? — попита тихичко Виктор.

— Нищо, лоша рана, но не безнадеждна! — отвърнах аз, — Не бой се, щом си с мене, ще те спася...

Да, разбира се — можех да го спася. Но трябваше да го оперирам колкото се може по-бързо, незабавно, още сега. Вдигнах глава и се ослушах. Някакъв човек бързаше към мене, чувах раздражения глас на бай Нико.

— А бе вас питам — кой стреля?... Къде е Боян?

Никой не му отвърна. Непознатата фигура се изправи пред мене, разпознах бай Спас.

— Кого удариха? — питаше той. — Виктор ли?... Божичко, как може Виктор?

И той се хвърли като мене на колене върху коравата настилка. Лицето му беше някак неестествено преbledняло, сякаш беше получил раната самият той.

— Жив ли е?

— Жив е — казах аз. — Но трябва веднага да го пренесем в най-близкото село...

В тоя момент някъде от тъмното дотича бай Нико, все тъй бесен от ярост, и неистово закрепця.

— Що не се обаждаш, щурак такъв... Къде е Боян?

— Изтича след тях! — отвърна глухо бай Спас.

— След кои тях?... Говори като хората...

— След тия — дето стреляха!... — И като се изправи на крака, кресна в лицето му: — И стига си викал!... Раниха Виктор...

Едва сега бай Нико погледна към нас. Яростта му се смени в миг с израз на безпомощност и униние.

— Как тъй раниха го? — попита той смаяно. — Какво търси тук Виктор?

Едва го чух — така бързо и трескаво работеше мисълта ми. Да, разбира се, най-напред трябва да се тампонира раната, да се направи носилка. Да се тампонира, но с какво? Не може с мръсната носна кърпичка, не може с подгизналите от пот ризи. Вдигнах глава и безпомощно се огледах. Сега нито виждах хората, нито чувах гласовете им — пред мен като море се разливаше безлюдната и враждебна нощна пустиня. Изведнъж почувствувах в стомаха си такава остра слабост, че просто ми прилоша.

— Как не ви е срам! — казах аз глухо. — Да не ми кажете... А къде ви са санитарните материали?

Масивната шия на бай Спас като че ли потъна между плешките му.

— Аз им казах — отвърна той тихо. — Казах им, че тъй не бива...

— И защо? — питах аз отчаяно. — Защо, защо? Да не ви издам ли, глупаци такива?... Е, добре — тогава защо поне не взехте аптечката?

— Докторе, не си прав! — едва чуто, но спокойно се обади Виктор.

— Ти мълчи! — казах аз и внезапно ме обзе безсмислена ярост, по-страшна от моята безпомощност. — Махнете се, какво се трупате над главата ми... Не виждате ли, че ми пречите?

— Не ни пречат — каза тихо Виктор.

Наистина не ми пречеха. Какво правех, та да ми пречат? Като насън видях как по брега на реката бавно крачи Боян, надянал през ремъците две дълги манлихерови пушки. Бай Нико забърза към него,

каза му нещо отривисто и нервно, което не разбрах. Но съвсем ясно чух изпълнения с досада отговор на командира:

— Остави сега тия работи!... Не му е мястото...

Появяването на Боян, кой знае защо, ме изпълни с нова надежда. И аз забързах към тях. Боян разказа с няколко думи какво се бе случило. Патрульът спокойно минал моста, двамата разгледали местността и тръгнали да се връщат. Точно тогава изтрещели двата първи изстрела.

— Видях как цъфнаха пламъците на пушките! — говореше тихо Боян. — Бяха един до друг, скрити в най-близкия храст. Хвърлих се на земята и веднага стрелях. Изглежда, че единият е бил по-напред напълнил съм му главата с куршуми. Вторият не издържа, хукна да бяга. Изчаках го, докато излезе на открито, тогава го нашарих от горе до долу...

Слушах без никакъв интерес тоя жесток разказ и ми се струваше, че говорят за някакви съвсем непознати хора. Какво ме засягаше това, какво общо имаше с мене и Виктор?

— Какви бяха? — запита ниско и равно бай Нико.

— Жандармеристи. Трябва веднага да ги съблечем и да дадем дрехите на двама от нашите. Съвсем в ново са облечени тия мръсници... Ботушите им са здрави и меки...

Дори ботушите им успял да разгледа. Не можех да се въздържа.

— Това ли е най-важното? — избухнах аз. — Засрамете се...

— Какво ти е, докторе? — запита учудено Боян.

— На мене ми няма нищо... Но Виктор издъхва...

Разказах му с няколко думи за нещастиято. Боян слушаше мълчаливо.

— Трябва веднага да го оперирам — добавих аз нервно. — Без никакво бавене.

Боян ме погледна с недоумение, сякаш не беше чул добре.

— Къде ще го оперираш?

— Това вие ще кажете...

В тоя миг отново вярвах на думите си, сякаш наистина всичко зависеше от тях.

— Какво ще кажем? — отвърна смутено Боян. — Зер може тук — на полето?

— Много добре знаеш, че не може. Трябва да стигнем бързо най-близкото село...

— И таз хубава! — отвърна сериозно Боян. — Та селата са пълни с жандармеристи...

— Какво от това?... За какво ни са пушките?... Ако е нужно, ще водим бой... Ще го превземем...

Боян се замисли, сякаш в моето налудничаво предложение наистина имаше нещо реално.

— Да го превземем — можем — отвърна той все тъй сериозно. — Или поне да ги задържим в обсада, докато го оперираш... Добре, но после? Ако осъмнем в полето, всички сме загубени. До сутринта ще ни заобиколи цял полк.

Той говореше с мене спокойно и разсъдливо като с неразумно дете, на което нещата трябва да се обяснят по детски.

— Какво от това?... Според вас да го оставим да загине ли?

— А според тебе всички ли да загинем?

— Какво ме интересуват всички! — избухнах аз. — Всички ние не струваме колкото малкия му пръст...

Но Боян и сега не загуби търпение.

— Може и тъй да е, докторе! Но тогава какъв смисъл има твоята операция? Зер мислиш, че като го намерят опериран, ще му простят?

Внезапно се събудих — като някакъв дим беше излетяла моята вяра в чудесата. И моята истина, в която досега така сляпо бях вярвал. Смътно усещах, че съм се събудил в някакъв друг, по-долен, сляп и нищожен свят. Само за един миг бях станал като другите и дори не разбирах какво съм бил преди това.

— Зер ще го оставим тъй — да умре? — попитах аз уплашено.

Боян потърка мъчително челото си.

— Просто не виждам изход...

— Трябва да намерим някакъв — казах аз умолително. — Все нещо трябва да се измисли...

— Колко, мислиш, ще живее още, без да му дадем помощ?

— Не знам!... Може би няколко часа... А може би и малко повече...

— Няколко часа! — повтори автоматично Боян. — Това е нищо... Ако можеше да изкара тъй поне до сутринта...

— Не, не може! — възкликнах аз отчаяно.

— Лошо! — въздъхна Боян.

И внезапно сякаш забрави, че съм до него. Той огледа стреснатото хората, които ни бяха заобиколили, забеляза бай Спас и бързо разпореди:

— Поеми охраната на отряда... Сигурно ще се забавим малко...

Видът му беше все тъй угрижен, малките му очички някак особено се впиха в бай Нико.

— Виждам само един изход — да се вмъкнат незабелязано в Ръжево. Там има амбулатория, в това съм сигурен.

Бай Нико мрачно мълчеше.

— Опасно е! — каза той най-сетне.

— В края на краищата — късмет! — каза нетърпеливо Боян. — Има хора всякакви — добри и лоши. Ако попаднат на добри, ще спасят момчето... Докторе, ти на това съгласен ли си?

— Как да не съм съгласен! — трепнах аз. — Разбира се, че съм съгласен...

— Тогава върви, разпореди се да му направят носилка... Ония свини имат хубави платнища — ще ви послужат...

Двете платнища на убитите жандармеристи бяха наистина удобни, свързахме ги с върви, а от коланите им приспособихме нещо като ремъци за носене. Усещах смътно, че нарочно се мотая около носилките, макар моите помощници да пипаха достатъчно бързо и сръчно. Страхувах се да отида при Виктор, не знаех какво да му кажа. Бях сигурен, че ще се уплаши, като разбере, че ще останем сами. А след като бях престанал да вярвам в чудеса — не вярвах и в себе си, в своите сили, в щастливия изход от среднощната авантюра. Можех ли да му обясня какво точно ни предстои?... Не можех... Но още по-малко право имах да го държа в неизвестност. Като въздъхнах дълбоко, с отмалели крака се запътих към него. Момчетата бяха подложили някакви дрехи, бяха повдигнали главата му. Надвесих се над него, но той не ме усети.

— Виктор! — казах аз уплашено.

Виктор бавно отвори очи.

— Как се чувствуваш?

— Не боли много — каза едва чуто той. — Ако ти се случи — да знаеш, че не е толкова страшно...

— Викторе, ще те спасим! — казах аз. — Намислихме нещо...

— Добре, докторе — отвърна той.

В гласа му нямаше нито надежда, нито отчаяние. Стори ми се някак отпаднал и примирен.

— Викторе, не бива да се отпускаш! — казах аз. — Нито за миг... Трябва да се бориш, трябва да си даваш кураж...

Той се усмихна и усмивката му беше така неочаквана и страшна, че се изплаших.

— Да, знам — отвърна тихичко Виктор. — Това и от книгите знам...

— Сега почакай малко, веднага тръгваме...

Момчетата донесоха носилката, внимателно положиха върху нея отпуснатото тяло на Виктор. Извърнах глава и забързах напред към Боян. Той все още приказваше с бай Нико, но като чу стъпките ни, млъкна. И двамата мълчаха известно време, после Боян заговори с усилие:

— Докторе, ще ви оставим край селото. Но ти сигурен ли си, че ще ти стигне туй, което ще се намери в една проста амбулатория?

— Мене ми трябва съвсем малко! — казах аз. — Представа нямаш колко малко ми трябва...

Очите на Боян някак особено заблестяха.

— Ще ти дадем още един човек — продължи той. — Ако стане нужда, двамата ще го носите. Пък и той ще влезе в селото да потърси местния фелдшер... Съгласен ли си да ти оставим Спас?

Да, наистина — по-добър и по-сигурен от него мъчно можеше да се измисли.

— Той е окумуш човек, разбира селските работи... Ти да отидеш — ще се объркаш...

— Той съгласен ли е? — запитах аз.

— Как тъй — съгласен? — погледна ме учудено Боян. — Ами това е задача, трябва да я изпълни...

— Не! — казах аз. — Искам да го, попитате... Все пак предпочитам доброволно вместо по заповед...

— Докторе, нека дойда аз! — обади се някой умолително в тъмното.

Обърнах се — беше дядо Щилян. Лицето му сякаш се бе смалило — такава молба, такава мъчителна надежда беше свила чертите му.

— Нека аз, докторе! — повтори той.

В миг ми се поиска да побягна панически в тъмното. Знаех предварително, че няма да имам сили да му откажа. А не биваше, какво можеше да ми помогне тоя мършав, изтощен старец?

— Не знам — казах аз с отмалял глас. — Стар си, няма да издържиш...

— Не, не съм стар, сила има у мене! — продължи тихо старецът. — Ако аз не свърша тая работа, никой друг няма да я свърши — тъй да си знаеш... По мене даже куче няма да лавне...

Обърнах се безпомощно към Боян. За мое учудване той гледаше с жив интерес към стареца, целият му вид издаваше някакво спотаено съгласие.

— Виж, това е идея! — възкликна той живо. — Как не ми мина по-рано през ума? Него и през тигри да го пуснеш — тъй и ще мине, без да го забележат...

По принцип той беше прав. Наистина най-незабелязано биха проникнали в селото старец или дете. Но дядо Щилян ми се виждаше някак прекалено плах и беззащитен.

— Щом ти смяташ, съгласен съм — казах аз колебливо.

— Чудесно! — възкликна живо Боян. — Дайте му една пушка...

— Пушка ли? — обади се с недоумение старецът. — Защо ми е пушка — само да ми се мотае в краката...

Боян ме погледна бързо.

— Всъщност той е прав... Тая работа може да се свърши или с добро, или никак. Всред тия зверове една пушка не е никакво оръжие...

— Не е точно тъй! — обади се внезапно бай Нико. — Оръжие някакво им трябва, макар и за краен случай...

Изглежда, командирът долови жестоката му мисъл, защото се намръщи.

— Докторът има пистолет! — каза той сухо. — Но съм сигурен, че няма да стане нужда...

— В такива работи трябва всичко да се предвиди! — измърмори вече съвсем неохотно бай Нико.

— Точка по тоя въпрос! — каза решително Боян. — И да вървим, че губим време...

Колоната отново потегли — тоя път с много по-бавен темп, защото трябваше да носим Виктор. Боян ми обясни своя простичък

план — преди всичко да се промъкнем незабелязано в селото и да извърша операцията. След два дена трябваше да оставим Виктор у някой ятак и отново незабелязано да се измъкнем. Най-важното беше да запомня мястото на бъдещата явка, паролата и часовете на трите контролни срещи.

— Ще пътувате само нощем! — приключи Боян. — Дядо Щилян знае местата, той ще те води...

Спрях се край пътя, за да дочакам носилката. Виктор беше съвсем пребледнял, струваше ми се, че едва диша. Изведнъж си припомних идиотското предсказание на бабата, но веднага го изгоних от ума си. Все още бях жив, все още чувствавах в себе си сили. Веднъж да стигнем до селото, да намерим амбулатория...

— Докторе, викат те! — пошепна ми някой отпред.

Тоя път ме викаше бай Нико. Като ме видя, Боян поизостана, явно беше, че нашият политкомисар иска да говори с мене насаме. Той помълча малко, после заговори тихичко и неохотно.

— Докторе, искам добре да ме разбереш — каза той. — И тоя път без срѣдни!

— Слушам те — отвърнах аз.

— Тебе ти е ясно, че си се нагърбил с много тежка задача... Непосилна — бих казал. Сега ти държиш в ръцете си не само живота на нашия Виктор. Ти държиш в ръцете си и съдбата на целия отряд...

— И според тебе какво може да се случи? — попитах аз хладно.

— Всичко! — отвърна той троснато. — Могат да ви заловят живи, да ви инквизират, да се гаврят с вас, както си искат... Ти си екзалтиран човек, затова не знам — помисли си... Трябва трезво да си дадеш сметка — ще имаш ли сили да издържиш?... Та ти знаеш мястото на отряда, явката...

— А ти по-добре ми кажи: за отряда ли се страхуваш, или за себе си?

— Ще те плесна през устата! — каза бай Нико с ненавист. — Глупак с глупак.

Обидата мина край ухото ми, без да ме засегне.

— Върви си!... Махай се! — добави той грубо.

Аз отново спрях край пътя, за да дочакам носилката.

Тая нощ не съществува в моите спомени така тъмна и глуха, както беше в действителност. Тя живее в мене огряна от някаква синкава светлина, студена и мъртва. По безкрайното небе, пулсиращо от звезди, прелитаха от време на време със слаб тътен невидими самолети. Тъничко парченце луна, кацнала над върбите, кой знае защо, ми напомняше за пеец в нощта старинен часовник. Спомням си още плисък на вода, неподвижните клонки на храстите, могъщия дъх на земята, която изстиваше като жива под нас. В далечината пееха петли, нощни птици прелитаха с трескав шум, който раздираше сърцето ми. Една кукумявка дълго и зловещо мяука близо до нас, най-сетне не издържах и хвърлих по нея някакъв камък. Той изсвистя в мрака и падна глухо и тежко върху кънтящата гръд на земята. Кукумявката млъкна за десетина минути, след това отново започна да реди в ухото ми своите жалки предчувствия.

Бях съвсем сам, до мене в носилката лежеше Виктор.

Старецът отдавна беше заминал. Изпратих го до шосето, което влизаше в селото откъм северната му страна, противоположна на града, от който бяхме избягали. Спряхме и двамата под черната сянка на едно грамадно дърво и внимателно се огледахме. Шосето се простираше пред нас бяло и гладко като огряна от небето мъртва река. Беше съвсем тихо и мъртвешки безлюдно. Имах странното чувство, че по този път от векове не е минавал ни човек, ни животно. Може би беше път, който не водеше към живота, а към смъртта.

— Върви! — казах аз. — И помни, че трябва на всяка цена да успееш...

Той не ми отвърна нищо, само безшумно тръгна. Проследих го, докато се появи върху мъртвата белина на шосето — тънък, безплътен — като душа на праведник, поела кротичко своя път към небето. Едва не извиках — така остро беше в мене чувството, че отива към гибел. Когато се върнах обратно, Виктор беше заспал.

Отначало се изплаших, помислих, че е загубил съзнание. Наведох се ниско над него — дишаше сравнително спокойно и равно. Докоснах с пръсти лицето му — стори ми се топло, но не трескаво. Не, напразно се смятах досега за добър лекар, всъщност нищо не знаех. И не съм го разбирал, защото може би никога истински не съм се вълнувал. Не знаех дали е добре, че Виктор спи сега. Може би знаех и все пак се страхувах. Плашеха ме тишината и безмълвието, плашеше

ме сънят, който винаги толкова много прилича на смърт. Искан да е буден, да ми говори — думите винаги означават живот. Отдавна бях забелязал, че тия, които умират, мразят думите. Толкова ги мразят, че скриват в себе си дори тия тайни и истини, които цял живот са пазели за своя предсмъртен час.

Измина цял час, а той все още не се събуждаше. Наблюдавах го с тревога — лежеше съвсем неподвижен, само от време на време издаваше кратко, глухо стенание. Това беше все пак знак за живот, може би трябваше да се радвам, но аз целият изтръпвах, гърбът ми се сковаваше от нервен студ. Може би затова не издържах и хвърлих камъка по кукумявката. Когато седнах отново, той каза:

— Ти май че си суеверен...

Едва не подскочих от радост. Макар да проговори тихичко, гласът му беше неочаквано ясен и отчетлив.

— Да — казах аз. — Т.е. не, от де на къде... Но ти мълчи, сега не бива да приказваш...

Той наистина помълча няколко минути, след това отново тихичко проговори:

— Звездите...

— Какво — звездите? — попитах аз.

— Звездите над нас — каза той. — Те са най-странното... Те най-много ми напомнят за вечността, която не притежаваме...

Неволно ги погледнах. Видяха ми се съвсем омразни сега със своето безучастно мигане.

— Не бива да говориш! — казах аз.

— Не, остави ме, тъй ми е по-леко — отвърна Виктор с отслабнал глас. — Много по-леко, отколкото да гледам звездите...

Някаква тръпка пробягна по лицето му, избледнелите му устни се свиха в мъчителна спазма.

— Не бива да говориш! — настоях аз. — Това те изтощава.

Той пое въздух, изпусна го бавно и отново заговори — все по-тихо и неясно:

— Можеш ли да си представиш небе без звезди?... Не можеш, разбира се... Звездите са в нас, в съдбата ни... Може би неслучайно са свързвали съдбите на хората със съзвездията... Ти от коя зодия си?

— От „скорпион“...

— Да, личи ти — отвърна той. — Макар че не вярвам, но все пак... Трудно е да се отдели крайното от безкрайното, мимолетното от вечното... В края на краищата те трябва да бъдат едно и също...

— Точно тъй! — възкликнах аз живо.

За пръв път, откакто бяхме дошли на това проклето място, той произвърна мъчително глава и ме погледна. Нещо странно имаше в тоя поглед, което ме потресе — и молба, и надежда в същото време, примирени и ликуващи, отчаяни и изпълнени с вътрешна сила.

— Разбра ли го? — попита той.

Но гласът му беше съвсем угаснал. Отново се изплаших. И в същото време изпитах огромно желание да му кажа нещо, силно и убедително като математическа формула, по-силно от всичко, което човечеството бе измислило досега като успокоение и надежда пред смъртта.

— Слушай, Викторе, не бива да говориш повече! — започнах аз. — Сега ти ще мълчиш, а аз ще говоря.

Той не ми отвърна, само бавно затвори очи. Изглежда, че последното усилие го бе съвсем изтощило. Трябваше да бързам, трябваше да му кажа всичко, докато все още имаше някакво желание да ме слуша.

— Ти помниш, Викторе, когато говорихме за времето и за пространството — продължих аз. — Може и да си забравил, но аз помня всичко — дума по дума. За вас, Викторе, тия неща, изглежда, са проста физика. Едно по-дълбоко и по-вярно обяснение на така наречения физически свят... Вие много се радвате, че сте измислили нещо ново... Но не знам дали съзнавате как това ваше откритие обръща надолу с главата дори най-елементарните ни представи за живот и съществуване... Мене лично формулите по-малко ме интересуват. Аз искам да си ги представя като реалност. И тука вече стигам до неща, които ме изумяват...

— Стената... — каза едва чуто Виктор.

Не го разбрах какво иска да ми каже. Преглътнах с пресъхналото си гърло и продължих:

— Какво всъщност представлява този ваш четиримерен континуум? Знам какво представлява тримерен. Това е нещо завършено — мога да ти кажа веднага дали е паралелепипед, или цилиндър. Изведнъж вие слагате ново измерение — времето. Добре,

съгласен съм, всичко, което казвате по тоя въпрос, е убедително. Наистина аз не мога да си го представя като конкретност, но приемам, че това е моя беда или несъвършенство... Все пак, каквото и да си мисли човек за вашия четиримерен континуум, той не може да бъде една реалност — каквато щеш дума си избери. Но каквато и да избереш, все пак това ще представлява една ограниченост и завършеност...

Тук аз замълчах разколебан. Не, не ме изплаши неточността на думите, които произнасях. Но аз бях започнал да развивам някаква научна теория, а всъщност трябваше да създам една надежда — една страшна надежда пред един умиращ човек.

— Чуваш ли ме, Виктор?

Но Виктор не ми отвърна. Изведнъж ме обзе паника — трябваше колкото се може по-бързо и по-ясно да му кажа това, което си бях намислил:

— Добре, Виктор, приемете, че това, което наричаме материално съществуване, не е някаква вещ, която лети във времето и пространството. Но оттук следва един съвсем простичък извод. Всичко, което ние смятаме, че се твори в течение на времето, всъщност съществува в една даденост...

Спомням си, че точно в тоя миг отново се обади кукумявката, но тоя път нейното мяукане не ме изплаши.

— И друго, Виктор! — продължих аз трескаво. — Щом ние съществуваме в тая даденост, то по принцип по нищо не се различаваме от нея. Основното е, че аз съществувам. Аз съм съществувал винаги и винаги ще съществувам в буквалния смисъл на думата. След хиляди години някой учен ще бръкне в тая даденост, която наричаме условно минало, и ще ме извади оттам, както вади носната си кърпичка. Това са вече възможности на овладяване на материята във всички форми на нейното съществуване...

При тия думи изведнъж почувствувах в сърцето си огромна лекота. Струваше ми се, че съм спасил не само него, а и себе си. Млъкнах и вперих тържествуващ поглед в лицето му. Макар да усещах смътно това, което бях казал, никога не вярвах, че мога да го кажа. Изведнъж думите бяха превърнали чувството в истина и тая истина ме караше да ликувам.

— Така ли е, Виктор? — запитах аз.

Но Виктор мълчеше. Над него падаше тъмната сянка на храста и скриваше част от лицето му. Тогава се надвесих над носилката, нетърпелив да чуя какво ще ми каже. Той отвори бавно угасналите си очи и ги затвори, без да проговори нито думица. Никаква искрица на надежда нямаше в тях, никакъв белег, че е чул това, което му казах. Навярно точно в тоя миг бе загубил съзнание.

Изведнъж почувствах, че ме обзема ужас. Думите се бяха разпилели, останаха фактите, които така лекомислено се бях опитал да пренебрегна. Инстинктивно докоснах лицето му — стори ми се много горещо. Наведох се над него и веднага усетих слабото му дихание. Ако исках да го спася, трябваше веднага да предприема нещо решително. Затвореният кръг на неизбежното в тоя миг ни най-малко не ме интересуваше.

Без да мисля повече, като луд се затичах към шосето. Бях забравил всякаква предпазливост — под краката ми трещяха сухи клони и съчки, шумно изплиска вадата. Като стигнах до сянката на дървото, спрях стреснат. Просто не повярвах на очите си. По белия път, който сякаш идваше от небето, все тъй безплътен и лек вървеше старецът. Никак не бързаше. От цялата му фигура лъхаше такова страдание и безнадеждност, че веднага всичко разбрах. Краката ми изведнъж омекнаха, бавно се отпуснах край дънера на грамадното старо дърво. Сухата му кора сякаш разряза гърба ми, но нищо не усетих. Седях безучастен в сянката и мълчах.

Като приближи съвсем, старецът спря до канавката и погледна към мене.

— Докторе! — обади се той тихо.

Аз не отвърнах.

— Докторе, къде си? — попита уплашено той.

Навярно бе чул, като тичах. Очите му все тъй се визираха в сянката на дървото, но не направи нито крачка повече. Едва-едва отворих скованите си устни.

— Тук съм — казах аз дрезгаво. — Тук съм, ела...

Той прескочи канавката и седна до мене. Дълго време мълчахме, без дори да се погледнем в мрака. Усещах само неговото тежко, отчаяно дишане.

— Нищо! — каза той най-сетне задавено. — Няма човеци на тоя свят, няма...

Аз мълчах. Той ме погледна разтревожено и бързо запита:

— Да не е умрял?

— Не, жив е още — отвърнах глухо.

— Щото му нося лекарства... Виж ги, може да са добри...

Той бръкна в ризата си и извади оттам някакви стъкълца и пакети. Трябваше да драсна с кибрит, за да ги видя — йод, риванол, пликче с някакъв стрептоцид, две пакетчета памук, бинт. Не, много късно. Съвсем, съвсем късно. Сега нищо не можеше да помогне — и ножът дори.

— Ще станат ли?

— Не, няма да станат...

Внезапно той заплака — задавено и с някаква глуха кихавица — като старо, простинало куче. Нищо не трепна в мене, аз все тъй стоях на мястото си вцепенен и безсилен. Небето бледнееше, в дървото се обаждаха птички. Чувах ги как шумолят в листата и как от време на време звънват гласчетата им. Може би се търсеха след задушната нощ, може би си разказваха своите светли, птичи сънища. Все едно, тяхното утринно ликуване ми бе така чуждо, както и плачът на стареца.

Дядо Щилян ми разказа всичко, което се бе случило, но тогава аз едва го слушах. Той влязъл в селото съвсем свободно, без да се крие. Нощта била все тъй тъмна и глуха, много по-тъмна отколкото на полето. В нощната чернилка било трудно да се различат улиците, та камо ли къщите. Най-сетне излязъл на някакво по-широко площадче — също без никаква светлинка. Едва се различавали силуетите на няколко по-големи сгради — навярно кметството, пощата. И сега какво да прави, на коя врата да почука! Никъде не се виждал и най-малък признак на живот. Най-сетне старецът се досетил, че някъде в кметството или в пощата непременно трябва да има дежурен служител. Започнал да хлопа най-напред на едната врата, след това на другата — никой.

Точно тогава, привлечена от шума, се появила патрулна двойка жандармеристи. Той се разплакал, обяснил, че е от другото село, Гулянци, че внучето му бере душа и трябва веднага, ама съвсем веднага да заведе лекар.

— Ами там нали имате лекар? — запитал единият жандармерист.

— Няма го, запилял се е някъде, в града сигурно! — изплакал старецът. — Отива си душичката, няма да изтрае до утре...

— Какво, като не изтрае! — скарали му се те. — Тука няма лекар, тука има само някакъв фелдшер...

— Ами фершел, нефершел, все знае повече от нас, все ще помогне...

— Ще помогне той, ама утре ще го дръпнем в кауша... Нали знаеш, че е забранено да се напуска селото нощем...

— Знам, знам! — проплакал старецът.

— Знаеш ти, ама аз не знам как не са ти светили досега маслото...

Старецът го ударил на молба. Загрели му два плесника, ритнали го няколко пъти, но все пак му казали къде е лечебницата — „колкото да вземе илач“. Старецът разбрал, че работата е от удобна по-удобна — фелдшерът бил от града, живеел сам в една стаичка зад амбулаторията.

— Като чух туй, просто подскочих — говореше унило старецът. — Събудих го как да е и му разказах всичко като на брат. Видя ми се добър човек — такъв един якичък, кръвен, добрият човек си личи... Уплашен излезе, от туй дойде цялата беля... Зачерви се тъй, че ще му се пукне лицето, и само едно си повтаря: „Махай се, докато не съм докарал жандарите“.

Дядо Щилян въздъхна горчиво, погледна ме и продължи:

— Как не го молих!... „Аман-заман — казвам, — помогни на човека, доброто никой няма да го забрави... И пари имаме, ще ти дадем...“ Пари ние колко имаме, ама какво друго да кажа... А той: „Махай се, ще ми затриеш децата...“. То се знае, деца сигурно има, ами кой няма деца... И тъй го молих, и инак, пък на края се проснах в краката му като пред владика... „Няма да мръдна оттук — казвам, — ако не дойдеш с мене...“ Хептен побесня, вдигна ме, започна да ми блъска главата в стената. Трябва да съм се замаял, щото гледам по едно време — изхвърли ме чак на двора... Едва тогава се върна и ми донесе лекарствата... Нямахше накъде повече, взех ги и се запътих обратно...

Старецът отново млъкна. И аз мълчах, а небето над нас светлееше и гасеше една по една звездите.

— Няма човеци, няма! — — пророни отново с убит глас старецът. — Уплашен човек не е човек, той е по-лош и от звяр...

Аз мълчах. Старецът ме погледна безпомощно:

— Тъй ли ще го оставим?... Лекарството може и да не чини, ама и на косъм да помогне — все е нещо... Знае ли човек какво ще стане,

може и ангел да слезе от небето...

Да, прав беше, но вече нямах сили да погледна страшната рана, никаква сила нямах за това. Нямах сили да погледна дори лицето му, посинелите и подпухнали клепачи, набъбналите устни. Седяхме тъй дълго, докато старецът отново се обади:

— Трябва да вървим, докторе, не можем да останем повече тука... Щом съмне, хората ще ни видят...

Да, прав беше, във всичко беше прав. И го мразех в тоя миг, защото все пак бе изпълнил дълга си. А аз нищо не бях направил — само приказвах, само лъжех себе си и другите. Навярно Виктор отдавна бе разбрал това, отдавна бе почувствувал моето безсилие.

— Да вървим! — казах аз.

Тръгнахме бавно. Небето на изток бе поруменяло, хлад идваше от невидимите планини. Някаква малка птичка излетя от краката ни и изчезна с пърхане в близките храсти.

Лежахме изтощени в конопената нива, близо до брега на реката. Слънцето все още не беше изгряло, но реката блестеше под избелялото утринно небе. Не се чуваше никакъв плисък, така спокойно и бавно течеше тя край тревистия бряг. Да, старецът и тоя път беше прав — имахме вода, а израсналата нива ни скриваше съвсем от очите на хората. Чувствувах се много по-спокоен, макар и без капка надежда. Преди малко бях превързал Виктор. Прегледах внимателно раната, промих я и я посолех със ситно стрит сулфамид. Тия неща вече нямаха никакъв смисъл, но аз ги вършех с необикновено усърдие. След това тампонирах раната и я превързах. През цялото време Виктор не помръдна в ръцете ми, лежеше все тъй неподвижен и безчувствен, с вкоравено лице на смъртник. Като направих всичко, което можеше да се направи, аз се отпуснах изтощен до носилката. Чувствувах се много по-спокоен, макар да не ми оставаше нищо друго, освен да чакам смъртта.

Скоро изгря и слънцето — грамадно, но все още студено. Следях тревожно как то се издига в небето между тънките ивици червени облаци. Все още духаше едва доловим ветреца. Но аз знаех, че няма да мине час, и то ще заблести ослепително ярко, ще ни залее с жаравата си. Ние, как да е, щяхме да го търпим, но Виктор? Свалих ризата си,

след това старецът направи с помощта на няколко клечки малък сенник над главата му. Това беше нищо или почти нищо, но какво друго можехме да сторим за него?

Когато си спомням този ден, винаги ми се струва, че е прекалено висока цена за всеки човешки живот. А нямаше в него почти нищо за помнене — нищо освен убийствения блясък на слънцето и уморителното жужене на земните пчели. Понякога едва дишах. Слънцето ме притискаше до земята със своята гореща възглавница, пареше очите ми, изстискваше и последната влага от измъченото ми тяло. Знаех, че реката е близо, но не исках да отида до нея. Не, не се страхувах за себе си, през тия дни нито веднъж не се уплаших. Просто не исках, струваше ми се, че нямам право да търся помощ за себе си, когато нямах сили да помогна на Виктор.

И все пак към обед не издържах, бавно пропълзях до реката, която все тъй мъкнеше зеленикавите си води по тинестото дъно. Огледах се внимателно — никъде по равното открито поле не се мяркаше ни човек, ни животно. Без да се събличам, бавно се потопих във водата. Изведнъж ми се стори, че възкръсвам. Поех въздух и се гмурнах към дъното — някакъв корен ми помогна да се задържа там. Сега хладните струи ме обливаха от всички страни, течаха по мене като живи. Животът изведнъж бликна с все сила в мене, мисълта ми се проясни и избистри. Само за миг си показах главата навън, след това отново легнах на дъното. Всичко в мене се съживяваше — тялото ми, страстното желание за живот, страхът. Именно страхът ме накара да изпълзя навън и да се върна обратно в конопената нива.

— Иди да се окъпеш! — казах аз на стареца. — Окъпи се, ще се съвземеш...

— Ще ме видят, докторе! — отвърна той предпазливо.

— Мене не ме видяха...

— Едни могат и да не видят... Като те натисне жегата — пак иди... Аз съм стар човек, мене тя не ме мъчи...

— Иди, като ти казвам! — сопнах се аз.

Но старецът не отиде. Сега ми се струва, че нашата предпазливост е била прекалена. Макар непрекъснато да слухтахме и да се оглеждахме, през целия ден из къра не се мярна никакъв човек. Може би през деня е имало блокада и селяните не са били пуснати на

работа — това никога не узнах. Но около нас бе така тихо и безлюдно, сякаш по някакво чудо на земята бяхме останали живи само ние.

Само веднъж през деня чухме далечно боботене на мотор. След малко над нас мина самолет, но прелетя много високо, очевидно не се интересуваше от хора и бегълци. Едва го дочаках да отmine, и отново пропълзях до реката. Когато се върнах обратно, Виктор беше мъртъв. Старецът седеше до него с угаснало лице, коленете му леко трепереха. Като ме видя, той се прекръсти.

— Отиде си чилиякт! — каза горчиво дядо Щилян. — Само въздъхна и туй си беше. Даже очи не отвори...

Гледах поразен неговото подпухнало, мъртво лице, огромните му сини клепачи. Отдавна знаех, че ще дойде неизбежният край, и все пак изглежда, че дълбоко в себе си не съм вярвал. Човек никога не вярва в смъртта и навярно това е единственото, в което не може да вярва. Той знае, че като всички други е смъртен, и все пак не знае. Дълбоко в себе си той вярва, че ще се случи някакво чудо и ще премине във вечността — може би само той, един-единствен.

— Кога? — запитах аз глулаво, с огромна празнота в сърцето.

— Ей сегичка, докато се къпеше.

Докато съм се къпел, докато съм събирал сили за живот. Проснах се всред вонящия коноп, жилав и як като живота, искаше ми се до смърт да заплача. Но очите ми бяха сухи, гърлото ми бе стиснато в мъчителна спазма. Животът си течеше край мене и реката течеше зеленикава и спокойна над калното дъно. Земните пчели жужаха в ушите ми, от време на време квакаха жаби. Всичко беше живо, всичко освен Виктор.

Когато слънцето се наклони силно на запад, старецът отново продума:

— Трябва да го погребем, докторе...

Само тая проста мисъл не беше минавала през ума ми.

— Да го погребем ли? — попитах аз стреснат.

— Ами как! — каза с укор старецът. — Зер ще го оставим на псетата?... Ще го погребем, както е редно, по християнски...

— Той не беше християнин — казах аз.

— Ти нищо не знаеш — измърмори убедено старецът. — Мене ми казаха — ако че бил еврейин, но носел нашата вяра...

— А тоя твой фелдшер, дето го уби, според тебе и той ли е християнин?...

— Ами какво — не беше толкова лош човекът...

Погледнах го яростно.

— Ти чуваш ли се какво приказваш — едва сдъвках думите — говедо такова?...

— Не беше толкова лош! — повтори упорито старецът. — Някой друг би извикал веднага жандарите... А той и лекарства ми даде... Зер, ако ги бяха хванали в мене, нямаше да разберат кой ги е дал...

Изведнъж яростта ми угасна, смесена с отвращение.

— Трябва да го погребем — казах аз. — Не можем да го оставим на тия изроди...

— Нека се мръкне по-напред — отвърна старецът. — Като се мръкне, ще намеря с какво...

Цели два часа не продумахме нито дума. Като се смрачи съвсем, старецът стана от мястото си.

— Аз ще вървя! — каза той.

В първия миг не го разбрах, даже се поуплаших:

— Къде ще вървиш?

— Ами къде — нали трябва да найда лопата — каза той нетърпеливо.

Все още не бях спокоен:

— Върви... Но гледай да не загубиш мястото...

Той тръгна изправен, без да се крие, както през миналата нощ. Искях да му извикам да се върне, но не посмях. Скоро се стъмни съвсем, полето изчезна. Някъде в нивата изпръхтя с криле яребица и шумно прелетя над главата ми. Потреперих целият, уплашено сграбчих буца пръст. Мина близо цял час, а от стареца нямаше нито помен. Напразно се вслушвах в тишината да чуя стъпки, да доловя далечни гласове или изстрели. Нощта бе по-тиха и от деня, само от време на време пронизително цвъртяха щурци. Тогава извадих пистолета, заредих го и магнах предпазителя. За пръв път, откакто бяхме тръгнали, се приготвих за отбрана.

— Кой е?

— Аз съм, докторе! — отвърна уморено старецът.

Навярно бе бързал, защото дишаше тежко и триеше с ръкав изпотеното си чело. В дясната си ръка държеше ръждясала лопата с

къса, счупена дръжка.

— Отде я взе? — попитах учудено аз.

— Откъде ще я взема, даде ми я един човек — отвърна уморено старецът.

— Човек ли? — трепнах аз. — Какъв човек?

— Човек като човек... Има колиба тъдява, изглежда, през лятото там си живее...

Тая работа не ми се видя много чиста. Знаех, че властта отдавна бе забранила на селяните да спят по къра. Старецът взе лопатата и се упъти към реката. Видях го как огледа грижливо брега, после заби лопатата в меката земя.

— Ами ако тоя човек изтича в селото? — казах аз. — И вдигне на крак жандармеристите?

— Няма да изтича! — отвърна спокойно старецът и хвърли пръстта.

— Отде знаеш? — попитах аз раздразнено.

— То се вижда — отвърна старецът. — Пък и да каже — какво? В тая тъмница камила не можеш да наидеш, та камо ли хора, дето се крият...

И понеже го гледах все тъй сърдито, той се подпря на лопатата и сериозно добави:

— Не бой се, докторе... Вие познавате болестите, чобаните — времето, а пък ние старците — хората... Животът поне на туй ни е научил...

Замълчах сърдито. Старецът продължи да копае, грижливо редеше на камара пръстта. Макар да бе изморен, той работи без почивка около половин час, на края едва изтръгнах лопатата от ръцете му. Счупеният инструмент не беше никак удобен за работа, скоро усетих, че почна да ми разранява дланта.

— Той ли ти избра тая счупена дръжка? — попитах аз. — Или нямаше други...

— А, не — имаше — измърмори виновно старецът. — Аз си я избрах...

— Явно, че не мислиш да му я връщаш...

— А, не — ще му я върна! — отвърна живо старецът. — Ама той как ще е сигурен. Рекох поне да не му е жал за лопатата...

Изкопахме недълбок трап, положихме в него нещастното тяло на Виктор. Нямах сили да гледам повече, избягах към нивата. Старецът навярно вече го заравяше, но пръстта падаше без никакъв звук в гроба — падаше върху гърдите му, върху тънкото му лице, в косата му, падаше върху неговите изящни, тънки пръсти, върху изстиналото му сърце. И сега за пръв път сълзите потекоха по лицето ми, а аз ги триех и се срамувах от тях. Когато се върнах обратно, той вече редеше върху пресния гроб чимовете, които бе оставил настрана.

— Кръст трябва! — въздъхна старецът. — Но няма как, душманите ще разберат и ще го изровят...

Дядо Щилян хвърли в реката излишната пръст, прекръсти се широко и каза.

— А сега да вървим... Тая нощ път ни чака...

Прибрахме лекия багаж, старецът взе лопатата. Обърнах се да видя за последен път гроба на Виктор. Нямах никакъв гроб, така грижливо старецът бе замаскирал мястото. Имаше само ниска като мъх трева, няколко нежни стръкчета камъш и тъмна вода, която спокойно и без плисък течеше из равнината. Като че ли никога не бе съществувал и Виктор. Звездите, от които се плашеше, все тъй спокойно трепкаха по небето, между тях не липсваше нито една. От планините подухваше вятър, който раждаше живот и движение. Хиляди щурци се търсеха с дрезгави писъци в мрака, прелитаха залутани прилепи. Малки, полуслепи светулчици си святкаха със сини фенерчета като прежната нощ. Всичко в безличната и равнодушна природа беше, както в прежната нощ, само Виктор го нямаше.

Вървахме дълго по тесни пътечки между израсналите кукурузени ниви — старецът отпред и аз след него. Бързахме и мълчахме. Най-после старецът спря.

— Тука е — каза той.

— Кой е тука?

Непрекъснато го смайвах с моите глуповати въпроси.

— Ами човекът... Дето взех от него лопатата...

Бях го забравил съвсем, пък и не допусках, че старецът е ходил толкова далече. Отново ме обзе безпокойство. Някъде надясно едва се провиждаше ниска колибка, но от нея не идваше никаква светлинка.

— Хвърли я в нивата — казах аз. — Утре кой ще си я намери...

— Мисля да взема малко хляб — каза старецът.

Наистина предната нощ ние бяхме забравили да вземем каквото и да било за ядене. През целия ден не бях помислил за това, но сега усещах, че съм гладен.

— Иди! — казах аз колебливо. — Не е разумно да се пъхнем там и двамата...

— Знам, знам! — каза бързо старецът. — Ти се скрий и почакай, аз сега ще се върна...

Приседнах в сянката на някакъв храст и зачаках. Беше тихо, някъде съвсем отблизо идваше горчивата и нежна миризма на полския кантарион. Чувствах се съвсем изпразнен и лек, сякаш в мене не бе останало нищо. Чувствах се облекчен и спокоен. Не исках вече да мисля за нищо, даже и за себе си. Може би само за парченце топличък хляб и сирене.

След това от всички страни ме обгърна топлият мрак.

— ... и сирене даде! — чух като насън гласа на дядо Щилян. — Малко, но даде... Добър човек, но сиромаш, какво може да има сиромашът...

Старецът помълча, после учудено запитва:

— Спиш ли, докторе?

— А, не — трепнах аз. — Бях се замислил...

— Спеше си, спеше си! — каза доволно старецът. — Е, не е лошо, миналата нощ хич не си мигнал...

А аз си въобразявах, че стоя на пост и го пазя.

— Да се преместим кое-що! — добави старецът. — Да не сме хептен под носа им... Пък после, ако искаш, може да спим и цяла нощ — вече друга работа си нямаме...

Не спяхме ни тая нощ, ни другата.

По-тежка беше първата нощ, защото се чувствах до смърт изморен. След нервното напрежение, което ми бе давало сили, сега изведнъж отпаднах, едва местех краката си. Едва като хапнахме, тъй както вървахме, малко се поободрих, но стъпките все още ми тежаха.

Както досега, водеше дядо Щилян. Колкото и да беше странно, но тежките изпитания на миналата нощ не само че не бяха го изтозили, но като че ли бяха втели някакви нови сили в старческото му тяло. Той ме водеше така пъргаво и уверено, сякаш не скитахме из непознати места, а из землището на собственото му село. Чувството за посоки, изглежда, така силно бе вродено в него, че той нито веднъж не

спря да се огледа или да се замисли накъде да вървим. Кретах мъчително след него и се чудех какво би станало с мене, ако нямах такъв сигурен водач. Навярно още през първия час щях да наля на някой от секретните постове. Но старецът сякаш долавяше всички възможни опасности с края на чувствителните си пръсти. Понякога ние предпазливо пълзахме по синорите на нивите, понякога бързо и свободно се движехме по здрави коларски пътища. Не разбирах и никога нямаше да разбера какво го ръководеше — сетивата му или някаква непонятна за мене интуиция.

През цялата нощ не срещнахме нито един човек, нито едно живо същество, освен някакво куче, което внезапно изскочи от мрака и злобно ни залая. Старецът спря само за миг, продума му нещо кротко и гальовно, след това, без да го погледне повече, тръгна пред мене. Кучето престана да лае, само изскимтя и изчезна така внезапно, както се бе появило.

— Можеше да има хора наоколо — казах аз обезпокоен.

— Не, няма — каза уверено старецът. — Туй е бездомно куче, изплашено. Може тенекия да са му връзвали, може да са му стреляли като на бясно... Едва като дойде зимата, ще се пристраши да се върне на село...

Това куче май приличаше малко на нас. Почувствувах, че ми дожаля за него.

— С какво ли се храни?

— Намира си — отвърна снизходително дядо Щилян. — Я зайче ще щипне, я лалугер...

Малко след полунощ той за пръв път спря и се послуша.

— Мелница има напред... Моторна... Чуваш ли?

Макар да се напрегнах, не чух нищо друго, освен някакъв слаб шум в храстите.

— Това пък какво е?

— Костенурка ще е... или таралеж... — След това се послуша внимателно и добави: — Не, не е таралеж, костенурка е...

И без да се бави повече, немилостиво тръгна напред. И аз потътрих крака след него. Пресякохме няколко безкрайни ниви и отново излязохме на глуха трънена пътечка.

— И сега ли не чуваш? — запита старецът.

Не, и сега не чувах.

— Замириса на мляно! — с някаква тиха, покорна тъга добави той. — На пшенично мирише...

Имах чувството, че не е същият старец, когото познавах от затвора. Съвсем не беше той кротичък, безпомощен човечец, когото жалех. Вървеше лек като момче, целият изтъкан от сетива. Всичко виждаше и всичко чуваше. Тайнственото поле, потънало в мрак и неизвестност, за него беше чисто и просто някаква книжка, която е препрочел хиляди пъти. Едва когато леко се зазори, старецът започна да се оглежда по-внимателно — явно търсеше място за денуване. След четвърт час стана достатъчно светло, за да можем да гледаме и в далечината. Вляво от нас тъмнееше ниска гора, както ми се стори — усойна и гъста. Може би точно това ни трябваше.

— Не, не е сгодно — отвърна старецът. — Това е дъбак, а под дъба нищо друго не расте, задушава се. Ще трябва да се заровим в ланшната шума, ако искаме да се скрием...

— Ами като няма друго?

— Не бой се, ще намерим...

Осъмнахме в рядка букова горичка, цялата обрасла в нисък, бодлив храсталак. Старецът дълго избира мястото, докато най-последоволен спря. В такъв гъсталак таралеж мъчно можеше да проникне, та камо ли човек. Дълго се провирахме между бодли и пълзящи растения, докато намерим свободно място, колкото да легнат неколцина души. Без да каже нито дума, дядо Щилян простря двете войнишки платнища, които ни бяха служили за носилка. Аз се намръщих...

— Махни ги!... Няма да легна върху тях.

Старецът ме погледна с укор, лицето му някак особено помръкна.

— Не думай тъй, сине, грехота е! — каза той. — Ами нали са на другарчето ти. Зер се гнушиш от него?

По-добре да ми беше ударил плесник. Легнах мълчаливо върху коравите платнища и както изглежда, веднага съм заспал. Както покъсно разбрах, спал съм непробудно близо десетина часа. Когато се събудих, беше вече следобед, слънцето бе климнало зад върховете на дърветата. Старецът седеше край мене и внимателно се слушваше.

— Какво има? — запитах аз шепнешком.

— Нищо! — отвърна той, без да ме погледне.

Но не беше съвсем нищо — скоро до ушите ми достигна нежен звън на хлопатарник, съвсем отчетлив и ясен, сякаш животното бе зад храстите.

— Стадо?

— Не, не е стадо, само коза... Стадото е далече — към края на гората.

— Може да я потърсят...

— Може — кимна старецът. — Но пак няма да ни видят, добре сме скрити.

— Не е ли по-добре да я изпъдим?

— И аз туй си мислех — отвърна старецът. — По-далече от нас, по-добре...

Той се понадигна от мястото си, после отново седна.

— А какво ще речеш, ако я издоя по-напред?

Неволно се усмигнах — за пръв път от толкова дни.

Бях се наспал добре, чувствавах се бодър и отпочинал. И при това още от затвора бях замечтал поне за една чаша топло, прясно издоено мляко.

— Ами ако познаят, че е издоена?...

— А, не — аз не много, колкото събира стъклото.

— А водата къде ще прелеем?

— Ще я изпиеш... Пък като се мръкне — ще налеем нова.

Колкото и неразумно да беше това предложение, аз бързо се съгласих. Вече имах чувството, че дядо Щилян може да върши всичко, каквото си пожелае, съвсем безнаказано. Изпих водата, старецът пхна стъклото в джоба си.

— Ами ако точно сега тръгнат да я търсят? — разтревожих се аз отново.

— Не бой се, сине... Ще ги чуя още щом влязат в гората.

Не се съмнявах, че е така. След малко старецът изчезна като невестулка в гъстия листак. Минаха минута-две и нежният звън на хлопатарника угасна без никакво тревожно предизвестие. Макар да не виждах нищо, много добре си представях какво се бе случило. Старецът се изшмугва из храстите чист и благ като праведник. Дяволското изчадие обръща към него брадатата си глава, но вместо да подскочи от страх, смирено тръгва към него. Старецът я потупва по жилавото бедро, разкрачва я вежливо и все така благодушно започва да

я дои. Минаха десетина минути и меденият звън отново стигна до ушите, но сега много по-слаб и далечен. Навярно дядо Щилян кавалерски я бе изпроводил донякъде и сега бе поел обратния път.

След малко той се показа из листака с доволно лице, по което се бе разляла малко нещо от хитрата козешка усмивка.

— Добра коза! — измърмори той. — Хич и не мръдна.

И веднага ми подаде стъклото. Като го отлепих от устата си, видях, че съм прехвърлил половината. Просто не разбрах как стана това, мислех си, че съм дръпнал само веднъж. Подадох стъклото на стареца с жест, в който не се долавяше никаква настойчивост.

— Пий, пий! — каза той добродушно.

— А ти защо не пиеш?

— А, не — нищо... Аз пийнах... там, при козата.

Погледнах го внимателно. Не приличаше да е пил, ама нейсе. Не ми се щеше да размишлявам много по тоя въпрос. Отново надигнах стъклото — този път по-внимателно. Изведнъж ми хрумна да го погледна. И той ме гледаше — с изражение, което сякаш копираше моето. Трябва да съм имал страшно блажен вид, докато смучех това най-обикновено козешко мляко. Засрамах се, неусетно отлепих устни от проклетото стъкло.

— Ама трябва да пийнеш и ти! — казах аз настойчиво. — Не може иначе...

— Не е за стар човек, сине — отвърна дядо Щилян едва ли не умолително. — Защо ми е на мене мляко, няма да ми никнат тепърва зъби... Ти си пийни...

— Не ми се пие повече! — казах аз, макар дяволски да ми се пиеше.

— Е, нищо, остави го за после!... Козата тъй и тъй си отиде...

Имах чувството, че безкрайно съжالياва, дето така лекомислено бе я натирил. И наистина щеше да бъде много по-умно, ако я бяхме вързали в храстите до нас. Стига, разбира се, да не вреци.

Отпуснах се блажено на брезента, затворих очи, след това отново ги отворих. Между клоните на дърветата прозираше твърдото синьо небе, едва-едва отразило в себе си блясъка на слънчевата земя. След малко по него премина облаче, толкова прозирно и леко, че не бях съвсем сигурен дали не съм го измислил. Наистина се чувствавах добре, бях забравил в тоя миг всички нещастия. Без да съзнавам, бях

поел дълбоко в себе си свободата, от която ме бяха лишили толкова време. Само това ми беше достатъчно да се чувствавам отлично, без дори да слагаме в сметката козето мляко.

Внезапно като че ли небето избледня, усетих дълбоко в себе си някаква непонятна нервна тръпка. Имах чувството, че някой ме гледа. Дори не посмях да помръдна — така ужасно ми се струваше това, което след миг щях да видя. Бавно преместих погледа си. И най-сетне видях. Целият вцепенен от страх, едва чуто се обадох:

— Дядо Щиляне.

— Какво, сине?

Навярно беше усетил моята уплаха, защото гласът му трепна.

— Дядо Щиляне — змия.

— Къде е?

— На дървото — точно пред мене.

И не само че беше пред мене, но ме гледаше право в лицето с ужасните си студени очи. Сега, като си спомням това, по-скоро ми е смешно, но тогава наистина здравата се бях втрещил. Кое е право, змията си я биваше, дори не подозирах, че има такива грамадни змии у нас.

— Това е смок! — обади се без никаква уплаха дядо Щилян. — Брей, наистина е много голям... Не бой се, не е отровен...

Никак не ме успокои това, че не е отровен. Въпросът беше да не се докосне по някакъв начин до мене. Иначе по-добре да беше отровен.

— Види се, млякото е помирисал — разсъди гласно старецът. — Акъла си губят, като усетят мляко... Ти не мърдай, сега ще го изпъдя...

Старецът бавно се понадигна. Смокът с едва доловимо движение обърна пъстрата си красива глава към него. Сега и двамата се гледаха — очи в очи. Лицето на стареца се бе вкаменило, бе станало остро като бръснач. За миг забравих смока — така ме порази това неочаквано и непознато лице. Просто съжалявах, че не мога да видя от мястото си очите му, но си представях студения им блясък.

Минаха само няколко мига, които ми се сториха цяла вечност. След това смокът изви глава и започна безшумно да се изнизва назад, като бляскаше със зелените си люспи — все по-дълбоко и по-дълбоко в сянката на дърветата. На края съвсем изчезна. Едва тогава старецът се обърна към мене, гласът му беше съвсем спокоен:

— Отиде си... Надалече отиде, не бой се...

Досрамя ме, че така добре ме разбра.

— Ама наистина беше грамаден! — измърморих аз.

Като че ли щях да се изплаша по-малко, ако беше до половината. Старецът поклати глава.

— Има и по-големи — каза той. — И да си знаеш, може да нападне човек. Особено ако го разсърдиш... Но двама — никога. Толкова акъл има в главата, ако не и повече...

Аз се поизправих. Трябва да съм бил здравата прежълтял, защото каза:

— Пийни малко млекце... То по-добре е вода, ама като няма...

Говореше ми наистина като на дете. Нямаше какво да правя, мълчах. В края на краищата хубавичко ме бе спипал, сега с приказки никак нямаше да си помогна. Старецът помълча малко, после подкачи:

— Патил съм от един смок, и то как... Дете бях, десетинагодишно... Ама то е много дълга история, друг път ще ти я разкажа...

— Не, не — сега я разкажи. И без това си нямаме друга работа.

Старецът ме погледна някак особено изпитателно. Припомних си, че майките така поглеждат децата си, когато се чудят дали да им разкажат някоя страшна приказка.

— Хайде, почвай! — казах сърдито аз.

— То не е кой знае какво — измърмори старецът. — Един ден бяхме отишли с тейко на нивата... Вечерта тъкмо си тръгнахме, и на синора излезе смок. По-голям от тоя ще да е бил, а за детските очи, кажи го — змей... Тейко си нямаше работа, хвърли по него мотиката. И изглежда, че го удари — ако не с желязото, с дървенията. Той само изфуча и се шумгна в храстите...

Старецът се позамисли, навярно си припомняше.

— Забравих да ти кажа, че бях сирак по онова време. Тейко се беше преженил, мащехата се случи ни добра, ни лоша — каквато и да е, но не като истинска майка. На другия ден беше неделя, но тя пак ме изпрати на работа. На тейко му дожаля. „Поработи — вика — до обед, пък си ела.“ Работя аз, ама работа ли е?... Две копки, три сълзи... Едва дочаках да стане обед, вдигнах мотиката и си тръгнах. Изведнъж нещо свирна във въздуха като камшик и докато се усетя, яко се омота около мене. Тупнах на земята от страх. Гледам — смокът се обвил в краката ми, главата му точно срещу мене... Изплаших се, ама няма докъде.

Изведнъж небето гаче ли стана черно, смокът — червен. Но колкото и да бях изплашен, успях да го ловна за гърлото. Ячко момче трябва да съм бил. Смокът стиска, колкото сили има, и аз стискам. Смокът ме поотпусне с опашката и почне да ме бие с нея като с камшик. Боли, та се не трае, но какво да сторя — стискам ли, стискам. Знам — пусна ли, с мене е свършено, отидох си...

Той млъкна за миг, нервни тръпки вървяха по тялото ми.

— Няма да вярваш, тъй се борихме, докато се мръкна... Хич не съм вярвал, че мога да изляза такъв инат... Иначе му посвикнах, вече не ме беше страх от него, само сили започнах да губя. По едно време съвсем отмахал — как да го пусна, ама смея ли... Почнах да си сменям ръцете, туй ме спаси. Като се мръкна, смокът хептен се умори... Сам разбра, че си е хванал белята с мене, изведнъж ме пусна и почна да се тегли назад като магаре на мост. Добре, ами аз се бях вече доста ядосал, та го подържах още малко за акъл. Най-сетне го пуснах — той на една страна, аз на друга, изчезнахме като дим. Ни за мотиката помислих, ни за сетрето, дето го бях изтървал на земята... Тъй се спасих...

Старецът млъкна. Очаквах да отвори уста, да каже: „Добър смок беше... Не ме глътна“. Но, кой знае защо, тоя път наистина не го каза. Вместо това изтърси нещо съвсем неочаквано:

— И вашата работа, сине, дето сте я почнали, и тя е такава... Щом веднъж сте се хванали, трябва да стискате, додека може... Пуснете ли, с вас е свършено, тъй да си знаете...

Тоя път едва дочаках да се мръкне. Изглежда, че след всичко, което се бе случило през последния месец, нервите ми са били просто като накълцани. Щом нещо изшумолеше в храстите — трепвах, чаках като камшик да свирне във въздуха. Едва като се мръкна съвсем, тръгнахме на път. Старецът се завря в тъмния листак, аз след него. И все чаках нещо да се омотае в краката ми. Сега си мисля, че ако наистина се бе случило, нямаше дори да гъкна, да повикам на помощ стареца. За една минута просто станах противен на себе си с тия мои раздърпани нерви.

Но като излязохме на открито, изведнъж насъбрах кураж, дори започнах нещо едва чуто да си свирукам. Старецът отново ме повлече по своя своеобразен начин — ту по пътища, ту по дерета и по оврази. Но аз вече бях свикнал на нощния ход и не си удрях непременно

главата във всеки по-нисък клон, не стъпвах във всички дупки и ями, които се изпречваха на пътя ми. Тая нощ трябва да сме изминали двойно разстояние, но почти не го усетих — така добре си бях починал през деня. Ако съдех по звездите, движехме се право на запад и преди да съмне, навярно щяхме да пресечем старата граница. Кой знае защо въобразявах си, че оттам нататък всичко ще бъде от лесно по-лесно.

По-късно научих, че през тая нощ сме се проврили през цяла мрежа от постове. Верният усет на стареца го водеше през най-безопасните места, или пък навреме усещаше опасностите и ги заобикаляше. Ако бях сам или даже с бай Спас, навярно никога нямаше да стигнем там, където бяхме тръгнали.

Но и тая нощ не ни се размина съвсем без нищо. Малко преди полунощ ние се натъкнахме на патрулна двойка. Старецът ги усети навреме, спря се и тихо пошушна:

— Хора идат насреща...

Хич не се и ослушах, знаех, че нищо няма да чуя. Отбихме се от пътя и се свряхме в някакви гъсти шубраци. За всеки случай аз извадих пистолета, магнах предпазителя.

— Немой да стреляш, сине! — прошепна тихо старецът. — Остави ги, ще минат и ще заминат...

Огорчено помислих, че старецът надали толкова жали тия, които идваха срещу нас, ами чисто и просто не вярваше, че ще ги улуча. Не чакахме дълго. Скоро по пътя се зададоха две човешки фигури. Никак не бързаха — поспираха от време на време, нещо оживено си бърбеха. Като приближиха съвсем, разбрахме, че са цивилни — селяни от близкото село навярно, — въоръжени с пушки, които бяха нарамчили като тояги. От такъв нощен патрул нямаше какво особено да се тревожим.

Най-смешното беше, че приказваха тъй, сякаш бяха сами в полето. Говореха си най-спокойно за лозя, за син камък. Нямаха никакво чувство за опасност или пък подозираха, че аз съм скрит в храстите, не някой друг. По-ниският, доста трътлест и бърбив, се оплака, че синът му имал поправителен изпит в града и сигурно нямало да го издържи.

— Трябва да занесеш една дамаджанка с олио на учителя — каза високият. — Все си е друго, като го понамажеш...

— Туй е едно на ръка... Ами аз друго си мисля — що не се заврем в някоя копа сено да се наспим като хората... Тъкмо утре ще можем да си свършим някоя работа...

Високият колебливо мълчеше.

— Опасно е — измърмори той.

— Какво му е опасното?... Ония снощи минаха, заминаха, сигурно са вече някъде към Сръбско...

— Не, аз за поручика мисля... Може да ни потърси...

— Ще ни потърси зер — каза убедено niskият. — Стиска му на поручика да скита нощем по къра...

Те отново тръгнаха и разговорът им бавно заглъхна в далечината. Тъй и не разбрах дали ще се заврат в някоя копа сено, или ще се развяват до сутринта по пътищата. Щом гласовете им угаснаха, старецът тихо пошушна:

— Чу ли?

Тоя път наистина бях чул.

— Значи, нашите са минали оттука! — каза той възбудено. — Снощи са минали.

— Дали са били те?

— Ами кой друг?... Значи, по верен път вървим, може да ги настигнем...

Тази мисъл ни шибна като с камшик, изпълзахме от храстите и забързахме по тесния път. Може би малко непредпазливо бързахме или аз тъй си мислех. Надали старецът можеше да извърши нещо нередно. От час на час пътят ни ставаше все по-хълмист и неравен, чувствуваше се, че приближаваме планинска местност. Пресякохме някаква рекичка, доста бърза и с каменисто дъно, дълго бродихме из niskи лозя, докато най-сетне местността съвсем се оголи. Пък и небето тая нощ като че ли беше много по-светло, навярно някой секретен пост би ни зърнал още отдалече. За съжаление друг изход нямахме, не можеше, да пълзим по земята като лалугери.

След час пред нас се изправиха полите на голо планинско възвишение. Прекосихме го доста трудничко и отново слязохме в хълмисто поле, обрасло в гори. Тук пътят ни беше по-безопасен, но и много по-труден. Горите бяха niskи и гъсти, не навсякъде се намираха проходими пътеки. Най-сетне призори ние изтощени спряхме.

— Тук ще ноцуваме — каза старецът. — Ако продължаваме все тъй, може и да се загубим...

В гласа му се усещаше едва доловима неувереност. Може би не бе свикнал с гористи местности, в полето се чувствуваше много по-сигурен. Избрахме удобен гъсталак, свряхме се в него, старецът разстла платницата. Тук полянката бе много по-широка, но и храстите не бяха така гъсти. Не беше много сигурно убежище, но аз го предпочитам пред оня проклет змиярник. Все пак като че ли не биваше да спим и двамата, може би единият трябваше да дежури. Старецът сякаш отгатна мислите ми, защото каза:

— Ти спи... Спи, аз ще те пазя...

То си беше тъй наистина, сам аз надали щях да го опазя. Но не беше там работата. Още казал-неказал, без дори да се замислям, аз се изтърколих на платницата и веднага захърках. Когато се събудих, слънцето беше комай над главата ми. Едва сега се сетих, че трябва да се разсърдя...

— Ами нали ти казах да ме събудиш навреме! — скарах му се аз. — Трябваше да се сменяваме...

— Спи си спокойно, сине! — отвърна добродушно старецът. — Колко му е на един старец сънят? Мене и почивката ми стига...

Но аз се бях наспал и понеже се бях наспал, усещах се доста гладен. Почаках половин час, после неуверено запитах:

— Дядо Щиляне, остана ли нещичко за ядене?

Старецът трепна.

— Виж каква съм изкуфяла глава! — измърмори той виновно. — Има, запазил съм ти...

Той бръкна в платнената си торбичка и извади оттам крайшник хляб и бучка сирене. Самото сирене беше доста оваляно, но спомням си, че това не ми направи никакво впечатление.

— Вземи!...

— Не вземи, а го дели надве! — казах аз.

— Вземи, вземи... Аз моята част още сутринта си изядох.

Сигурен бях, че ме лъже, макар да ме гледаше с такъв праведен поглед.

— Честна дума?

— Честна дума! — отвърна старецът с готовност.

Тая готовност още повече ме усъмни.

— Не, не така! — казах аз. — Не ти вярвам, по-добре закълни се!
— Как тъй закълни се! — каза укорно старецът. — Може ли да се
кълне човек за щяло и нещяло? Ами то клетва се дава хептен на зор...

— Щом е тъй — дели хляба и повече не приказвай...

Старецът ме погледна умолително.

— Ама как тъй все се месиш в моите работи, докторе?... Аз месея
ли се в твоите?

Месеше се, разбира се, само че по-деликатно от мене.

— Слушай, дядо Щиляне! — започнах аз.

— Ама какво да те слушам! — прекъсна ме припряно старецът.
— Ами яж, като ти се казва... Аз съм по-стар чияк, всичко от
сутринта съм премислил...

Внезапно лицето му светна.

— Леле, как бях забравил! — възкликна той.

След това взе торбата и почна възбудено да тършува из нея. Най-
после извади оттам някакво селско месалче, развърза възела му и
измъкна оттам половина шоколад. Разбира се, туй нещо само
приличаше на шоколад, толкова пъти се бе размеквало и потичало.
Само цветът му подсещаше донякъде какво държи в ръката си.

— Откъде го взе? — попитах аз смаяно.

— Как откъде?... Зер не помниш кога ми го даде?

Причерня ми, като се сетих какви идиотски мисли ми бяха
минали по онова време през главата. Взех шоколада, но поне го
принудих да вземе от хляба — макар и не половината, много по-малко.
Забелязах, че го изяде внимателно и грижливо — до последната
трохичка. И аз се помъчих да подражавам на пресметливата му
гощавка, но нищо не излезе. Излапах доста бързо моята част, пийнах
малко вода и едва тогава разбрах, че тепърва бих могъл да изям ако не
още един едър петел, то поне една доста добра кокошка. Старецът ме
погледна право в устата, доста огорчен, сякаш там бяха изписани
всичките ми желания. Но нямаше какво да се прави, легнах на
брезента и се зазяпах в небето, сякаш не бях го виждал от сума ти
време. И което си е право, небето тук беше доста различно — много
по-синьо и прохладно, много по-нежно. В неизмеримата вис летяха
едва забележими лястовички, сякаш някакъв вихър ги бе вдигнал
толкова високо и сега се чудеха как да се върнат обратно. По едно
време старецът отново се обади:

— Аз ще вървя.

Но сега не се стреснах, както първия път.

— Къде ще вървиш?

— Ще вървя, където ще вървя...

Опак старец наистина.

— Не, този път няма да стане! — казах аз решително.

Никак не се шегувах. Страх ме беше, разбира се, да не го пипнат някъде.

— Не може, докторе, трябва да намеря храна — каза старецът. — Пък и не е само до храната, вече не знам накъде да вървим. Трябва да разбере кои села са наоколо, да намерим пътя...

— Добре де, нищо против, но ще дойда и аз с тебе...

— Не бива, докторе... Щом те видят, всичко ще разберат... А мене даже няма да ме усетят...

Знаех, че е тъй, и все пак се заинатих. Сега предпочитах да ям корени, вместо да остана сам.

— Ще дойда, додето може! — казах аз упорито. — Сам не ми се стои...

Старецът въздъхна дълбоко:

— Какво да правим... Ела тогаз до края на гората...

Тръгнахме заедно. Веднага разбрах колко излишен съм за такава разходка. Старецът вървеше напред, безшумно като лисичка, а аз настъпвах сухи клони, препъвах се, дори веднъж се закашлях. Найсетне стигнахме края на гората, наведохме се и запълзахме предпазливо от храст на храст. След стотина метра спряхме. Пред нас се простираше полегатото поле, обрасло в ниска трева и жълтурчета, което се губеше някъде в далечината. Близо до нас пасяха стадата си двама овчари. Стадата им бяха малки, по двайсетина глави, а овчарите, седнали под сянката на едно криво черно дърво, нещо си приказваха. Бяха селяни, единият млад, другият почти старец, в ръцете си държеше агне.

— Сърби са — каза тихо дядо Щилян. — Значи, сме минали в Сръбско...

Това и аз разбрах — капите им не приличаха на нашите.

— Ще отида при тях — добави след малко старецът.

— Де да ги знаеш какви са? — казах аз недоверчиво.

— Ами нали ти казах — сърби са... От тях лошо не бива да чакаш...

— Говориш тъй, като че ли и ти си сърбин! — измърморих аз недоволно. — А си чист българин...

— То е тъй — отвърна старецът без никаква особена гордост. — Но все между сърби съм живял и ги познавам... Между тях няма да намериш нито един, който да е с българската власт...

— А четниците?

— И те с немците другаруват, не с нашите... Аз ще вървя, пък ти стой тук да ме пазиш. Ако стане бяля, ще ми помогнеш, но сигурен съм, че няма да стане бяля... Това са чобани, аз познавам чобаните...

Все пак това беше най-разумното — сам да отиде. Старецът се изправи зад храста и бавно се запъти към тях. Не беше изминал двайсетина крачки, и единият от овчарите — по-младият — се обърна. Той погледна доста разсеяно към моя старец, след това продължи да говори с другаря си. Едно куче дремеше край тях, очаквах, че поне то ще залае, но и кучето остана да лежи умърлушено в сянката. Старецът приближи и седна край тях. Стори ми се, че овчарите едва го погледнаха, продължиха своя прекъснат разговор, сякаш целият ден не им бе стигнал да се наприказват като хората.

Зачаках нетърпеливо. Дълго трябваше да чакам — повече от половин час. Забелязах, че дядо Щилян доста леко се включи в техния разговор — по-скоро прибави се към него като сух клон в поугаснал огън. Сега и тримата говореха заедно — изглежда, с особен интерес и увлечение. През цялото време дядо Щилян нито веднъж не се обърна към моята посока — все едно че не съществувах на света. По едно време започнах да се дразня, още повече че ме бяха налетели някакви грамадни червени мравки, които здравата щипеха по най-неудобни места. Идваше ми да се изправа зад храста и да им кресна нещо — ако не за друго, поне да се насладя на техните стреснати лица. Но в края на тоя безконечен разговор и тримата се обърнаха и погледнаха към мене. Изтръпнах — веднага разбрах, че старецът ме е издал. И наистина той се изправи и тихо подвикна:

— Докторе...

Вече нямаше какво да правя, само преместих пистолета си в предния джоб и станах. Невчесаната ми глава щръкна над храста.

— Ела, докторе, не бой се! — повтори старецът.

Прииска ми се да го ритна за това вечно негово „не бой се“. Ако го дърдори пред мене, защо не си затваря устата поне пред хората. Щом ме видя, кучето им се разляя като лудо. Младият овчар вдигна гегата си и без да става, удари с все сила с нея по земята. Кучето веднага млъкна, подви опашка и тръгна към овцете. Все пак забелязах, че се обръща от време на време и ме поглежда с омраза. Което си е право, беше грамадно, рунтаво куче, от вида му навярно би се изплашил и вълк. Улових се, че гледам много повече към него, отколкото към хората. Като приближих съвсем, двамата овчари се изправиха на крака. Много добре забелязах тоя познат израз на лицата им, с който обикновено простичките хора посрещат лекарите — и смирен, и изпълнен с надежда в същото време. Изглежда, старецът им беше разказал какъв съм, но сега никак не съжалявах за това, смътно усещах, че съм им нужен.

— Здраво! — поздравих аз.

— Здраво, друже — отвърнаха едва ли не в хор овчарите.

— Наши хора са — каза старецът. — Съвсем като мене и тебе...

Не ми беше много ясно какво искаше да каже, защото ние двамата с него бяхме, кажи-речи, никакви.

— Не мязаш много на доктор — обади се старият овчар.

— Вярно е — казах аз. — Докторите май не се крият из храстите...

— Той е наш доктор! — каза с гордост дядо Щилян. — Седни, седни — покани ме той.

Седнах при тях, но с едното око все поглеждах към кучето.

— Драго е на зор! — каза някак виновно старецът, като посочи с глава младия овчар. — Детето му е болно. Ще се съ согласиш ли да го видиш?

— Далече ли е селото?

— Не е много далече, на два-три километра оттук.

— Добре — казах аз. — Като се мръкне, ще отидем.

— Те искат още сега.

— Как сега? — обадох се аз учудено. — Сега е опасно.

— Не бой се, докторе, тука е наше царство! — за пръв път проговори младият овчар, и то на чист български език.

— Ти българин ли си? — попитах аз.

Видях, че овчарят се понамръщи.

— Да, българин — отвърна той.

Това малко ме обезпокои, сега наистина предпочитах да си е най-обикновен сърбин с най-обикновено болно дете.

— И си мислиш, че е безопасно да влезем посред бял ден в селото ви? — запитах аз.

— То не е баш село, докторе... Това са колиби... Там всички се знаем, все сме рода някаква. В нашето село няма лош човек, туй ти го гарантирам...

— Е, щом гарантираш — казах аз малко иронично.

Овчарят ме премери с поглед.

— Ако те е страх, докторе, не идвай — каза той с достойнство. — Хляб аз пак ще ви дам, макар че у нас имаме малко...

— Да не говорим повече — отвърнах аз решително. — Ами стягай се да вървим...

След половин час тръгнахме на път. Водеше ни младият овчар, старият остана да пази овцете. Сега вървахме по тясна, стръмна пътека, между ниски храсти, които драскаха краката ни. Съмнението все още чоплеше душата ми.

— Защо пасете двама овцете? — попитах аз по едно време. — Като може и един?

Драган се обърна усмихнат.

— Ами гледаме да бъдем по-далече от властта — отвърна той. — Като видят мъж без работа, я ще го накарат да поправя пътища, а да строи бункери...

Отговорът беше съвсем логичен.

— Зер и до овчарите опряха?

— Аз не съм баш овчар, докторе... Бетонджия съм, работя на строежите... Ама сега какво да правя, няма да работя за вас?

— За кои „нас“? — попитах аз сухо.

— Е, ти не се обиждай — отвърна той добродушно. — Щом си тръгнал из горите, значи, не си лош човек...

Километрите до селото се оказаха съвсем овчарски.

Вървахме вече цял час и все още не се виждаше никакво село. Усетих как походката на Драган стана по-предпазлива, макар да бе провъзгласил преди това района за „свое царство“. Отбихме се от голямата пътека и тръгнахме по нова — направо през гората. И както си вървахме, изведнъж под нас изникна селото.

Бяха наистина трийсетина къщи в дъното на малка зелена котловинка. До тях надали имаше и двеста метра. Много добре се виждаха кокошките, кацнали по ниските плетове, прасетата, които ровеха безгрижно корените на дърветата. Няколко деца, само по ризки, играеха край дуvara на една по-голяма къща, голите им прашни задничета лъщяха на слънцето. Възрастни хора не се виждаха, но затова пък чух гласове. Всъщност бяха два побеснели женски алта, които се караха до прималяване. Прозрачният въздух, който висеше над селото, сякаш трепереше и се вълнуваше от кавгата им. Драго се понамръщи.

— Това са Милановите снахи! — каза той с досада. — През два двора приказват, а като че ли са се хванали за косите... Чудя се бай Милан как ги търпи.

После помисли малко и добави:

— За всеки случай вие почакайте тука... Де да знаеш, може и чужд човек да е влязъл в селото...

Тая предпазливост ми хареса.

— Върви, върви! — обади се дядо Щилян. — Ние ще чакаме...

Драган се спусна по стръмната пътека. Нямах сили да откъсна погледа си от малкото селце, така спокойно в следобедния час. Дори снахите млъкнаха, само прасетата все още тихо грухтяха. Във всяка една от тия къщички непременно имаше някое чисто легло, някоя стара стомна с прясна вода, може би и топъл хляб, току-що изваден от фурната, прясно сирене.

— Чул ли е Драган нещо за нашия отряд? — запитах аз.

— Не е чул — отвърна старецът. — Пък и аз нищо не му казах.

Драган се върна след половин час. Беше запъхтян от изкачването по стръмнината, лицето му изглеждаше потъмняло и загрижено. Той се отпусна до нас и притеснено въздъхна:

— Има външен човек — от Зайчар! — каза той. — Уж роднина някакъв на Живковите, но знаеш ли какъв е, що е... Ще почакаме да се мръкне...

Погледнах го разочарован. Докато се мръкне — това означаваше около четири часа. А така много ми се искаше да се озова колкото е възможно по-бързо в някоя от тия прохладни селски къщици.

— То за вас не е страшно — обади се Драган. — И да ви усети — няма кога да ви стори зло... Но мене може да ме наклевети пред

властите...

— А детето? — попитах аз.

— Не е добре — отвърна загрижено Драган. — За половин ден съвсем се е стопило...

Едва дочакахме да мръкне. Спуснахме се по пътеката, минахме през някакъв мочурлив бостан и излязохме на крива селска уличка. Не вървахме дълго по нея — отново започнахме да заобикаляме — все край задните дворове на къщите. Струва ми се, че никой не ни усети — така безшумно се движехме. Най-после Драган спря край някаква ниска ограда, зад гърба ни в тъмното шумолеше рекичка.

— Оттука — обади се Драган.

Скръцна малка дъсчена вратичка, влязохме в тъмно дворче. Бялата пътечка едва личеше между тъмните стени на дърветата. След това изкачихме няколко стъпала и влязохме в много чиста къщичка, почти по градски наредена. В средната стая ни посрещна млада жена, хубавичка и яка, макар и малко кривогледа. Изглежда, че видът ми доста я стресна, и за да прикрие смущението си, тя бързо заговори:

— Докторе, преди да те поканя да седнеш като гост, моля ти се, виж по-напред детето...

Влязохме в нова стая, слабо осветена от малка газена лампа. Детето лежеше прежълтяло, видът му никак не ми хареса. Прегледах го старателно, след това загрижено вдигнах глава:

— Бронхопневмония...

— Опасно ли е? — трепна майката.

— Може да стане много опасно, ако не вземете бързо мерки.

Майката пребледня съвсем.

— Какви мерки, докторе?

— Най-важното — лекарства. Къде най-близо до вас има аптека?

— Ами чак в Зайчар — отвърна Драго. — Ако тръгна в полунощ, ще бъда там тъкмо когато отворят аптеките...

— Добре, дай ми сега един чист лист — казах аз. — И ако имаш мастило — по-добре...

Той донесе лист и мастило, аз се замислих. Всъщност от чие име да напиша рецептата? Можех да сложа и моето име, малко ли лекари има с такова име. За всеки случай се посъветвах с домакина.

— Пиши Лазар Пирич — отвърна той. — Имаме такъв...

— Да не е много известен?

— Не, млад човек е — наш другар.

Написах рецептата от името на непознатия колега, подписах го, както можах. След това подробно разказах на майката какво трябва да прави, докато дойде лекарството. Лицето на младата жена ставаше все по-загрижено и по-загрижено, на края тя заплака и стана от мястото си. Отново се обърнах към Драган:

— Не бива никак да се бавиш... На рецептата е написано „бързо“ — те нямат право да те бавят... И най-хубаво е на обратния път да вземеш я кола, я кон... Колкото по-рано дойдеш, толкова по-добре.

— Ясно, докторе! — отвърна решително Драган и се обърна към жена си: — Вместо да цивриш, по-добре пренеси да вечеряме... От сълзите полза никаква.

— То вечеря каква ще бъде, като сега ми казваш — все още плачливо се обади младата жена.

— Знаем, знаем! — малко нетърпеливо отвърна мъжът. — Направи най-хубавото, което имаш... И най-бързото...

— И хубаво, и бързо не може — оплака се майката.

— Върви де! — сопна ѝ се той. — Не ща повече приказки...

Жената отиде в кухнята. Драган ме огледа така внимателно, сякаш за пръв път ме виждаше...

— Докторе, докато чакаме, седни да те избръсна...

— Как да ме избръснеш? — не разбрах аз.

— Ще те обръсна като нищо — усмихна се той. — Две години съм чиракувал като бръснар... И такъми имам, и всичко...

Не се оставих да ме убеждава дълго. Брадата ми беше лоша, сърбеше ме, пък и потискаше интеллигентското ми самочувствие. Седнах на единствения висок стол с облегало. Драган донесе инструментите и ме насапуниса. Едва когато се надвеси над мене с острия си бръснач, някаква неприятна мисъл само за миг мина през главата ми, но аз бързо я изгоних. Още при първото докосване разбрах, че нашият домакин не е роден за бръснар, но криво-ляво избръсна ме. Като свърши, в погледа му имаше вина и малко смях.

— Как мина? — попита той загрижено.

— Превъзходно! — казах аз.

Той се засмя:

— Знам, че не съм бръснар... Ама ако ти бях казал, нямаше да се съгласиш... Сега, да ти кажа право, наистина приличаш на доктор... Преди това повече на четник мязаше...

Той излезе от стаята и след малко се върна с бяла, добре изгладена риза в ръце...

— Вземи я! — каза той. — Няма с какво друго да те дарувам... Вземи я — с нея съм се венчавал...

Не бе Драго човек, на когото може нещо да се откаже. На всичко отгоре ме накара веднага да я облека, а моята презрително захвърли в ъгъла. Когато след малко в стаята влезе жена му, тя бързо се огледа, сякаш не беше съвсем сигурна, че в стаята не е дошъл друг човек. Все пак най-доволен от всички изглеждаше дядо Щилян, просто не сваляше от мене поглед.

— Да вървим да хапнем! — обади се жената. — Само ще ви моля да не ми връзвате кусур...

Никога няма да забравя нейната скромна вечеря, най-вкусната в моя живот. Наистина беше вкусна, а не само защото бях много гладен. Беше опържила яйца, които по нас наричаме „панагюрски“, с прясно, току-що избито масло. Имаше освен това в изобилие кисело мляко и някаква необикновено вкусна, тънко нарязана, бледорозова сланинка. Нахраних се така сито, че дори ми се приспа. Сега нямах никакво друго желание, освен да се просна на някое от чистите легла и да поспя няколко часа като хората. Но Драго погледна неспокойно олющения будилник на шкафа и каза:

— Май че е време да вървим. — И като усети, че не е много гостоприемен, побърза да добави: — Запали ми главата докторът... Пък и за вас ще е по-добре навреме да стигнете... Знае ли човек какво може да му се случи по пътя...

Нямаше как, трябваше да се става. Докато преглеждах втори път детето, Драган бе успял да натъпче платнената торбичка на стареца с храна. Поисках да си я платя, но той само ми се скара. Простихме се с домакинята и тръгнахме. Селцето вече спеше — никъде не светеше никаква лампа. Тоя път направо прегазихме рекичката и почнахме да изкачваме насрещния баир. Когато излязохме на равно, селцето вече не се виждаше, цялата котловинка беше залята с гъст непрогледен мрак.

Няколко километра пътът ни беше общ, но след това трябваше да се разделим с Драго. Стиснахме си здраво ръцете, аз казах:

— Пък дано се срещнем някой ден!... Тогава черпнята ще бъде от мене...

— Ще се видим, докторе — усмихна се Драго. — Светът не е чак толкова голям...

Но не и чак толкова малък. Не обичам да се разделям с хора, които са ми били приятни. Около половин час крачехме мълчаливо с дядо Щилян, докато най-сетне той се обади:

— Добро момче!... Още от пръв поглед познах, че е харно.

Тоя път, не ще и дума, беше безусловно прав.

Цял ден прекарахме в старата гора над параклисчето. Спах съвсем малко, защото бяхме стигнали тук още в тъмно и до сутринта имахме достатъчно време за сън и почивка. Главно — не бях никак спокоен, гнетяха ме лоши предчувствия. Наистина бяхме се явили в срок и точно на определеното място — в това грешка не можеше да има. И все пак не вярвахме. Тоя път и дядо Щилян беше мълчалив и неспокоен, усещах, че едва го сдържа на едно място. Струваше ни се невъзможно отрядът да е пристигнал невредим, да се е установил и на всичко отгоре да им е останало време да помислят за нас. Пък като че ли и гората усилваше мрачното ни настроение. Под тежките корони на дърветата не проникваше никакво слънце, не се усещаше никакъв живот, тежко миришеше на папрат и гнила шума.

Около обед въздухът стана съвсем неподвижен, гъст и съсирен като кръв. Някъде в невидимата далечина се бяха събрали облаци, небето забуча тежко и глухо. Мина още час, слънцето се скри, под дърветата съвсем притъмня. След малко по листата затупаха тежки капки, но не заваля. Скоро небето се очисти, далечният тътен угасна, подухна слаб ветреца, който сякаш съживи у нас надеждите.

Когато най-после се смрачи, ние потеглихме по тясното мочурливо усое. Там, където свършваше, имаше дълга бяла чешма с каменни корита и три бронзови чучура. Тук беше много по-светло, така че успях да прочета надписа върху камъка: „Сиъ чешма построи Хаджи Никола хаджи Рачев в памет на родителите свои Минчо и Анисия. Лято Господне 1892-ро, ден пречист и преславена Света Богородица, Успение Богородично. Пътниче, спомени ги“. За пръв път през тоя ден някакъв полъх мина през душата ми, някакъв спомен за

детинството, когато в далечината бият малки медни камбани и в чистия двор промучава теленце. Умихме се, наляхме си вода и се скрихме в храстите. Вече не ни оставаше нищо, освен да чакаме.

— За какво е строена тая хубава чешма в пущинака? — запитах аз. — Дори пътека няма до нея...

— Тука става сбор — отвърна тихо старецът. — На Голяма Богородица, в края на август... Коли се курбан, до трийсет казана. Много хубав става, защото по туй време шилетата са най-охранени и пиперът най-вкусен. Събира се сума свят, от двайсет села, дори от повече... Тогава край чешмата няма как да припариш...

— Ти идвал ли си?

— Кажы-речи, не съм пропускал... А как ми се е виждал вкусен курбанът като дете — не мога да ти разкажа... — Той въздъхна и добави: — Хубави времена бяха... Няма никога да се върнат.

Чакахме отново едва ли не цяла вечност. Часовете минаваха един след друг и на нас ни ставаше вече съвсем ясно, че никого няма да дочакаме. Между клоните на дърветата се показва новата луна — чистичко, тънко резенче. Но колкото и малко да бе то, стръмната поляна под нас побеля, между дънерите светнаха стените на параклисчето. Навярно приближаваше полунощ, ние съвсем се бяхме отчаяли. По едно време старецът трепна.

— Ти чу ли?

Но в гласа му се усещаше недоверие — надали и той беше много сигурен какво е чул.

— Не — казах аз.

— Чакай, чакай...

Стори ми се, че целият се бе превърнал на слух, така напрегнато беше лицето му.

— Ето, ето! — повтори той развълнуван.

Тоя път и аз чух — три слаби провиквания на птица. „На сови“ — бяха казали те, но откъде можех да зная аз как се обажда совата! Дядо Щилян засия и веднага се обади — много по-мелодично, както ми се стори. Зачакахме целите настръхнали. Не чакахме дълго — към усоеето се чу шум от стъпки, след това между храстите се появи силна и едра мъжка фигура. Много ясно видях, че в ръцете си държи пушка. Човекът се огледа внимателно и тръгна напред. Нещо много познато имаше в очертанията на едрите му неподвижни рамене.

— Това е Спас! — обади се старецът радостно.
Човекът като че ли ни чу, спря и вдигна пушката.

— Докторе, къде си? — обади се той тревожно.

Наистина беше Спас, познах гласа му. Едва ли не затичах към него. Прегърнахме се малко неловко и тромаво. И тогава за пръв път видях на лицето на тоя грамаден, вечно кисел човек широка приветлива усмивка.

— Значи, си жив и здрав? — каза той радостно. — Леле, бях те прежалил, момчето ми...

След това се обърна към дядо Щилян и някак смешно го оципа по жилавия врат:

— Как си, старче?

— Нищо — отвърна старецът.

— Къде оставихте Виктор?

Като че ли в миг затули луната с грамадната си шепа.

— Почина — казах аз. — Не можахме да му помогнем...

Лицето му потъмня. Той мрачно обрамчи пушката си, след това каза:

— Тъй си и знаех... Напразно си рискувахте живота, мислех, че и вас вече няма да видя...

— Не беше напразно — казах аз.

— Е, щом останахте живи и здрави... — въздъхна бай Спас. — Но можех ли нещо да кажа, като виждах, че не си с ума си... Нямахше смисъл...

Замълчах потиснат. Бай Спас разбра, че е прекалил, защото ме потупа дружелюбно по рамото.

— Хайде да вървим — каза той. — Няма смисъл да стърчим тука като мишени...

Веднага потеглихме на път. Разказах бавно и мъчително на бай Спас за нашите безнадеждни опити да спасим Виктор. И бай Спас ни разказа за кратката история на отряда. Водили две кратки сражения, пленили седем пушки, но загубили още един човек. На третия ден се установили на постоянен лагер, даже успели да влязат във връзка с местната организация. Преди бай Спас да тръгне насам, получили от тях ново оръжие, между другото и една лека картечница „Брен“.

— С оръжието сега сме добре — завърши той. — Но скоро пак няма да бъде добре — чакаме да дойдат нови хора...

— А как е началството? Погажда ли се? — запитах аз.

— Като кучето и котката — усмихна се бай Спас. — Единият тегли нагоре, другият надолу...

— Как да го разбирам? — попитах аз.

— Както си искаш... Максим налита още сега да предприемем някоя акция, да ударим, дето се вика, камбаната. Боян не бърза, иска по-напред здравичко да се окопае...

— Ти от коя партия си?

— От твоята — отвърна бай Спас и се засмя.

— Ами аз още не съм си избрал.

— Избрал си, избрал си! — заклати пръст бай Спас. — От мене няма как да се скриеш...

Вървахме много бързо, даже дядо Щилян мъчно насмогваше на едрата, мъжка крачка на бай Спас.

— Малко по-кротко! — обадох се аз задъхано. — Не можем да те настигнем...

Бай Спас понамали крачките, тъй че успях да се поизравня с него.

— Такъв съм си аз — от бързите — каза той шеговито.

— Не си май от най-бързите... Защо така късно ни си обади?

— Късно ли? Аз пък мисля, че рано ви се обадох... Боян беше заръчал — призори.

— Защо призори?

— За всеки случай... Ако сте сами — няма какво, ще чакате, къде ще идете. Но ако други са ви довели, до сутринта щяха да загубят търпение...

— Ей че умно! — казах аз обидено.

— Не е толкова глупаво... Сече му на туй момче пипето, макар да го гледаш нищо и никаква мушмула...

След всеки километър местността ставаше все по-дива и по-пуста. Сега бродехме из ниски изровени дъбови гори. Виждах само криви, сакати клони, нагърчени стволоче, сухи, жилави листа. Но когато наближихме лагера, гората отново се освежи, от време на време прекосяхвахме хубави горски пасища. Пристигнахме призори. Лагерът бе установен в някакви напуснати кошари, имаше дори две леки пристройки, които служеха за щаб и склад. Разбира се, откриха ни много преди да стигнем до лагера, искрено ни се зарадваха.

— Командирът каза да го събудим веднага, щом дойдете... Колкото и да е часът...

Нямаше как, трябваше да изпълним командирската заповед, макар да бяхме изморени и здравата да ни се спеше. Боян ни посрещна почти гол, по къси смешни гащета. Тялото му беше сухо и жилесто, прасците възлести като на роден пешеходец. Зад гърба му подаваше усмихнатото си лице бай Нико, съвсем облечен, дори с паласките на колана си.

— Здравсти, докторе! — каза просто Боян. — Седни и разказвай...

Трябваше отново да повторя тежкия и горчив разказ. Боян слушаше намръщен, бай Нико нервно ходеше из тясното помещение. Когато свърших, Боян запита:

— Научи ли името на фелдшера?

Не бях и помислил за това. Погледнах към дядо Щилян, той започна да мига:

— Казаха ми го... Ама не го запомних...

Знаех, че ги излъга, но не му се сърдех в тоя миг, това беше напълно в неговия характер.

— Не е важно, ще го научим — каза Боян сърдито. — Няма да види добро вашият фелдшер...

Погледът му отново се спря върху мене, лицето му се оживи.

— Докторе, ще спиш в склада — каза той. — Там ще ти бъде амбулаторията. Още днес ще ми докладваш от какво имаш нужда...

— Слушам! — казах аз по войнишки.

Боян се засмя:

— Не искам да слушаш, искам да ме разбереш... Щом имаме лекар, трябва да имаме и сваятна амбулатория... Ще ти трябва ли помощник?

Тъкмо мислех да откажа, погледът ми попадна на дядо Щилян.

— Няма да е зле — казах аз. — Дядо Щилян ще ми бъде съвсем достатъчен.

— А, чудесно! — зарадва се командирът. — Зачислявам ти го заедно с целия инвентар. Той ще ти бъде и санитар, и санитарен носач, и домакин, и свръзка — всичко... Ясно ли е, дядо Щиляне?

— Ясно! — отвърна зарадван старецът.

— Това е засега... Хайде, вървете да спите...

В склада беше прохладно и тихо. В ъгъла имаше легло, застлано със сено, което дъхаше на детелина и кантарион. Дядо Щилян просна върху него брезентите, измъкна отнякъде одеяло. За пръв път от толкова дни заспах спокойно, с приятното чувство за сигурност и безопасност. Партизанският ми живот не започваше зле, повече не можех и насън да си пожелаая. Когато отворих очи, бе късен следобед, на две крачки от мене бе приседнал дядо Щилян и ме гледаше с търпеливия поглед на куче, което чака да се събуди господарят му.

— Трябва да ставаш, сине... Хората чакат...

— Какви хора? — попитах аз учудено.

— Ами тия, дето ще ги преглеждаш...

Охо, значи, вече и пациенти си имах. След това се оказа, че не са точно пациенти, а нашето първо партизанско попълнение, което Боян беше изпратил на преглед, сякаш щяха да постъпват на служба. Бяха петима души — всички яки, силни и изпечени мъже, без никаква следа от болести. Само последният, най-младият, ме накара за миг да се замисля.

— Има ли наблизо река? — попитах аз.

— Има, докторе... Тече баш край лагера...

— А сапун?

Оказа се, че сапун никой не си е взел.

— В края на краищата може и без сапун — казах аз. — Изтичай веднага до реката и хубавичко да се изкъпеш...

Новите партизани дружно се засмяха.

— Сега разбирам защо го изпъди жена му! — обади се един от тях. — Та се чуди кой път да хване...

Младежът гледаше почервенял към земята.

— Не ме е изпъдила! — измънка той. — Сам си избягах...

— Хайде, Младенчо, без приказки... Бегом на реката.

Като останах сам, съставих подробен списък на всичко, каквото ми бе необходимо за операции и лекуването на някои елементарни инфекциозни заболявания. Прегледах втори път списъка, прибавих още нещичко и го занесох в щаба. Боян беше там, наведен над някаква стара разглобена пушка.

— И аз съм доктор — каза той сериозно. — Само че по оръжието... Дай сега да видим...

Аз му подадох списъка. Той го прегледа внимателно, после запита:

— Без кое може?

Аз се замислих:

— Ами... без пургатив.

— Какво е то?

Обясних му с две думи.

— Не, само без това не може! — отвърна той. — Добре, ще се опитаме всичко да ти доставим...

Никак не бяха напразни грижите му. Оказа се след това, че той ще бъде един от първите ми пациенти. Един рикоширал куршум се заби в жилавото му бедро и аз му го извадих по всички правила на изкуството. Той оздравя така бързо, че сам аз се учудих. Разбира се, всички заслуги на неговото бързо оздравяване бяха приписани на мене и от това авторитетът ми невероятно порасна.

Към края на разговора в колибата влезе бай Нико — Максим, както вече всички го наричаха. Той постоя мълчаливо, след това, като си тръгнах, излезе да ме изпрати. И аз мълчах, все още потиснат от нашия последен неприятен разговор, преди да ни оставят с ранения Виктор.

— Докторе, да не ми се сърдиш нещо? — заговори той пръв.

— Не виждам за какво — отвърнах аз сдържано.

— Не е баш тъй! — Гласът му беше дружелюбен и ласкав. Но да забравим злото, както казва народът... Пък и ти трябва да разбереш, че върху мене лежат отговорности.

Никак не ми се водеше този разговор.

— Мисля, че те разбирам — отвърнах аз неохотно. — И все пак не обичам, когато един човек поема всички отговорности. В такъв случай другите остават без нито една.

Никога няма да забравя моята първа нощ в партизанския лагер. Беше спокойна, топла нощ с много звезди, с понаедрял лунен сърп на небето. Под дърветата в края на полянката гореше слаб огън. Край него лежах хора, тихичко и безгрижно си бърбеха. По това време наоколо все още нямаше никакви войскове части, хората се чувствуваха съвсем сигурни. Малко преди да вечеряме, Максим ни събра, за да ни прочете новините от фронта, които бе слушал цял ден по малкото акумулаторно радио. Тоя ден нямаше никакви особени

новини, но и малкото, което чухме, беше приятно. За вечеря имахме топла фасул-чорба, но истинска — не такава, каквата ни даваха в затвора. След това си легнах в колибата, но дълго не можах да заспя. Мъчех се да не мисля нищо, да не си спомням за нищо — спомените ме плашеха. Затова именно и легнах в колибата — да се скрия от звездите. Всичко в мене, което беше изтръпнало от напрежение, сега се отпуснаше. И все пак усещах, че излъчвам някаква студенина, която ме плашеше. Постепенно и бавно сърцето ми се наля с горчива мъка, макар да пъдех спомените, макар да не ги допусках. Най-последно не издържах, станах и излязох навън. Дядо Щилян лежеше пред прага и подпрял с една ръка сухата си брадичка, мълчаливо се взираше в гаснещия лагерен огън.

— Защо лежиш тука? — скарах му се аз нервно. — Влез вътре...

— Тъй ми е по-добре, сине — отвърна старецът търпеливо. — Тъй съм си свикнал.

Разходих се бавно из лагера — навсякъде хората спяха. Само в командирската колиба светеше слаба светлинна, но аз грижливо я заобиколих. Никой не ме спря, никой не ми каза нито дума. Като усетих, че мъката се поразсея, отново се върнах при нашата колиба.

— Защо не спиш, сине, време е за сън — каза старецът.

Погледът му беше някак особен, навярно усещаше какво става в душата ми. Кой знае защо седнах, край него и съвсем глупашки запитах:

— Дядо Щиляне, спомняш ли си момчето?

— Кое момче? — трепна старецът.

— Ами туй, дето го застреляха по погрешка.

Старецът помълча.

— Все за него си мисля, сине — каза той с горчивина. — Хич не ми излиза от ума...

— А как си мислиш, ако си отмъстим — ще ни олекне ли?

— Не, няма да ни олекне — въздъхна старецът. — С туй няма да си помогнем...

— А как ще си помогнем?

— Като идем при тях...

Но тоя път в гласа му нямаше нито страх, ни горчивина. Дори нямаше примирение. Каза го така спокойно и естествено, сякаш ставаше дума за някаква малка разходка из тъмната гора. Погледнах го

стреснат и побързах да вляза в колибата, която в късния час още по-силно дъхаше на планинско сено. При тях... Но при тях няма ни небе, ни слаб огън, който мъждука под дърветата... При тях няма нищо... Завих се с одеялото и отчаяно затворих очи. „Нищо — мислех аз. — Нищо, съвсем, съвсем нищо...“

Но като се събудих сутринта, сърцето ми беше спокойно. Излязох вън — стареца го нямаше. След малко го видях, че се задава от долчинката, в която течеше рекичката, с някаква кофа в ръка. Слънцето още не се беше показало зад планината, но небето на изток вече искреше от блясъци. Чу се разтревожен цвъртеж, над главата ми прелитна сврака, сподирена от цял орляк дребни, пепеляви птички. В тоя миг старецът ме зърна и се усмихна.

Към обед отново отидох в колибата на командира. Беше сам, в ръцете си държеше затвор на пушка и размисляше така вдълбочен, сякаш в него бяха скрити всички световни загадки.

— Пружинната е скъсана — каза с досада. — Ех, сега да мога да измисля една нова пружинна...

— Не може ли да я скъсиш?

Той поклати печално глава:

— Ти би ли взел такава пушка?... Я хване, я не хване. Не, само с пушката шега не бива...

В колибата влезе бай Спас. Лицето му беше възбудено, усетих, че се е случило нещо.

— Бояне, часовите заловили около лагера някакъв съмнителен човек — каза той. — Да го доведе ли?

— Какво му е съмнителното? — попита Боян, без да вдига глава от затвора.

— Ами въоръжен е... И каза, че нас търсел...

— Отде знае, че сме тука?

— Точно това му е съмнителното — отвърна бай Спас. — Отде ще знае, като сме тука от няколко дни...

— Добре, доведи го! — кимна Боян.

Останах и аз — от любопитство. След малко вратата се отвори, в колибата, за мое смайване, влезе Драган. Той веднага ме забеляза, но не ми се стори така изненадан, както очаквах. По-скоро ми се зарадва, тръгна към мене с протегната ръка. Ръкувахме се живо, но просто не знаех какво да му кажа от смайване.

— Познавате ли се? — запита учудено Боян.

— Как не! — възкликнах аз. — Запознахме се преди два дни. Нали ви разказах?

— Тоя... с болното дете?

— Точно тъй — кимнах аз. — Но какво стана с детето?

Лицето на Драган помръкна. Без да бърза, той ни разказа кратката си история след нашето разделяне край селото. Стигнал в Зайчар на съмване, трябвало да чака няколко часа, докато отворят аптеките. Случила се някаква млада аптекарка, българка. Взела рецептата, дълго я разглеждала и най-сетне каза:

— Ще дойдеш след два часа...

— Ама тук пише — веднага! — поопънал се Драган.

— Ти мене няма да ме учиш! — каза сопната аптекарката. — Туй „веднага“ е след два часа...

Драган въздъхна.

— Разбрах я, че нещо се усъмни! — продължи той. — Нали знаеш на каква хартия беше рецептата, пък може би случайно да е познавала и подписа на Лазар. Нямахме какво да се прави, излязох. Скрих се в една шкембеджийница, започнах да мисля. Ако е усетила нещо, може да провери. Или направо в участъка да се обади. И като се върна, току-виж, влязъл съм в капана. Ще почнат разпити — кой ти даде рецептата, къде го видя, какъв човек беше... Мислих, мислих, пък отидох при един мой приятел, строителен работник като мене. Като дойде времето, него изпратих в аптеката, уж да си вземе аспириин. Щом влязъл, Бранко веднага видял двамата цивилни агенти, дето ги знае цял град... Ясно... Излязъл — и право при мене. Мислихме, кроихме — все лошо. Що ли ни трябваше да пишем името на детето. В града ме знаят, Баташки, като мене друг човек няма. Ако се върна на село, и там ще ме спипат. Нямахме как, върнах се на село, изрових пушката и ето ме тука...

— Ето те тука! — измърмори недоволно Боян. — А отде знаеш, че тука баш нас ще намериш...

— Е, не знаех, че ще бъдете баш вие — отвърна Драган. — Но овчарите ме упътиха, казаха ми, че се въртите тъдява...

— Малко съмнителна ми се вижда тая работа — каза Боян. — Кога те упътиха, кога успя да ни намериш. Цял ден път е това...

— Аз познавам местата — отвърна Драган по-намръщено. — Пък и не идвам на гости, нося си пушката...

— Всеки може да носи пушка — каза троснато Боян. — Дай да я видя...

Драган му я подаде. Боян я разглежда дълго, дори излезе на прага и погледна в цевта ѝ. Като се върна, видът му беше малко по-спокоен.

— В какво я беше зарил? — попита той. — И преди колко време?

— В два чувала! — отвърна Драган уж спокойно, но личеше, че е обиден. — Още преди да дойде тука вашата войска...

— Мда, хубаво! — измърмори Боян. — Запасил си се, значи... За всеки случай...

— Не за всеки случай — отвърна тоя път малко сърдито Драго. — Директивата беше такава...

— Ааа, директивата — кимна Боян. — Ти партиен член ли си?

— От пет години! — отвърна Драган твърдо. — Още преди да служа войник...

— Така... А можеш ли някак да го докажеш...

— Зер ако не мога, ще ме изпъдите?

— Сега аз питам... Можеш ли да го докажеш?...

— Аз не мога... Но проверете в Зайчар — при Бранко...

Боян се замисли, тясното му чело се покри със ситни бръчки.

— Ние по принцип такива... индивидуални не приемаме — каза той. — Но ако докторът гарантира за тебе?

Той се обърна към мене и едва забележимо ми намигна.

— Гарантирам с главата си! — отвърнах аз с готовност.

— Много бързаш с главата си — отвърна Боян недоволно. — В края на краищата тая работа е все пак малко съмнителна...

Знаех, че е малко съмнителна, но не исках да говоря сега пред Боян. Драго отново се намръщи.

— Всъщност аз сега заради доктора — каза той. — Да не мислиш, че няма и други отряди?

— Хайде, не дрънкай много! — каза Боян троснато. — Щом съм те зачислил, ще се държиш като истински партизанин... Докторе, заведи го при Спас, той ще го оправи...

Излязохме навън. Бай Спас беше наблизно, но аз не бързах да отивам при него.

— Как е детето?

— Видя ми се уж по-добре — въздъхна Драган. — Дано се оправи и без лекарства...

Замълчах, не ми се искаше да го тревожа повече. И освен това старото подозрение все не излизаше от главата ми.

— Слушай, Драгане, доверие за доверие... Ще те питам нещо, но няма да ме излъжеш... Откъде разбра, че отрядът е тука?

Много ясно забелязах как Драган се поколеба.

— Дядо Щилян ми каза — отвърна той неохотно.

— Кога?

— В селото... Малко преди да си тръгнете... Точното място и той не знаеше, но... приблизително. Другото наистина от овчарите научих...

— Добре, върви сега при Спас да те зачисли — казах аз. — След това ще си поговорим...

Бях здравата ядосан. Това, че дядо Щилян го бе информирал зад гърба ми, приличаше на истинско предателство. Мислех го за съвсем предан човек, съвсем сигурен в думите и делата си, а излизаше, че не е точно тъй. Във всеки случай досега само за бърборко не бях го мислил. Запътих се бързо към нашата колиба, като готвех в себе си лютите думи. Дядо Щилян клечеше пред прага и дялкахе нещо с грамадна, стара костура, кой знае как попаднала в ръцете му. Той ме погледна някак виновно, сякаш отдалече бе усетил специалното ми настроение.

— Какво дялках? — запитах аз сухо.

— Закачалка ти правя — отвърна той смутено, като продължаваше да разучава с поглед лицето ми.

Седнах при него, като все още кипях от вътрешна ярост.

— Какво е станало? — запита внимателно старецът. — Пак ли нещо се скарахте?

— Станало! — изръмжах аз сърдито. — Станало е туй, че най-безобразно си ме излъгал.

— Какво съм те излъгал?

— Много добре знаеш какво... Казал си на Драго мястото на отряда...

Погледнах го — не ми се видя ни стреснат, нито пък изплашен от неочакваното разобличение.

— Излъгах те — каза той тихо.

— Защо?... Нали преди това те бях предупредил?

— Ами знам ли и аз защо? — измънка старецът. — Дожаля ми за него. Рекох си — каквото е времето, ще тръгне утре да бяга, а няма да знае къде... Тъй и ще си пропадне между душманите. А пък е добър човек, защо да не му помогнем?

Той говореше така простичко и убедително, че поне половината от гнева ми само за миг отлетя.

— За тебе всички са добри, овца такава! — скарах се аз полу на шега, полу на истина. — Ами ако беше шпионин?

— Ка щяло да бъде шпионин! — обади се възмутено старецът. — Нали ти казах, сине, че познавам хората... Как може да бъде шпионин, като не е...

Вече се чудех какво повече да му възразя.

— Е, добре — казал си, казал си... Ами защо поне после не ме предупреди?

Старецът замига.

— Мислех да ти кажа — измънка той. — Ама се изплаших, че много ще се разсърдиш...

Неволно се разсмях. Дядо Щилян ме погледна учудено, но си замълча, явно доволен от направлението, в което беше тръгнал разговорът.

— Слушай, не може тъй, дядо Щиляне — казах аз сериозно. — Ако я караш тъй, ще ти загубя съвсем доверие... Ако нямаш на човек доверие, за какво ти е?

Старецът отново ме погледна разтревожен:

— Ама аз уж за добро, сине... Зер, мислиш, ще направя нещо, ако знам, че може да ти доведе зло...

— Остави ме, моля ти се, сам да си преценя...

— Ами ще те оставя, защо да не те оставя — заклати глава дядо Щилян. — Ще бъде тъй, както на тебе ти се иска. Макар да сте деца и ако не ви упъти човек — сами, без да щете, ще си извадите очите.

Той вдигна глава и внезапно запита:

— Ами ти как разбра, че съм казал на Драго?

— Как няма да разбера, като вече е тука... Преди малко дойде — с пушката си барабар...

Лицето на стареца светна.

— Значи, добре съм сторил? — възкликна той радостно. — Ако не бях му казал, как щеше да ни намери? Хем един човек повече при нас, хем и той при добри хора попадна...

Разбрах, че ако продължим повече тоя разговор, в края на краищата аз ще изляза виновен. А може би точно това беше и голата истина. Старецът бързо се вдигна от мястото си.

— Аз ще вървя! — обади се той. — Трябва да му кажа „добре дошъл“ като хората...

— Върви, кажи му! — измърморих аз. — И по-добре не ми се мяркай до довечера пред очите...

С това приключи нашата първа и последна кавга. Вдигнах рамене и влязох в колибата. Още първият поглед ме накара да се засрамя малко за големите думи, които му бях наприказвал. Помещението просто светеше, доколкото можеше да свети една жалка колиба, която нямаше дори прозорче. Подът беше грижливо изметен, всички вещи — закачени по стените, леглото бе прикътано и застлано. Стаичката изведнъж бе станала по-широка и по-приветлива, вече можеше с малко повече въображение да се нарече и амбулатория. За мене вече не остана нищо друго, освен да се просна безгрижно на удобното легло.

Тъй измина цяла седмица — главно в изтягане. На всичко отгоре дядо Щилян редовно сменяваше сеното на леглото, още по-редовно премиташе и разтребваше. В свободното си време даже успя да скове нещо като етажерка, макар никога да не разбрах откъде смъкна материалите. Само моята поръчка все още не пристигаше, но сега-засега това не беше страшно, тъй като всички се радваха на желязно здраве. Разбира се, тоя режим се отнасяше само до мене — другите се изпребиваха от учения. Имах особено отвращение към подобен род занимания, затова не отидох на тях нито веднъж. Знаех само, че се учат на стрелба, на пребежки, на атаки на укрепени пунктове. Виждах ги понякога как се връщат вечер изморени до смърт и как се натръшкват по земята кой където намери. Не ми се искаше да мисля сега за тях, така дълбоко бях потънал в моето приятно безделие. Сега разбирам, че тая почивка ми е била крайно необходима, иначе моите разпокъсани нерви щяха да ми изневерят още при първото изпитание.

И храната не беше лоша през тая първа седмица. В сравнение с храната в затвора тя беше просто превъзходна. Но веднъж, като надзърнах случайно в канчето на дядо Щилян, нещо ме усъмни.

— Какво ми носиш ти за ядене? — попитах аз уж небрежно. — Отде го взимаш?

— Ами нося каквото ми дават — отвърна малко припряно старецът.

Погледнах го внимателно:

— Пак ли ще се лъжеме?

— Няма какво да се лъжеме — отвърна той обидено. — Каквото ми дават, туй нося...

— След това от твоето пресипваш в моето?

— А, не, не... Моето си е съвсем отделно.

— Е, добре де! — казах аз нетърпеливо. — Другите същото ли ядат?

Старецът преглътна мъчително. Така много му се искаше да ме излъже, но тоя път не посмя.

— Е, не е баш същото — отвърна той недоволно.

— Ще им кажеш да ми дават баш същото...

— Ти им кажи! — едва ли не ми се сопна старецът. — Аз не мога. Ами хората виждат, че си заслабнал, искат да се оправиш...

Значи, такава била работата. Хем лентяйствувам, хем ме охранваха като прасе. Нямах как, трябваше да прескоча до командира. Както винаги, Боян ме изслуша, без да ме прекъсне, след това каза:

— Добре, докторе, ще те зачислим на общия казан.

Някак много бързо се съгласи. Това ме пообиди.

— Искам да ходя и аз като другите на учение — добавих аз намръщено.

Щом изрекох тия думи, разбрах, че съм се увлякъл, но вече нямаше как да се върна. Боян се усмихна:

— А бе мислил съм и за това, ама няма как... Ти си с офицерски чин, пък аз съм едва кандидат-подофицер... Няма кой да те командува...

Разбрах, че се шегува, но нямах желание да настоявам повече. Тъкмо се готвех да си вървя, и той се обади:

— Но те съветвам да правиш поне утринна гимнастика... В края на краищата — лекар си...

— Пък аз те съветвам да си изпереш ризата... В края на краищата — командир си...

Без да каже дума, той веднага я смъкна от гърба си:

— Дай я на дядо Щилян да я изпере... Пък ако не ти е удобно, можеш и сам.

И понеже забеляза недоумението, изписано на лицето ми, добави сериозно:

— В края на краищата — командир съм...

— Но не от нов тип — засмях се аз и помъкнах ризата му към дядо Щилян.

На другия ден имах нов разговор с бай Нико, както винаги, и тоя път неприятен. Той ме посети в амбулаторията, поразгледа я, след това се отпусна на едно от забитите в земята столчета, произведено от изкусните ръце на дядо Щилян.

— Добре си се уредил — каза той.

Но гласът му беше разсеян, явно мислеше за нещо друго. Точно в тоя момент дядо Щилян подаде тънкото си лице през пролуката на вратата.

— Ти почакай вън — каза Максим строго.

Дядо Щилян си дръпна главата бързо като лалугер.

— Снощи те избрахме член на щаба — започна Максим с тежък глас. — Мене ме натовариха да ти кажа. И да те попитам дали си съгласен...

Тая новина доста ме поучуди. Като безпартиен да ме изберат член на щаба — това надали беше дело на Максим.

— Благодаря за доверието! — казах аз сдържано.

— Утре ще имаме заседание — продължи той със същия глас. — И няма да скрия от тебе — очаквам да ме подкрепиш...

Той ме погледна очаквателно, но аз благоразумно замълчах. В края на краищата, щом иска да ме вмъкне в някаква своя комбинация, нека сам се потруди, за какво ще го улеснявам.

— Работата е в туй, че много дълго се заседяхме — подхвана Максим с малко повече жар. — А сам виждаш в какво време живеем. Фронтовете кипят, всички напрягат последни сили да разрешат изхода на гигантската битка. Сега всяка битка, не — всяка най-малка схватка е

историческа. Решават се съдбините на човечеството, а ние тук се излежаваме... Не съм ли прав?

Сигурно беше прав, но защо ми говореше като радио? И понеже все тъй мълчах, той продължи малко нетърпеливо.

— Според мене сега нашата задача може да бъде само една — да привлечем около нас каквито и да е сили на противника... Една рота, един взвод да измъкнем от немската армия, това значи да облекчим нашите братя, които сега изнемогват по фронтовете... Всичко друго е равно на предателство.

Последната дума неприятно ме удари в лицето.

— Малко пресилено ми се вижда — измърморих аз. — Как ще наричаш предатели хора, които са излезли тук да умират...

— Размисли и ще видиш, че обективно излиза така...

— Тая дума „обективно“ не е толкова проста — отвърнах аз. — Ако не сме подготвени, може да ни избият още при първото сражение, така че обективно фронтовете, за които говориш, дори да не усетят нашата жертва...

Максим ме погледна подозрително.

— И до тебе ли стигна тая опортюнистична теория? — запита той намръщено. — А според мене няма и не може да има друго похубаво бойно учение от бойната практика... Това фактически го е казал Сталин...

Последните думи той произнесе с такъв тон, сякаш Сталин лично на него бе доверил своето откритие.

— Сега нищо не мога да ти обещаая — казах аз нетърпеливо. — И смятам, че не е правилно... Според мене истината още не съществува, тя ще се роди довечера на нашите общи разисквания...

— Добре — каза Максим студено и стана от мястото си.

Вечерта на заседанието на щаба аз не го подкрепих. И даже напротив. Когато късно през нощта напуснах щабната колиба, усетих как Боян едва забележимо ме потупа по гърба. Усмихнах се вътрешно и уверено закрачих в мрака към моята амбулатория. Там, приседнал на прага, търпеливо ме чакаше моят старец.

Помня нашата първа бойна акция, безкръвна като детска игра. Беше нощ, лежах по гръб в сухото речно корито и гледах небето, което се давеше в дъждовни облаци. Някъде в планините гърмеше, от време на време далечните върхове светваха от заревото на мълниите. Това не

влизаше в нашите сметки, трябваше да приключим, преди електрическата буря да засвятка над главите ни. Лежах и се заслушах. Щурците бяха млъкнали, по шосето отдавна не се чуваше тропот на колела и копита. Чувствувах се възбуден, но не много, по-скоро нетърпелив и изпълнен с очакване. Най-сетне към полунощ до нас долетя сигналът, другите изпълзяха и бързо се запътиха към моста. Не беше голям мост, но през него като през сърдечна клапа пулсираше желязното кръвообращение на окупационния корпус. Ние останахме сами с дядо Щилян. Виждах го под мене, притиснал грижливо към гърдите си санитарната чанта.

— Пусни я! — казах аз. — Няма да стане нужда от нея.

— Май че няма! — отвърна старецът.

В гласа му се долавяше някакво спотаено огорчение. Неволно се усмихнах. Цяла седмица преди това той с някакво момчешко увлечение бе нареждал в чантата многобройните стъкълца, бинтове и марли, докато най-сетне го нахоках, че ще ги замърси. Тогава той окачи чантата на стената, но често го улавях да стои пред нея със скръстени ръце като пред църковна икона. И кой знае с какви наивни старчески мечти изпълваше своите безсънни нощи. Навярно се носеше с нея всред порой от куршуми и раздаваше наляво и надясно помощ и милосърдие.

След половин час почти всички се върнаха. Боян легна до мене и тихо пошушна:

— Сега слушай!

Слушах. След няколко минути се чу оглушителен взрив, камъни и желяза затупкаха в мрака. Върна се и взривната група, взехме оръжието и багажа и потеглихме. Всички мълчаха, само дядо Щилян безпомощно запита:

— Има ли някой ранен?

Даже не му отвърнаха, бързаха да се отдалечат от мястото на взрива. Боян ми разказа с няколко думи какво се бе случило. Четата на Спас издебнала целия караул в спалното им помещение. Набързо прибрали дрехите им и цялото въоръжение, взривната група заредила моста — всичко било извършено бързо и леко като на бойно учение. Сега ние мъкнехме със себе си още една автоматична пушка и няколко автомата. Оръжието не само не ни тежеше, но ни окриляше. Едва на другия ден, когато Драган се върна от огледа, настроението ни доста се

помрачи. Взривяването на моста не излязло много успешно — по всичко изглежда, че взривът бил малко, или пък не е бил успешно разпределен. Тъй или иначе, но след два дни пионерните части успяха да го поправят и железната клапа отново започна да пулсира.

След няколко дни ние нанесохме нов удар — опожарихме безнаказано един вещеви склад на корпуса. Но третото нападение срещу погребите излезе неуспешно — усетиха ни навреме, откриха срещу нас силен огън. Именно тогава раниха Боян, но за щастие раната му не излезе опасна. Най-после се сбъдна мечтата на Максим — срещу нас изпратиха цяла пехотна дружина с един взвод минохвъргачки. Около един месец пехотната дружина лениво пълзя из планините, хвърляше от време на време напосоки из деретата някоя и друга мина, стреляше безразборно и халосно. Ние следяхме внимателно всяка тяхна крачка, маневрирахме ловко, без да бързае, и за ужас на Максим нито ги дразняхме, нито ги предизвиквахме. Дружината командуваше един запасен майор, който вдигаше шум, колкото да оправдае с нещо похода, и като че ли старателно ни отбягваше. Нямаше никакъв смисъл да го дразним или компрометираме, тъй като щяха да го сменят с някой по-старателен или по-яростен и щяхме да дадем безсмислени жертви. Работата свърши с това, че разгромиха нашия временен лагер и арестуваха по съмнение неколцина от нашите ятаци. Но ятаците издържах, пък не стана нужда да строим и друг лагер. Най-сетне дружината се изтегли и една сутрин ние се върнахме на старото място. Дядо Щилян едва не заплака, като видя пепелищата на нашата бивша амбулатория, която с толкова любов и грижовност бе обзавел. Но скоро и той се успокои, тъй като се преместихме в много по-удобен лагер, навътре в планините. Това беше истинско колибарско селце, напуснато от своите жители, където се разположихме под здрав и сигурен покрив. И тук за амбулатория ни бе определена най-солидната къща, иззидана като крепост от едри каменни блокове.

Така неусетно дойде есента. И именно през следните дъждовни и кални месеци се заплетохме в дълга и кървава борба с дражевистките четници. Те бяха по-многобройни от нас, много по-добре въоръжени, храбри и безпощадни в боевете. Единственото, което ни помагаше, беше тяхното славянско безгрижие и пълната липса на каквато и да е

сносна военна дисциплина. Те първи ни нападнаха в нашето собствено селище и ние им го отстъпихме след леко сражение. През нощта те останаха в него, в нашите собствени квартири, които даже не бяхме успели да опразним от всичките си вещи. Това, разбира се, не се отнасяше до амбулаторията, от която дядо Щилян бе успял да изнесе и последното стъкълце. Цяла нощ ние наблюдавахме съвсем отблизо как четниците пекаат агнета и се наливат с крушова ракия. Рано призори ги нападнахме и избихме почти до крак. На тяхно място се явиха две нови чети — много по-тежко въоръжени и по-предпазливи в своите действия. Започна дълга борба на живот и смърт.

Сега никак не обичам да си спомням тия отвратителни месеци. Всекидневната изтощителна борба най-много дразнеше Максим. Вместо да привлечем към себе си елитни германски части, ние се бяхме счепкали с тия мръсни и брадати четници, грамадни и яки като мечки, които сами не знаеха за какво воюват. Кръв течеше от нас и от тях — от тях малко повече, но какво ни ползуваше това? Те ни дебнеха денем и нощем. Куршумите им постоянно свиреха край ушите на нашите постове и засади, но колкото и да беше опасно това, ние не напуснахме нашето селище. Пък и те не посмяха да го атакуват втори път, виждаше им се добре укрепено. Но, тъй или иначе, отдавна бе минало времето на моето приятно безделие, сега трябваше да превързвам кървави рани, кажи-речи, през ден. Пък и отрядът бе силно нараснал — броеше вече към шестдесет бойци, повечето сърби, които с особено настървение се нахвърляха срещу своите собствени братя и ги изтребваха безмилостно. Веднъж едва успях да изтръгна от ръцете им ранен четник, когото по някакъв начин бяха успели да пленят. Докато го мъкнеха с носилка към моята амбулатория, настигна ме Боян.

— Докторе, напразно си правиш труд — каза той намръщено. — От тоя лагер жив той няма да излезе.

— Засрами се! — казах аз сърдито.

— Страх ме е ти да не се засрамиш... Защото, щом го пуснем, и ще застреля някой от твоите другари... И то в гърба, както те предпочитат...

В това наистина беше прав — повече от ранените идваха при мене ударени в засада — именно в гърба.

— И все пак дяволът не е толкова черен — измърморих аз недоволено.

Отнесоха ранения четник в амбулаторията. Асистираше ми, както винаги, дядо Щилян, другият санитарен носач седеше край вратата и мълчаливо ръфаше кочан варена царевица. Четникът бе ранен някъде под ключицата, грамадната му черна брада ми пречеше да видя добре раната.

— Дядо Щиляне, острижи го! — казах аз с отвращение.

Старецът взе една от медицинските ножици и доста небрежно офука вонящата му брада. Стриган-недостриган, той ми се видя още по-грозен, трескавите му очи с някаква потайна злоба следяха всяко мое движение. Без да му обръщам повече внимание, повдигнах с ръка долната му челюст, за да видя по-добре раната. В същия миг той яростно ме ухапа за ръката, трябваше да го блъсна с другата, за да ме пусне.

Дядо Щилян побледня, ужасено погледна четника.

— Боже, звяр! — възкликна той. — Да го хвърлим, докторе, туй не е човек...

Не го изхвърлих, превързах го все пак, макар и не дотам грижливо. Новината за подвига на четника веднага се пръсна из лагера. Когато на другата сутрин отидох в квартирата, за да го превържа, него вече го нямаше.

През тия месеци най-силно и най-ярко е запечатан в мене образът на дядо Щилян. Впрочем така го помня не само аз, така го помнят всички, които останаха живи. Най-странното бе, че се променяше от ден на ден и от ден на ден ставаше все по-непонятен и неузнаваем. Колкото повече се сплесквахме към земята и се заравяхме в студената есенна кал, толкова повече той се издигаше над нея и над нас. Струваше ни се, че не застарява от грижите и страданията, а напротив — като че ли става по-жизнен. Наистина лицето му силно избледня, фигурата му стана много по-тънка и по-суха, но очите му блестяха и движенията му ставаха все по-енергични и пъргави. През тия тежки месеци той нито веднъж не се умори, нито веднъж не отпадна, нито веднъж не се оплака. Почти не спеше, не забелязвах кога се храни, ако изобщо се хранеше. Сновеше непрекъснато между ранените и така хубаво ги превързваше, че на края съвсем престанах да контролирам работата му.

Много странно се държеше дядо Щилян и по време на кървавите стълкновения с четниците. За него сякаш не съществуваха куршуми и смъртна опасност. Той не се навеждаше, вървеше винаги изправен. Бойното поле му се струваше толкова безопасно, колкото и една разходка за гъби из гората. Куршумите свиреха край ушите му, но той им обръщаше толкова внимание, колкото ако край тях бръмчаха комари. Имаше нещо невероятно, непонятно, дори страшно в неговото пренебрежение към смъртта. Не, съвсем не беше оня старец, когото аз познавах от първите дни и месеци в затвора. Тогава той ми приличаше на хипнотизирана от пепелянка малка безпомощна мишка. Смъртта, която го дебнеше, бе съвсем го омаломощила. Сега сякаш беше съвсем друг човек, сякаш смъртта просто не съществуваше за него. Той беше я смял и изхвърлил от себе си — безпомощна и безобидна. В цялото му поведение имаше нещо неестествено и нечовешко, което ме дразнеше. Чудно беше, че нито веднъж не го раниха, даже не го одраскаха. Някой суеверен човек би помислил, че е сключил таен договор със смъртта. Даже веднъж направо му се скарах:

— Слушай, дядо Щиляне, това наистина на нищо не прилича... Да не мислиш, че тебе наистина куршум не те лови?

— Ами, как да не ме лови — отвърна старецът и сякаш ме заля със синкавата, прозрачна светлина на очите си. — Лови ме той, ама май че не ме харесва...

— Ти не разчитай на това... Току-виж, че някой ден те харесал...

— И да ме хареса, не е толкова страшно — отвърна той. — Нали знаеш, че тоя живот ми е харизан.

В първия миг не разбрах какво иска да ми каже.

— Как тъй — харизан?

— Ами харизан — отвърна той настойчиво. — Ти ми го хариза и твоите другари. Вие ме избавихте от оная ламя, пък ме и отгладувахте на всичко отгоре. Сега какво има да мисля толкова за живота си...

Говорехме в амбулаторията. Той стана от мястото си, намокри с вода едно пешкирче и отиде при ранения, който тихо пъшкеше на амбулаторното легло. Беше доста тежко ранен, трябваше да го наблюдаваме непрекъснато.

— Какво правиш там?

— Да му изтрия лицето — отвърна кротко старецът.

Той не се плашеше като другите от ранените и техните рани, не бягаше от тях, не се ужасяваше от горчивите им страдания. Като че ли по някакъв свой начин намираше всичко това човешко и естествено. Понякога имах чувството, че не жали особено тия, които умираха. Една нощ малко внезапно почина един от неговите съселяни. Дядо Щилян ме събуди посред нощ, но докато се облека и отида, той вече му беше затворил очите.

— Отърва се! — каза дядо Щилян без горчивина.

Отървал се!... Може би някакво идиотско мистично чувство се бе породило в душата му, което го караше да гледа на живота като на краткотрайно страдание всред безбрежно море на мир и вечно спокойствие. Но сега той кротичко бършеше с мокрото пешкирче лицето на ранения, във всяко негово движение личеше любов и грижа. Не, с него наистина трябваше да се говори на някакъв друг език.

— Слушай, дядо Щиляне! — започнах аз. — То се знае, че всеки може да разполага с живота си, както иска... Но не е там работата...

Той само се пообърна и ме погледна.

— Да, не е там работата! — продължих аз. — И в края на краищата човек не живее сам на тоя свят. Ако не мислиш за себе си, мисли за другите. Кой по-добре от тебе може да се грижи за болните и ранените?

Лицето на стареца стана изведнъж много безпомощно. Той отиде при лампата, намали малко фитила и после седна до мене. На слабата светлина бялата му фигура някак особено засия.

— То е тъй, сине... Ама нещо все ме влече натам... при момчетата...

Погледнах го — поразен и стреснат. И помълчах доста, докато съобразя какво да му отговоря.

— Там е работата, че и тука грешиш, дядо Щиляне — въздъхнах аз. — Грешиш, ако мислиш, че има някакъв друг свят, където отново ще се срещнете. Такъв свят няма, повярвай ми... Там, където са те, е нищо. Много страшна е тая дума, но тъй е...

Главата му сякаш се оброни.

— Не може да бъде нищо — отвърна той умолително.

— Тъй е — нищо... Това е самата истина. А всичко друго хората измислят, за да се утешават...

Старецът започна да клати бавно глава и никак не можах да разбера съгласяваше ли се с мене, или се съпротивяваше.

— Пък и тъй да е, сине! — отвърна той тихичко. — Зер в туй „нищо“ трябва да си стоят саминки?

Проклет старец — може да ти изтръгне сърцето с някоя неочаквана дума... Саминки — как го измисли!

— Не, те не са саминки! — казах аз нервно. — Те са там милиарди, безброй... Ние сме тука саминки, ние — дето живеем...

Старецът ме погледна с недоумение, после стана от мястото си и отново отиде при ранения. До сутринта нищо повече не си казахме, но стори ми се, че след тоя разговор старецът стана по-предпазлив. Отново потекоха дни и седмици, от които си спомням само кръвта. Понякога тя само капеше, понякога шуртеше и ни ослепяваше. Кръв и кръв! Бях потънал в нея до лактите, беше засъхнала по лицето ми, понякога моята бяла лекарска манта шумеше като брезент от вкоравената кръв. Много рядко имаше спокойни дни без изстрели, с тихо и ясно небе. Тогава едва смогвах да прескоча до щаба и да поговоря с Боян и Максим, които ставаха все по-мрачни и по-зли. Говорехме дълго, правехме всякакви планове как да се отървем от това брадато, кално чудовище, което се беше впило в нас. Максим предлагаше да потърсим друг район, но сега пък Боян не беше съгласен. Може би беше обзет от някаква мрачна амбиция, а може би беше уверен в себе си, че всички райони са еднакви и ако се изплашим от един, след това ще станем лесна жертва на всеки друг. Връщах се късно в амбулаторията, но старецът винаги ме чакаше, без нищо да пита и без нищо да каже. Всъщност ние като че ли не разговаряхме, много рядко си казахме по някоя случайна дума. Струваше ми се, че аз съм виновен за това, навярно аз създавах тая преграда, която никой не успяваше да прескочи. Струвало ми се е, че всъщност няма какво да се познава, сякаш цял живот си е бил същият старец, който виждах сега пред себе си. Навярно той се интересуваше много повече от мене, но от респект и уважение не смееше да попита. Усещах често след нашия последен разговор, че ме следи тайно с поглед, но винаги, когато се обръщах към него, той свеждаше очи. И все пак веднъж успях да надзърна в тях — стори ми се, че в погледа му има някаква особена болка, като преди раздяла. Обърнах се на стола си и го погледнах втренчено:

— Дядо Щиляне, никога не съм те питал, бил ли си женен?

Стори ми се, че моят въпрос го зарадва и обърка в същото време.

— Не съм — отвърна той кратко.

— Защо?

— Ами защото... Тъй се случи, сине... Нали помниш, че ти разказах за смока.

— Е, да... Но какво от това?

— Ами като се отървах от него, хич не се върнах у дома. Детска работа, види се, много съм се обидил. Пък и тъй си е — уж баща, пък как не се сети цял ден да ме потърси, да види какво е станало с мене. Поех направо при леля си, сестра на майка ми, дете единствена ми беше близка рода. Тя не живееше в нашето село, а в друго, съседно, дете се беше оженила. Няма да вярваш, като пристигнах у тях, краката ми бяха станали сини-синкави като мастило — тъй ме беше шибал с опашката си проклетият смок. Разказах на леля всичко — от игла до конец. Тя кле, плака, кле, плака, пък ме прибра накрай при своята сиромашия. Имаше четири деца, аз пето. Добре, ама като пораснаха — пръснаха се кое накъдето види, няма кой да я гледа. Нямахме как, взех я при мене, гледах я, докато затвори очи. В такава сиромашка къща, сине, коя мома ще се реши да влезе. От двете места, та бях останал без парче имот...

Тая кратка, тъжна история съвсем ме лиши от желание да го разпитвам повече. Минал ли беше край любовта, какви горчивини беше оставила тя в живота му — това не посмях да попитам. Пък и време не беше — така дълбоко бяхме затънали в мъка и кръв.

Малко след това Боян се реши на отчаяна постъпка — да преговаря с четниците, да се разбере някак с тях. Изпратихме за парламентъор един местен сърбин, който бе служил няколко месеца при тях. Тъй и не се върна — убиха го на място и даже не благоволиха да ни изпратят някакъв отговор.

Това съвсем вбеси Боян. Разбрахме, че не може да има друг изход, освен да им нанесем решителен и смазващ удар. Беше ни съвсем ясно, че не можем да разчитаме на открито нападение. Но и друг начин като че ли не беше възможно да се измисли. Все пак решихме да издебнем благоприятен момент и да ги нападнем с хитрост. Ние все още помнехме как бяхме смазали първата чета. Трябваше да изчакаме друг подобен случай, без, разбира се, да им

даваме самите ние повод за такова тържество. Дълго мислихме, най-сетне се спряхме на Архангеловден. На тоя празник щеше да има несъмнено много именици, а четниците и без това си търсеха поводи за гуляи и бесни напивания. Ако успеехме да ги изненадаме в някоя пиянска оргия, шансовете ни за успех щяха да пораснат неколккратно.

По това време четниците се бяха събрали в един лагер. Те бяха окупирали едно малко селце, в което живееха и неголям брой мирни селяни. Но селото беше много неудобно за ненадейна атака. За разлика от всички други селца наоколо то бе разположено на доста височък връх, който се издигаше над цялата околна местност. Само от едната си страна то се съединяваше чрез тясно било с високото плато на планината. По това било минаваше и единственият път, който го съединяваше с останалия свят. Към всички други страни се спускаха почти непроходими стръмни урви и пропасти, по които се катереха само кози. Четниците се чувствуваха в пълна безопасност на своя връх, тъй като единственият път можеше да се отбранява леко само от една-единствена картечница. Това беше тяхната сила, но в същото време и тяхната слабост, която искахме да използваме.

Подготовката за нападението продължи около две седмици. Всяка група и всеки човек знаеше точно пътя и мястото, на което щеше да пристигне. На Архангеловден целият отряд бе вдигнат на бойна нога. Тоя път в акцията трябваше да вземат участие всички, даже леко ранените. Моята санитарна команда беше зачислена към малката бойна група, която трябваше да атакува пътя. Именно в нейните действия се криеше главният коз на изненадата. Макар и малобройна, тя бе въоръжена най-тежко: на нея бяха зачислени и двете картечници „Брен“ и няколко автомата. Дори дядо Щилян получи пушка — една обикновена манлихера. Цяла сутрин го гледах как щрака със затвора и как прави опити да се прицелва. Тая гледка беше толкова непривична за него, че неволно се засмях. Старецът ме погледна гузно.

— Позабравил съм — измърмори той. — Но знам да стрелям, служил съм... Само че нашите пушки бяха други, французки.

Главното ядро тръгна на път веднага щом се мръкна. Нашата бойна група се събра в амбулаторията, защото помещението ни беше сравнително най-широко. Командуваше я Спас, макар че все още леко накуцваше от раната си в крака. Драган беше поел едната картечница, другата бе в ръцете на най-добрия стрелец в отряда — едно почти

малолетно сръбче със синкави заешки уши. Бяхме всичко осем души заедно с бай Спас, но имах чувството, че гледат на нашата санитарна команда повечето като на беда, отколкото като на сила. Нашият командир ми се виждаше неспокоен, непрекъснато ни опипваше с поглед.

— Задачата е ясна! — заговори той най-сетне, като ни гледаше в упор. — Цялата работа е да пристигнем точно навреме и да открием стихийен огън. Четниците, разбира се, ще се втурнат към нас. Ние трябва на всяка цена да ги удържим, иначе всичко отива по дяволите...

Той неочаквано се взря в мене.

— Докторе, от тебе искам само едно — тихичко! — продължи той неспокойно. — Ако ни усетят преди времето, всичко пропада.

— Знам, знам! — отвърнах аз обидено.

— Знам, че знаеш... Ама с тия очила какво виждаш, какво не виждаш — хич не ми е ясно...

— Остави човека, вижда като сокол! — смъмра го дядо Щилян. — Ти себе си гледай, че вървиш като мечка...

Точно в десет часа и ний потеглихме на път. Времето беше облачно и навъсено, от време на време припръскваше слаб дъждец. Но щом излязохме от селото, нощта ми се видя така отчайващо тъмна, че изведнъж загубих всякаква вяра в успеха на акцията. Още през първите стотина метра се спънах два пъти, втория път така шумно, че Спас сърдито се обади:

— Докторе, какво приказвахме?

— Върви след мене, сине! — пошушна старецът. — Стъпвай, където аз стъпвам...

След десетина минути очите ми свикнаха с тъмнината, така че се движех вече много по-уверено. И все пак не можех да си представя как другите щяха да се катерят в нощната чернилка по едва проходимите пропасти, как щяха да пълзят по невидимите кози пътеки. Дори да успееш някак си, не ми се виждаше възможно да не вдигнат шум — да не изтърколят поне някой камък, който с глух тътен ще се понесе из урвите. А целият успех на акцията бе заложен именно върху това — да изпълзят незабелязано. Щом ние открием огън, те трябваше да използват суматохата, да изпълзят последните стотина метра и да нахлуят в опразненото село в гръб на четниците. Хубаво и интересно като план, но неприложимо — мислех аз разтревожен. Това, което

предните дни ми се струваше гениално хрумване, сега започна да ми прилича на лекомислена авантюра.

Около два часа се движехме с доста бърз ход. Не ми беше ясно как другите се ориентират в посоките, аз имах чувството, че се въртим в някакъв кръг. Към дванайсет часа спряхме за десетина минути — разбира се, не да починем, а защото бяхме изпреварили часовия график. Отпуснах се мълчаливо до дядо Щилян. Макар че нощта беше доста студена, усещах как пот тече по цялото ми тяло. Само след няколко минути започнах да зъзна.

— Ако останем тук още малко, ще се разкашлям! — измърморих аз уплашено.

Толкова безпомощен не бях се чувствувал дори през нощите, когато бродехме с дядо Щилян из непознатото поле.

— Опри се в мене, сине, в гърба ми! — прошепна старецът. — Ще се постоплиш...

Наистина се постоплих. След малко Спас се обади:

— Да тръгваме!... И тихичко, докторе, нали ти казах...

— Остави на мира доктора! — отвърна раздражено Драган. — Гледай себе си.

Отново потеглихме — тоя път много по-бавно. Сега едва пъплехме по една едва забележима пътека, често спирахме и се заслушвахме. След половин час разбрах, че се движим по билото. Духаше остър вятър, който идваше сякаш изпод краката ни, от време на време прехвърчаше слаб снежец. Като приближихме съвсем невидимото в мрака село, ние се разделихме на две групи по четири души. Нашата група, водена от Драган, пое малко вдясно — направо през калните ниви. Сега тесният, каменлив път оставаше между нас, ние едва виждахме по-светлата му ивица. Струваше ми се, че сме вървели тъй часове, така мъчително се отлепваха краката от глината. Гърлото ми съвсем пресъхна, бодяха го остри, болезнени иглици. Силно ме заболя и далакът. Вървах и се клатушках — готов всеки миг да залитна и падна. Селото пред мене бе все тъй невидимо, никак не разбирах кога и къде трябва да спрем. Само една мисъл ме гнетеше — ако стане нужда да стрелям, надали ще имам сили да сваля автомата от гърба си.

Изведнъж някой извика в мрака:

— Стой!... Кой там?

Миг тишина и след това изтрещя автомат. Гласът насреща угасна. Някъде много вляво чух дрезгавия глас на бай Спас:

— Бегом напред!...

Впуснах се с все сила напред. Чувствувах ужасен как стъпките на другите се загубват пред мене и утихват. Опитах се да усиля още малко крачките, но залитнах и паднах. Имах чувството, че главата ми е станала тежка като канара — така силно забих лицето си в калта. Помъчих се да се повдигна, но ми се виеше свят като на пиян, главата ми не можеше да се отлепи от калта.

И изведнъж на стотина метра пред мене затрещя картечница. Много добре видях пламъчетата, които бълваше нейното дуло.

— Залегни!... Огън! — извика някой пред мене.

Навярно беше гласът на Драган — дрезгав и яростен.

С разтреперани ръце започнах да смъквам автомата си и все не успях. Другите вече стреляха бясно, без да пестят куршумите, само моят автомат мълчеше. Най-после успях да го смъкна, насочих го трескаво напред и натиснах спусъка. Ясното и отчетливо чаткане сякаш ме посъвзе.

— Докторе, къде си? — обади се някой пред мене.

Едва разпознах гласа на дядо Щилян. Няколко пъти напразно отварях гърлото си, докато най-сетне да издам креслив звук:

— Тука съм!... Идвам!...

И започнах да пълзя с мъка — все по-напред и по-напред. Изглежда, че старецът ме беше чул, защото отново се обади — тоя път много по-спокойно.

— Насам, насам!... Малко по-вляво...

Запълзях наляво. От време на време спирах и стрелях. Оттатък също стреляха — сега две картечници — но не чувах куршумите им да свистят около нас. Най-сетне допълзях до някаква тъмна фигура.

— Тука, докторе, мястото е добро — обади се някой живо и без никаква уплаха в гласа си. — Скрый глава зад някой камък и стреляй...

Изведнъж като че ли треската и напрежението преминаха, остана само отвратителната умора. За беда не виждах никакъв камък около себе си, трябваше да стрелям там, където съм. Успях само да разбера, че леката картечница на Драган е пред мене, защото стреляше с малки прекъсвания. Но къде е дядо Щилян? Скоро чух и неговите единични изстрели, тъй като той единствен в нашата четворка имаше пушка.

А огънят срещу нас се усилваше след всяка минута. Изглежда, че четниците прииждаха на вълни от селото, всеки залягаше, където намери, и веднага откриваше огън. Сега куршумите им вече свиреха над главата ми, чувах ги как понякога се забиват в калта. Виждаше ми се истинско чудо как все още сме живи под огнения дъжд. Може би трябваше да залегнем там, където първия път ни бяха открили.

Умората ми съвсем бе преминала, сега здраво и сигурно държах автомата. Но защо отрядът все още не се обаждаше? Според моите пресмятания те отдавна трябваше да се намесят в битката, а все още не даваха никакъв признак на живот. Дали не бяха се заплели из урвите, дали все още не пълзяха нагоре, ужасени от своето закъснение? Или още по-лошо — от своята безизходност да пристигнат по някакъв начин при нас. Положението ни започваше да става наистина критично, а щеше да стане и безнадеждно, ако четниците откриеха най-сетне какви сили има срещу тях.

И изведнъж — баам! — в селото глухо избумтя бомба. Едва не изкрещях от радост — това не можеше да бъде никой друг освен нашите. Най-сетне бяха пристигнали, атакуваха. Сега вече бяхме спасени.

И наистина огънят срещу нас изведнъж угасна. Явно — четниците се бяха объркали, все още се чудеха какво да правят. Може би сега те ни обръщаха гърба си, търсеха с очи в мрака изникналия от бездните неприятел. Избухнаха още няколко бомби и след това чухме стихийна стрелба, която идваше от последните къщи на селцето. И четниците им отвърнаха, но стрелбата им беше объркана и неуверена, чувствуваше се как панически биха побягнали, ако имаше накъде.

Битката продължи около един час. За нещастие няколко къщи в селото пламнаха и калното гюле се освети от кървавото зарево на пожара. Нищо по-лошо не можеше да ни се случи. Сега четниците можеха да видят, че сме само неколцина души в нивите, и да ни атакуват. Всъщност това беше единственият начин да разкъсат по някакъв начин обръча. За наше щастие те все още не го правеха, може би им се струваше, че ще се справят по-лесно с тях, които ги бяха нападнали откъм гърба. Но отрядът в селото все тъй здраво натискаше, не даваше на четниците нито миг, за да се съсредоточат и размислят. И все пак след половин час забелязах, че огънят им срещу нас стана много по-точен. Те бяха видели вече нашата позиция, както я виждах и

аз. Драган беше на двайсетина крачки пред мене, залегнал в откритата нива. На заревото виждах съвсем ясно тила му и черното дуло на картечницата. Видях и дядо Щилян, залегнал вляво от мене. Не виждах само другите четирима, но чувах огъня им отгатык каменистата ивица на пътя. Стреляха все тъй енергично, усещах, че не са загубили човек. Не, нашата тънка ивица от хора в никой случай не би издържала, ако глутницата насреща се нахвърлеше изведнъж срещу нас.

Но за наша радост огънят на четниците намаляваше все повече и повече. Позициите им редееха от кръстосания огън, а после научих, че мнозина в отчаянието си просто захвърляли оръжието и се спускали към единственото място, откъдето не идваше огън — към стръмните пропасти отляво и отдясно на пътя. Може би беше необходим един последен отчаян натиск и тяхната позиция щеше да рухне.

И точно тогава, когато се смятахме за спасени, картечницата пред мене млъкна. Отначало помислих, че Драган пести куршумите. Може би ги привършваше, а може би и съвсем ги бе свършил. Лежеше пред мене неподвижен, с лице, забито в земята. Някаква смътна тревога ме накара леко да се повдигна. Точно тогава се обади и дядо Щилян:

— Драгане!

Драго мълчеше.

— Драгане! — още по-силно извика старецът.

Тъмната фигура пред мене все тъй мълчеше. Не, не беше възможно да не е чул. Дядо Щилян му извика още веднъж; след това стана и тръгна към него. Вървеше съвсем прав, без да се предпазва, тънката му фигура, осветена от пожарите можеше да се види от цял километър.

— Залегни! — изкрещях аз побеснял. — Залегни, щурак такъв!... И пълзи!...

Той погледна към мене, но не ми се обади. Стигна до Драго и бавничко се наведе над него. Виждах как го побутва, как му говори нещо. След това остави пушката си и го взе на ръце. Просто не вярвах на очите си — старецът носеше якия тежък мъж като дете. Ранен ли беше? Сигурно, иначе защо щеше да го носи към нас? Виждах го как крачи бавно, от време на време леко се полюляваше. И на пет-шест крачки от мене изведнъж се закова на място, сякаш го бяха дръпнали внезапно назад, след това бавно се строполи по лице в калта.

В първия миг дори не успях да гъкна от ужас. След това скочих и залегнах до тях. Тъмната купчина не помръдваше. Лицето на Драган бе по-близо до мене, цялото потънало в кръв. С трескави ръце смъкнах овехтелия му каскет. Куршумът го бе ударил право в темето и раздробил костта.

— Дядо Щиляне! — извиках аз уплашено.

Преместих се малко и се опитах да го повдигна. Изведнъж той сам се отмести и ме погледна право в лицето с угасналия си поглед.

— Какво ти е?

— Нищо, сине — отвърна той тихо.

— Къде си ранен?

— Не знам... Май че отзад...

— Къде отзад?... Не усети ли? — бърбрех аз трескаво.

Пъхнах ръка под тънкото му палтенце и зашарих с пръсти по неговия костелив гръб. Куршумът бе пронизал слабичкото му тяло точно в областта на десния бъбрек.

Не мога да си спомня какво бе станало след това с мене. Тия минути съвсем се губят от спомените ми, сякаш съм бил в безсъзнание. Когато дойдох на себе си, битката вече беше приключила, само тук-там край селото се чуваха единични изстрели. Смътно ми мина през мисълта, че може би доубиват ранените.

Дядо Щилян умираше. Операцията нищо не му помогна — така жестоко куршумът бе разкъсал черния дроб. Сега той лежеше в малката стаичка до амбулаторията и аз дори нямах възможност да бъда често при него. Ранените прииждаха един по един, а някои чакаха навън с часове. Превързах най-напред по-тежко ранените, а след това дойде ред на тия, които в началото си бяха помогнали сами. В малките паузи едва намирах време да прескоча до съседната стаичка.

Старецът лежеше в тясното легло мълчалив и примирен. Болката го изяждаше отвътре, но той изглеждаше спокоен — така ужасяващо спокоен, че това ме плашеше повече, отколкото ако стенеше или молеше за някаква помощ. Нямах морфинови инжекции, нямах нищо за успокояване на болките. Но той ги търпеше и не се оплакваше, сякаш и те като смъртта бяха най-естественото и неизбежно нещо в жалкия живот на човека. А много малко говореше и нищо не питаше,

защото знаеше по-добре от мене какво го чака. Животът си отиваше от него, той ставаше все по-слаб и безсилен, но не видях нито веднъж в очите му нито молба, нито огорчение. Само понякога, когато погледът му спираше върху мене, той ставаше някак неизмеримо виновен и тъжен. Но дори и тогава аз знаех, че той не жалеше себе си, той жалеше мене. Не можех да издържа тоя поглед, побягвах в другата стая при ранените.

Към обед в амбулаторията дойде Боян. Не изглеждаше никак въодушевен от победата, лицето му бе затворено и смръщено. Той седна на свободния стол, запали цигара и остро смукна от нея. Пушеше рядко, само в особени случаи, но винаги някак припряно и нервно.

— Всички се прибраха — каза той кратко.

Част от отряда се бе пръснал, за да преследва разбитите четнишки останки.

— Има ли нови жертви?

— Няма дори ранени. Останаха тия, дето си бяха.

Той потърка нервно израслата си брада. Загубите ни бяха доста тежки — осем убити, без да се броят ранените.

Аз мълчах, тъкмо превързвах ръката на последния от ранените.

— Погребяхме ги, кажи-речи, накуп! — продължи все тъй неохотно и мрачно командирът. — Най ми беше жал за Драган. Да го убият, когато битката беше почти свършила.

— Остави жена и малко дете — казах аз.

— Да, знам...

Той стана и отиде до прозореца. Денят беше много сив, облаците сякаш бяха набъбнали от новия сняг.

— Има ли опасност за някого от ранените? — запита той.

— Засега само дядо Щилян.

— Никаква надежда ли няма за него?

— Никаква — отвърнах аз с мъка. — Старецът си отива, това е...

Внезапно изтръпнах. Може би ме беше чул от другата стая, вече знаех какво представлява слухът му.

— Искаш ли да го видиш?

Боян мълчеше нерешително.

— Ами да го видим — обади се той най-сетне. — Макар че не е за мене, не мога да издържам на такива работи.

Видя ми се малко чудно — той нещо да не издържи. Мислех го много по-силен от всички други в отряда. Той сякаш отгатна мислите ми, защото прибави:

— Не мога да гледам, когато някой умира безпомощен.

— Той не умира безпомощен! — казах аз...

— Не знам, не вярвам! — отвърна Боян намръщено. — Последен път в живота съм плакал, когато умря котето ми. Скъсал съм се да плача — и сега не знам защо. Някак много безпомощно умираше. И на всичко отгоре знаеше, че умира, макар да не знаеше какво е смърт.

— Никой не знае какво е смърт — казах аз. — Да вървим ли?

— Добре, да вървим — каза той с въздишка.

Но като влязохме в стаята на стареца, дядо Щилян беше станал толкова безпльтен и нереален, че беше просто страшно да го гледа човек.

— Е, как е, старче? — запита Боян, докато сядаше на края на леглото му.

— Нищо — отвърна едва чуто старецът.

— Не е нищо, но какво да се прави. Поне натикахме в миша дупка ония зверове...

Старецът мъчително поклати глава.

— Какви ти зверове! — каза той. — Всичко е от простотия, от какво друго. И те сигурно си мислят, че правят нещо.

— Като нас ли? — усмихна се Боян.

Старецът млъкна и затвори очи, навярно му се виеше свят. Като ги отвори отново, погледът му бе малко по-бистър.

— А Максим къде е? — запита отново старецът.

— Наоколо е, май проверява заставите...

— Щеше ми се и него да видя... Ама сигурно няма да го дочакам...

— Хайде, хайде! — каза намръщено Боян. — Грехота е да се приказва тъй. Нали те виждам, има още сила в тебе...

— А, не, отиде ми силата, изтече — отвърна старецът. И след малко добави: — Тъй си и знаех — че ще умра от свой куршум. Чуждите няма да си хаят куршума по мене...

Виждах, че Боян леко хапе избелелите си устни.

— Ще прощаваш, дядо Щиляне, но трябва да си вървя! — каза той. — Чакам куриер от града...

— Върви, върви, сине, гледай си работата! — каза кротко старецът.

Боян бързо стана. Видя ми се даже обидно, че толкова малко стоя. Тръгнах и аз с него да го изпратя.

— Ти се върни! — каза умолително старецът. — Върни се за малко...

— Да, да — идвам веднага...

Излязох навън. Боян стоеше прав всред стаята, лицето му бе мокро от сълзи. Той го бършеше непохватно с дланите си, устните му неудържимо трепереха. Може би мина цяла минута, докато се съвземе.

— Знаех си, знаех си! — бърбеше той прегракнало. — Знаех си какво ще видя. Също като моето коте...

Кой знае защо чувствавах се много по-спокоен. И дори махнах нетърпеливо с ръка...

— Остави, това ли намери да кажеш... И не разбираш ли, че той не се бои от смъртта, все едно че не съществува...

Боян не ме чу или не обърна внимание на думите ми. Той избърса още веднъж с ръкав лицето си и стремително излезе. Обърнах гръб и отново влязох в стаичката. Старецът бавно отвори очи, но имах чувството, че не ме вижда — толкова далечен и безжизнен беше погледът му.

— Ти ли си, сине? — запита той.

Не, наистина не ме виждаше.

— Седни, седни! — каза той. — Седни за малко...

Аз седнах там, където преди малко бе седял Боян. Едва сега той ме видя истински, лицето му едва забележимо се оживи.

— Виждаш ми се много кахърен, сине — заговори отново старецът. — А не бива тъй, хич не бива — добави той умолително.

— Знам, знам! — казах аз.

— Помисли си и ще видиш... Нали ти бях казал, че тоя живот ми е харизан. Вие на мене го дадохте, пък аз го дадох на вас. Чиста и проста сметка, сине. Зер бива ли да си отида като длъжник от тоя свят. Цял живот съм бил сиромах, никому нищо не съм дължал... Тъй трябва и докрай да бъде...

— Знам, знам! — повтарях аз безсмислено.

— Сега само за тебе ми е жал — продължи той. — Ти май не си човек като другите... Добър си, но сила няма в тебе — туй ти е

лошото. Като пиле си, дето е стъпило на най-тънкото клонче... Тежко ще ти бъде сам да живееш на тоя свят...

— Да, да — знам! — казах аз. — Но не бива толкова да приказваш...

— Аз няма какво друго да кажа, сине... Туй е всичко...

После вдигна с мъка бледата си ръка, сякаш искаше да ме прекръсти.

— Сила, сила трябва да събереш! — добави той със затихващ глас. — Сила в себе си...

Стоях цял час в стаята му, без да проговорим повече нито дума. Като че ли болките му притихнаха, той се успокои съвсем и на края заспа. Не, не — и досега всъщност не знам, — заспа ли, или се престори. Но дишаше спокойно и равно, лицето му не подсказваше болка. Знаех, че отдавна трябваше да отида при един от тежко ранените. Най-сетне събрах сили и станах. Когато се върнах, той лежеше безжизнен в тясното легло. Силата, която бе напуснала мъртвото тяло, все още стоеше около него — като прозрачна бяла светлина. После и тя изчезна. Или пък просто тежките, сиви облаци бяха закрили и последните пролуки по небето.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.